

नेपालमा पारदर्शिता र भ्रष्टाचार

नेपाल वातावरण पत्रकार समूह

नेपालमा पारदर्शिता र भ्रष्टाचार

© नेपाल वातावरण पत्रकार समूह, २०००

प्रकाशक: नेपाल वातावरण पत्रकार समूह

■ २०५६ साल असोजमा पाँच जना पत्रकारहरूले तयार गरेका रिपोर्टहरूलाई यो पुस्तकको रूप दिइएको हो । यसैले यो पुस्तकका केही तथ्याङ्क पुराना हुनसक्छन् ।

उपलब्ध स्थान:

नेपाल वातावरण पत्रकार समूह

धापाथली, काठमाडौं

फोटो बस्स: ५९४३

फोन: २६९९९९, २६०२४८

फ्याक्स: २६९९९९

Email: nefej@mos.com.np

■ यस प्रकाशनका लागि आवश्यक आर्थिक सहयोग जुटाइदिएको मा ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल नेपाललाई धन्यवाद जापन गर्न चाहन्दै ।

■ यस पुस्तकमा प्रकाशित विचारहरू प्रकाशक तथा सहयोगी संस्थाको आधिकारिक भनाइ होइन ।

■ नाफा नकमाउने उद्देश्यका लागि यस पुस्तकमा प्रकाशित सामग्रीहरू स्रोत उल्लेख गरेर छान सकिन्दै र प्रकाशित सामग्रीको एक प्रति नेपाल वातावरण पत्रकार समूहलाई उपलब्ध गराउनुपर्दै ।

मूल्य रु. १००/-

सम्पादक
राजेन्द्र दाहाल
राजेश थिमिरे

कला
रविन सायमि

गुदाशुद्धि
गोपाल तिवारी

विषय सूची

राजन शर्मा

१. सडक निर्माण र अनियमितता

४

दिलीप कापले

२. काकाकुल काठमाडौं

१४

सुरेश मानन्धर

३. ढलसाँगै नदी र "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" मा बगेको पैसा

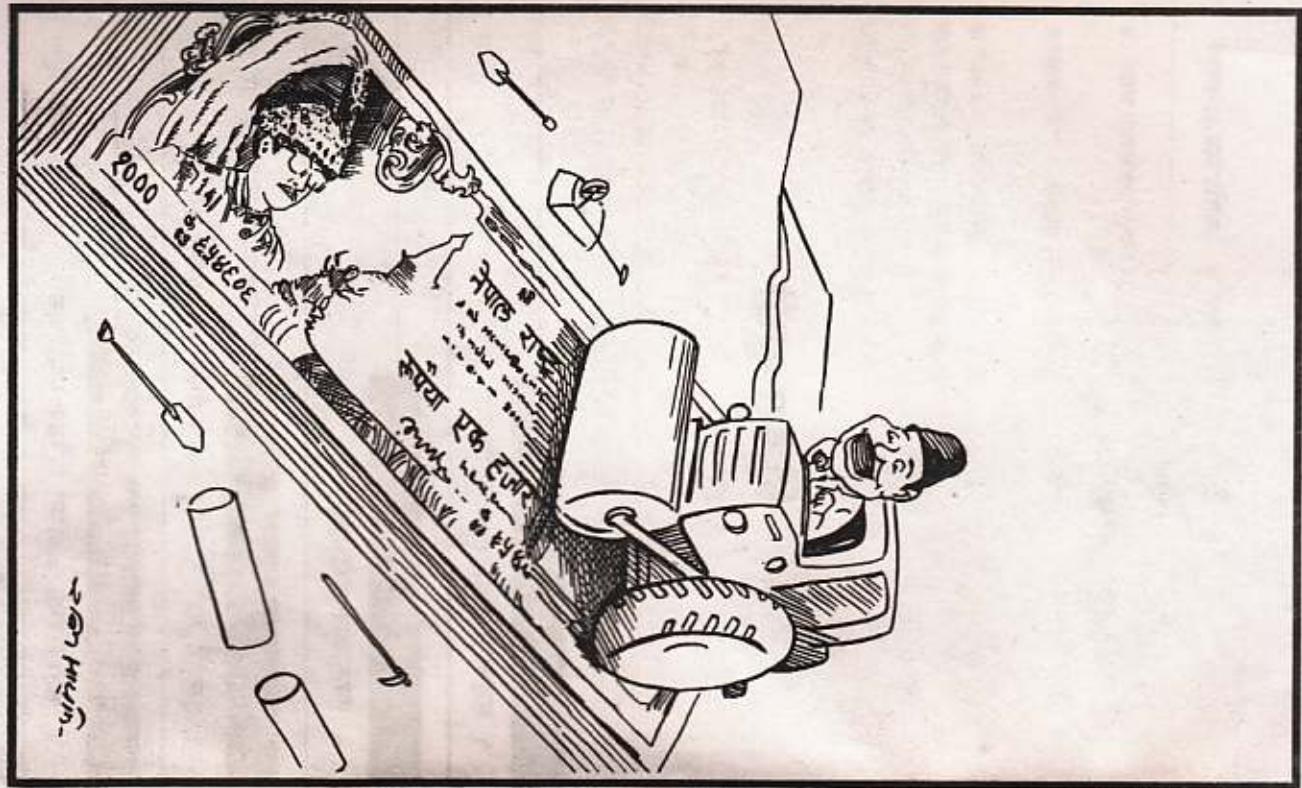
३४

लक्ष्मण अधिकारी र भैरव रिसाल

४. भ्रष्टाचारको जालोमा टिम्बर कर्पोरेशन

५२

मुद्रण: फाण्डे ग्रिन्टिङ प्रेस, सामाकुसी

सड़क निर्माण र अनियमितता

राजन शर्मा

कम्पनी, जयबुद्ध निमांण सेवालगायतका ठेकेदारले कुनै न कुनै समयमा ड्रम-
बैसीशहर आयोजनामा काम गारिसकेका छन्। तर कुनै पनि समयमा मडक
निमांण आयोजना विवादमुक्त भएन, जिवस लमजुङका उपसभापति स्थिरवाच
चिमिरे 'भन्हुहुन्छ- 'हामीले हरेक इनिजिनियर र ठेकेदारले अनियमितता गरेका
मुनेका छौं।'

६ इस वष्टिविष लगातार निमांणाधीन ड्रम-बैसीशहर मडक आयोजना २०४६
असार १२ गते तत्कालीन निमांण तथा यातायात मन्त्री ओमकार श्रेष्ठले उद्घाटन
गर्ने क्षणसम्म पनि विवादमुक्त हुन सकेन। श्री ५ को सरकार, निमांण तथा
यातायात मन्त्रालयल सडक निमांण कार्य पूरा भएका घोषणा गर्न्यो। तर सडक
रहेको जिल्लाका जिम्मेवार जनप्रतिनिधि लमजुङ जिल्ला विकास समितिका सभापति
जमीन्द्रमान खालेले एक प्रेस विज्ञाप्तिमाफत तरकारलाई 'चुनौती निहै भन्हुभयो-
'यदि सडक पूरा भएको हो भने काठमाडौंका पत्रिकामा होइन, लमजुङ जनताका
बीचमा उभिएर भन्नुप्यो।'

जिविस सभापतिले मात्र होइन, २०३४ सालमा यो सडक आयोजनाको
मुख्यवातावेष स्थानीय जनप्रतिनिधि रहनुभएका विधिटित गाउँधिय पञ्चायतका सदस्य
लेखनाथ अधिकारी, लमजुङका वर्तमान सासद हारिभट्ट अधिकारी र राज्यमन्त्री
गर्दा बनिनसकेको बताइएको छ। यसैगरी पहिरो जान सक्ने ठाउँ भन्ने नाममा
सडकको बीच-बीचमा काम त्यसै बाँकी राखिएको छ।

कुल ४२ किलोमिटरमध्ये २२ किलोमिटर लमजुङमा पनै
डुम्प-बैसीशहर सडक आयोजनाअन्तर्गत 'चुनौतीखोला पुल' (ड्रम), पाउडी पुल
(पाउडी) र मझुवाखोला पुल (बैसीशहर) निमांण तथा यातायात मन्त्रीले उद्घाटन
गर्दा बनिनसकेको बताइएको छ। यसैगरी पहिरो जान सक्ने ठाउँ भन्ने नाममा
सडकको बीच-बीचमा काम त्यसै बाँकी राखिएको छ।

२०३४ सालमा विगाठित गाउँफक्क राष्ट्रिय अधिकारीनको कामका लागि
बाच्चान्नअन्तर्गत सुर गरिएको यो आयोजना २०४६ सालको अत्तदेखि सडक
विभागले लिएको हो। सडक विभागका वर्तमान महानिदेशक निरन्जनप्रसाद
चालिसदेखि 'पूर्व जलधोत मन्त्री तथा नेपाली काग्रेस केन्द्रीय समितिका सदस्य
लक्ष्मणप्रसाद विभिन्नरूप समितिका सदस्य नेपाली जातवालीसम्मका आयोजना
प्रमुख तथा नेसनल कन्स्ट्युक्शन कम्पनी, कालिका कन्स्ट्युक्शन, सुपर शेपिं निमांण

प्रबुक योजनाको अधिकारीशब्द खण्डमा नाली बनाएको छैन। पहिलो बोलपत्रमा
पहिएको ठेकेदार कालिका कन्स्ट्युक्शन कम्पनीले उदीपुरमात्र होइन।

स्वीकार गरेको सतर्थनुरूप नाली निर्माण कार्य नभएको कारणबाट अर खोन्न सडक पहिरोको चपेटामा पर्ने स्थानीयवारीहरूले बताएका छन्। ठेङ्कका बोलपत्रमा परेको बेसी शहरमा बसपाकै बनाउने काम पनि भएको छैन। यद्यपि आयोजना मूल्हरूले ठेकेदार विकम पाण्डे (कालिका कन्ट्रक्सन कम्पनी) ले सबै काम पुरा भएको भनी भुक्तानी लिइसकेको बताएका छन्।

सडक विभागका उप-महानिर्देशक मलेकुचाहि विश्व बैकले पुल र स्थानमस्याई जलविद्युत निर्माणका क्रममा जनस्तरको अनुरोधमा उकालो, ओरालो र बस्तीमा मात्र सडक पीच गर्ने निर्णय भएको बताएर सडकको बीच-बीचमा काम गर्न बाँकी रहेको कुरालाई स्वीकार्नुहोस्त। जहाँ यो बाँकी काम पनि विश्व बैककै सहमतिबामोजिम बाँकी रहेको बताएर तस्वीर अफ धीमिलो पाइनुहोस्त।

उहाँको सबै तर्क पछाडि एउटै आघार छ - 'पहिका लागि पनि विश्व बैकवाट केही काम पाइन्छ' कि भनेर 'मेजर' काम सम्पन्न भएको देखाई उद्धाटन गरिएको हो।

उप-महानिर्देशक मलेकुको भनाइले पनि आयोजना निर्माण अधुरो रहेको स्पष्ट पार्छ। स्मरण रहेसँ, विश्व बैकसंग भएको छैन करोड रुपैयाँको न्यून सम्झौतामा जुन १९९८ सम्ममा आयोजनाको काम पूरा गर्नुपर्ने उल्लेख थियो। तर निर्धारित भित्रिमा काम पूरा नभएकाले यस १ वर्ष अर्थात् जुन १९९९ सम्मको न्याद बढाइएको थियो। यद्यपि श्री ५ को सरकारले आर्थिक वर्ष २०५६-५७ को बजेटमा सोही 'पूरा भइसकेको' आयोजनाको निर्माणका लागि २ करोड रुपैयाँ विनियोजन गरेको छ।

सन् १९९८ जुनमा आयोजना पूरा नभएपनि आयोजनासँग सम्बद्ध अन्य पक्षहरूमा पनि पर्याप्त अनियमितता भएको पाइएको छ। सडक आयोजनाका परामर्शदातासँग ३ करोड २१ लाख ५६ हजार रुपैयाँको समझौता भएकोमा पारिश्रमिक १ करोड १३ लाख १८ हजार रुपैयाँ र "इन्जिनियरिङ फ्यासिलिटिज" तर्फ १ करोड १९ लाख ४१ हजार रुपैयाँ भुक्तानी दिइएको छ। यो रकम निर्माण काममा खर्च भएको १२ करोड ३ लाख ६३ हजार रकमको २६.०३ प्रतिशत हो। अर्थात् आयोजना सम्पर्कमा नसकिदा निर्माण कार्यवाहेको अनुपादक खर्च बढेको छ। यसैगरी १ जनवरी १९९६ देखि परामर्शदाताको रकममा प्रतिवर्ष यस १० प्रतिशत वृद्धि गरिएको छ। यो वृद्धि रकम काम सुह भएको १२ महिनासम्म समाप्तोजना रकम नपाउने नियमको विपरीत छ। त्यसो त आयोजना पारिश्रमिकमा मात्र होइन 'आउट अफ पकेट' खर्चको नाममा परामर्शदातालाई दिइएको १९

वारा २१ हजार रुपैयाँमा समेत यस १० प्रतिशत मूल्यबृद्धि (चक्रवृत्ति दरमा) दिई १ लाख १७ हजार रकम भुक्तानी भएको छ।

अनियमितताको यो श्रृंखला यस्तै दुर्गमीन। आयोजना उद्धाटन गर्ने नाममा समेत ३५ लाख रुपैयाँ भएको बताइन्छ। अखबारी चर्चाको रूपमा आएको यो प्रसारण स्वयम् माननीय, मन्त्री र यातायात सचिवसमेत मुख्यमन्त्रिमाको छ, तर उहाँले सार्वजनिक रूपमा यसको खण्डन गर्नुभएको छैन।

सडक र अनियमितता : पर्याप्तवाची

सडक निर्माण र अनियमितता एक-अकार्मा पर्याप्तवाची हुने नियति भइसकेको छ। डिजाइनको अनियमित रिपोर्ट स्वीकृत नभई काम थाल्ने, ठेकेदार-आयोजना प्रमुख-राजनीतिज सांठाड, निर्माण कार्यमा स्वीकृत मापदण्डको उल्लंघन, कमजोर र न्यून युणत्तरीय निर्माण सामग्रीको प्रयोगजस्ता कुराहरूका साप्तसै परामर्शी र सल्लाहका नाममा सोटो रकम भुक्तानी, आयोजनाको ढिलाइले मलुकको राजस्वको एउटा ठूलो हिस्सा बालुवामा पार्नी हालेसरह भएको थियो। जनकपुर-धनुषाथाम सडक आयोजना पनि यस्तै प्रकारको विवादमा फसेको छ। आयोजनाको प्रिक्वालिफिकेसनमा भएको अनियमितताको निवाद अल्लायार युधप्योग अनुसन्धान आयोजना पुरोपालि यस तथ्यहरू उजागर भएका छन्। आयोजनासँग सम्बद्ध एक प्राचीविधिक नाम उल्लेख नगर्ने सत्रमा भन्धन-“आयोजना प्रमुख र ठेकेदारवीचको समझौता बाट फाइनल डिजाइनका कठिनपय कुरा फरक देखिन्नैन।” उनका अनुसार त्यस आयोजनामा ड्राप्स्टरिपोर्टअनुसार काम भइरहेको छ। सम्भव नक्सामा सडकको सेन्टर लाइनमा दुई/तीनवटा पोखरीमात्र देखाइएको है, तर सडक आगाडि बढ्ने कममा कैयौं पोखरीहरू भएर गएको छ।

त्यसीरी, जनकपुर-धनुषाथाम सडकमै जग्गार पुलको पाइल (गोलो फिलर) ताल्ले कममा अनियमितता भएको छ। त्यहाँ इन्जिनियरिङको सर्वमात्य लेखालीविपरीत साना पुलमा धेरै पाइल ढलान गर्ने काम भएको छ भने गत वर्षको वर्षामा ढलान गरेका कारण १४ थान पाइलमध्ये ११ थान फेल भएका छन्। तर आयोजना कार्यालयको सूक्तका अनुसार आयोजना प्रमुख दीपक भा र इन्जिनियर गणेशराज शमति फेल भएको पाइलमा 'लोड टेस्ट' गरेर डेक्कर नेपाल कन्ट्रक्सन कम्पनीलाई भुक्तानी दिलाए। उक्त अनियमितता रोक लिएका प्रणालीकार्यालयमा उजुरी परेपछि पुलको पूर्वपटिको काम बन्द गरियो।

जनकपुर-थनुपाथाम सङ्क निर्माणका लागि श्री ५ को सरकार र राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमबीचको समझौतामा स्थानीय जनतालाई प्रत्यक्ष रोजारी दिने उद्देश्यले माटोको कामलगायत केही अन्य काममा ठूलो मौशिन प्रयोग नगर्न सहमति पनि उल्लंघन भएको छ । ठेकेदार एतसीसीएनले आयोजनाका अधिकारा काममा स्थानीय शम्भुको बदलामा मौशिन प्रयोग गरेको कारण स्थानीय शम्भुले प्राथमिकता नपाएकोमा आयोजनाको स्टेपरीड कीमिटीका सदस्यमध्येका जिविस धनुषा र महोत्तरीका सभापतिले असन्तोष व्यक्त गरेका छन् ।

श्री ५ को सरकारको ६ लाख २५ हजार, नयुल राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रमबाट ६० लाख ३३ हजार ३ सय ४३ गरी जम्मा ६७ लाख ५ हजार ६ सय ६ अमेरिकी डलरको लागतबाट ४ विधिमत्रा निर्माण पूरा गर्ने लक्ष्य राखिएको यो आयोजनाको समझौता सन् १९९५ मा भएको थियो । तर आर्थिक वर्ष २०५४/५ मा केवल ११ प्रतिशत प्रगति भएको मूल्याङ्कन सङ्क विभागले आयोजनाका कमजोर पक्षबारे अनुसन्धान गरेको थियो । सङ्क विभागको एक उच्च नूतनका अनुसार एक वर्षमा ३ जना योजना प्रमुखको सञ्चाल हुनु मुआव्वा र ठेकेदार वन्देवालको विवादले आयोजना ढिला भएको हो । आयोजनामा कार्यरत प्राविधिकहरूले बताएअनुसार सुरक्षा विविधास-जलेश्वर सङ्कमा ६० र जनकपुर-धनुपाथाम सङ्कमा ४० गरी जम्मा १ सय घरका लागि ४० लाख रुपैयाँमात्र मुआव्वा वितरण गर्ने अवस्था थियो, तर आयोजना व्यवस्थापन पक्ष कमजोर भएके कारण वर्षदिनभित्र ती सङ्कमकहरूमा विविधास-जलेश्वर सङ्कमा ६० टहरा वसेको कारण समस्या उब्जेको हो । यहाँनर स्मारणयोग्य कुरा केछ भने समझौतामा सङ्कमा पर्ने जग्गा जनताले निःशुल्क उपलब्ध गराउने तर अति गरिब किसानको जग्गा र बाटोमा पर्ने घरको मात्र मुआव्वा दिने कुरा उब्जेक थियो ।

मूल्यवृद्धिको समस्या होकेजसे सङ्क आयोजनामा दैखिने गरेको छ ।

चारआली-इलाम राजमार्गको विभिन्न पाकेज ठेकेदारसँग ३ महिनाको अवधिलाई क्वार्टर मानी ३० लाख १० हजार रुपैयाँ मूल्यवृद्धि भएको कारण देखाई भुक्तानी दिइएको छ । यसैरागी गोदावरी-भाटकाङ्गा सङ्कम, आयोजनामा पनि मूल्यवृद्धिको कारण दर्शाई ४४ लाख २२ हजार रुपैयाँ भुक्तानी भएको छ । महेन्द्र राजमार्गको बेलबारी-चौरहा खण्डमा ११ डिसेम्बर १९९२ मा भएको समझौताअनुसार विदेशी ठेकेदारसँग काम सकृपनेमा समयमा काम नसीकएको कारण पुनः ३१ डिसेम्बर १९९४ सम्म ध्याद थप गरियो । यसो गर्दा २५ महिनाको कामका लागि ३२ महिनाको थप समयावधि त खर्च भयो, श्री ५ को सरकारलाई परामर्श

प्रेषणको नाममा थप १६ लाख ४८ हजार रुपैयाँ व्यवधार बढाउन गयो ।

प्रत्यक्षर्थात : सेतो हात्ती विदेशी सहयोगमा सञ्चालित आयोजनामा विदेशी प्रामाण्डाता राख्ने प्रचलन छ । तर हाथो सन्दर्भमा आयोजनाको ढिलाइ र योजना कार्यान्वयनको परम्परागत पद्धतिले नीतिगत सुधारको आवश्यकता देखिएको छ ।

सङ्क विभाग, रोड मन्टनेस्ट प्रोजेक्टअन्तर्गत आयोजनाका सबै काम ५ वर्षामा सम्पन्न गर्नुपर्नेमा ३ वर्षको अन्तसम्म (आव २०५४/५ मा केवल २०.३५ प्रतिशत प्रगति भएको तुलनामा इन्जिनियर फ्यासिलिटीफ १९ प्रतिशत प्रगति भएको छ) । यसै विस्तित विभुक्त राजपथतर्फ १७ किलोमिटर सङ्कक पुनर्निर्माणका लागि ठेकेदार वन्देवत्त गर्ने कममा पनि देखापरेको थियो । उक्त आयोजनामा ४५ दिनको ठेकेदार वोलपत्र आहवान भएकोमा बोलपत्र स्वीकृत हुन ९ महिना लागेको थियो ।

पर्सेगरी मध्याङ्गदी-बैनेरीटार सङ्क आयोजना २४ महिनाभित्र सम्पन्न गर्ने गरी १७ अक्टोबर १९९५ मा २३ करोड ३० हजारर मा एउटा विदेशी ठेकेदारसँग समझौता भएको थियो । तर निर्धारित समयको अवधि भुक्तान हुन ३ महिनाभन्दा कम समय बाँकी रहेदा ५ करोड ३३ लाख ६३ हजार रुपैयाँमात्रको काम (२६ प्रतिशत) भएपछि परामर्शदाताको खंचमा दुर्विताङ्कले बढ़ि भएको थियो ।

सङ्क विभाग सूचहरूका अनुसार मूल्यवृद्धि सामान्यतः नेपाल राष्ट्र बैंकको समझौता भएको थियो । तर उपभोक्ता वस्तुको मूल्यमा एउटा उतारचढाव सामान्य अवस्थामा निर्माण सामग्रीमा हुदैन । विभिन्न सङ्क आयोजनामा काम गारिसकेका एक जना 'ख' वर्गका ठेकेदार भन्दैन्- 'उपभोक्ता वस्तुको तुलनामै मूल्यवृद्धिको हिसाब गरिए पनि यस्यर्थमा ठेकेदारहरूले पाउने प्रयोगदिवापतको थप रकम त्योभन्दा कम र कहिलेकाही वास्तविकताभन्दा कम छन् ।

परामर्शदाता वास्तवा हो । दाता राष्ट्रहरूको सहयोगमा वास्तवात्मक विदेशी प्राविधिकहरूले आयोजनाको निर्माण पक्ष कमजोर बाँको पनि यदाकदा भेटिए । सङ्क गुणस्तर्युत नभएपछि त्यसको दायित्व परामर्शदातालाई भीमाजन्मने हो तर हाम्रा निकायहरू त्यसि समझ मझसकोका छैनन् । 'वर्षेनी कठेनी वरावरको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा परामर्शदाता तथा निर्माण व्यवसायीको लाग्ना वारिरिच्छा' इन्जिनियर सीके लाल भन्नुहुन्दै- 'तर हामो शम्भुको काम विभाग भयो ? चालालीमा बचेका तम्हा व्यवसायीहरू आत्मनिर्भर हुनसक्ने व्यवसाय निर्माण गर्न नीतिगत सुधार गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता महसुस

भइरहेको छ । ' इन्जिनियर लालको भनाइमा केन्द्रीकरण, अत्यधिक प्रविधि तथा विदेशी परामर्शदाता एवम् ठेकेदारहरूको पकडले संस्थागत भट्टाचार मालाउने मौका पाएको छ ।

सङ्क निर्माणमा अनियमितताको अको पक्ष लगत इस्टमेट रकममा फरक पार्न आयोजनामा कार्यरत कर्मचारी वा ठेकेदार वा दुवैको मिलेमतोबाट फाइनल डिजाइनमा परिवर्तन गर्नुहो । २६ किलोमिटर लामो वस्तपुर-तेह्रुम खण्डालित सङ्कको फाइनल डिजाइनमा ५.५ मिटर चौडाइको प्रस्ताव राखिएको छ । तर स्थलगत रूपमा सङ्क ५.५ मिटर चौडाइको पाइन्छ । सङ्कको चौडाइ परिवर्तन हुँदा लगत इस्टमेट पनि सशोधित हुनुपर्ने हो, तर सङ्क विभागमा सशोधित लगत इस्टमेट पेस गरिएको छैन ।

अको उदाहरणका रूपमा सलर्हीको बाढीग्रस्त सङ्कको संकटकालीन मर्मत-सुधारका क्रममा जनकपुरिस्त डिजिन लामा कार्यालयले हुँगा र रायाधिन बक्समा १० प्रतिशत जर्ती यप दिएको पाइन्छ, तर हेटोडामा त्यसै प्रकृतिको कार्यमा जर्ती यप दिएको छैन । जनकपुरमा १० प्रतिशत यप जर्तीका कारण २ लाख ७५ हजार राजस्व हिनामिना भएको प्रतिवेदन महालेखा परीक्षकको कार्यालयले दिएको छ ।

सङ्क विभागका उपमहानिर्देशक मलेकुले ठेकेदारले निर्माण कार्यमा प्रयोग गर्न सबै निर्माण सामग्रीको नमूना केन्द्रीय प्रयोगशालामा परीक्षण गराएर गर्ने बताउनुभए तापनि अधिकांश आयोजनामा प्रयोग हुने विदुमिनलगायत्रा निर्माण सामग्रीको गुणस्तर कम हुने गरेको बताइन्छ । यसको सैबैन्दा नयाँ उदाहरण पुतलीसङ्कको कालोपत्र गर्ने कार्य हो । विष्णु कान्टक्सन कम्पनीद्वारा सम्पन्न उक्त कार्यमा विदुमिनको गुणस्तर न्यून भएके कारण सङ्कक कालोपत्र गरेको एक महिना नपुर्ने भर्तको हो भन्ने राय प्राविधिकहरूको रहेको छ ।

स्वीत सरकारद्वारा २०४१/४२ मा निर्माण कार्य पूरा भएको लामोसाधु-जिरी सङ्क आयोजना श्री ५ को सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने क्रममा ४ वर्षका लागि समर्तवापत ४१ लाख स्वीत प्राप्ताक दिने प्रत्याव दाता राष्ट्रले राखेको थियो । तर सुधार कार्यको वर्गीकरण हुन नसकदा १४ लाख ३२ हजार रुपांक "ल्याप्स" भयो । जबकि त्यसको अवधि समाप्त हुन नपाउदै सरकारले पुनः ३ वर्षका लागि ६५ लाख स्वीत प्राप्ताक सहायता माग गयो ।

र, पछि सम्झौता पनि थयो । त्यस रकममध्ये ६० लाख र ८२ हजार रुपांको ३ बटा लगत इस्टमेट तथार गरिए, तर बोलपन ठेकेदार नमूनालाई तर नियन्त्रणको प्रक्रिया भने इस्टमेटभद्रा ४७ प्रतिशत कम अर्थात् ३२ लाख २ हजारमा काम गराइयो ।

नाली रहेको २ लाख रुपैयालाई कार्यक्रममै नपरेको नाली कल्भर्ट, कालोपत्रे पुपार, यायमध्ये नपर्नाल र नदी नियन्त्रणका नाममा ५९ बटा टुको काममा बाँडियो १४९ लाख ६५ हजार रुपैयाँ भुक्तानी दिइयो ।

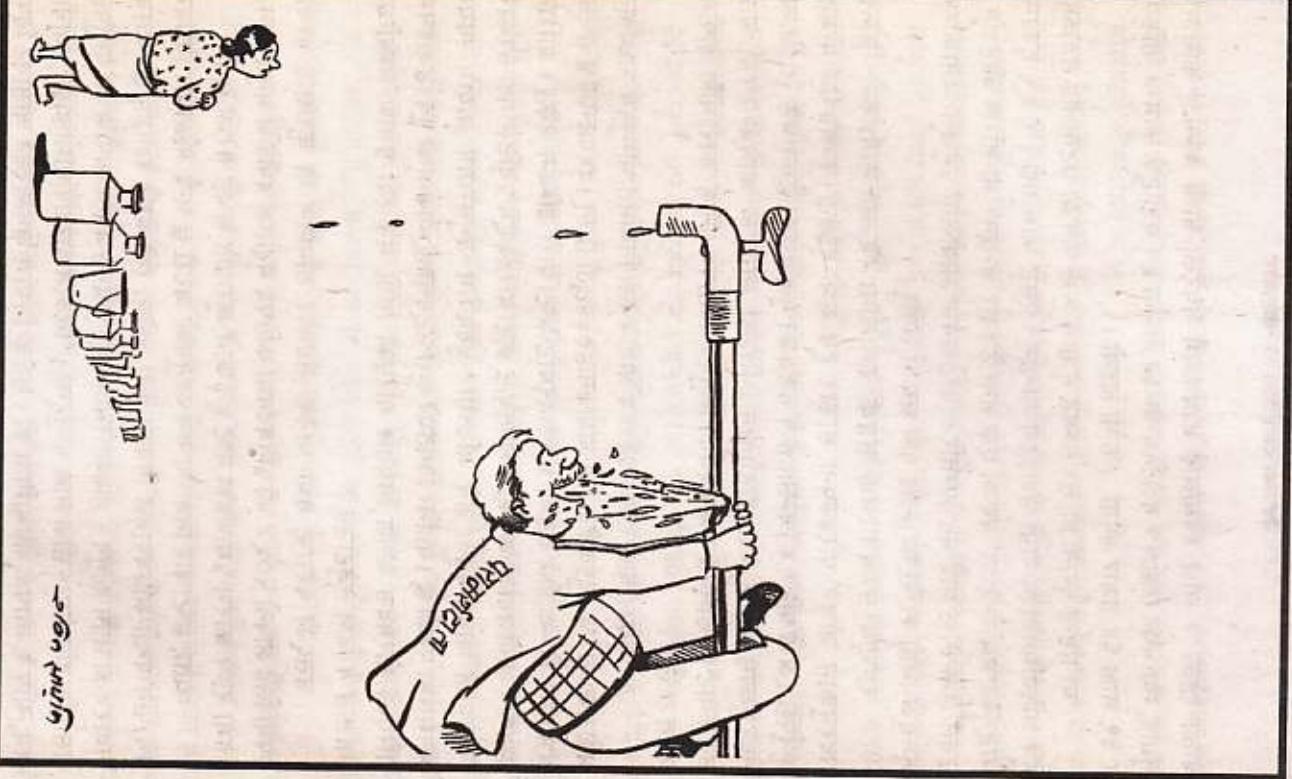
गो घटना पुरानो हो, तर सम्बद्ध सूत्रहरू अफै पनि यो घटनालाई सङ्कमा दिइ अनियमितताको रामो उदाहरण मान्छन् । एउटै कामलाई १ र ५९ टुको मात्रमध्यको अर्थ के ? 'प' वार्ताका एक जना ठेकेदार भन्छन्- आन्तरिक कोटेशन । उनले अफ साट पार्ने भने आन्तरिक कोटेशनमा आयोजना प्रमुखले बिनाकारण जुनसुकै (बढी दर रेटको) लाई पनि सकारात्मक सक्षम ।

राष्ट्रिय संरचनात्मक सङ्क प्रणालीमा जिल्ला मार्गहरूले जिल्ला संपर्कमाम जोहने परिकल्पना साकार हुन अफै दुईवटा पञ्चवर्षीय योजना पर्नपर्छ । अझै पनि १४ जिल्लाहरूले सङ्कको मुख देखेका छैनन् भने २० जिल्ला सापरमुकाम सङ्कमन्दा टाढा छ्न । जिल्ला मार्गहरू कीमिक रूपमा माटे राष्ट्रिय संरचनात्मक सङ्क प्रणालीमा र आवश्यकताजनुरूप कालोपत्रे गर्ने सरकारी नीति आफैमा पालत त छैन ?

तर अहिले चालू रहेको कतिपय आयोजनाले नियमित भोगनुपर्ने बाध्यताले अधिराज्यका एक-दुईबाहेक सबै आयोजनाहरू अछुतो छैनन् । दृश्यात्मक प्रमाणको अभावमा जो-कोहिले देखेको भ्रष्टाचारबाट भ्रष्टाचारी जीमिकन सक्छ । आशाक प्रमाण र आयोजनाको कमजोर स्थितिबाट भ्रष्टाचार किटने प्रवृत्तिले गद्दी सरकारी भिकायको अनियमितता हेँ अजितायार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वयम् अनुसन्धान परेको छ । यहानेर नियतको कुरा उठेनसक्छ, योजनाको पूर्व डिजाइनमा गरिएको फेरबदल असल नियतले गरिएको थियो भने त्यो प्रमाण सम्बन्धित व्यक्तिले नै किन नजुटाउने ?

सम्पदको परराष्ट तथा मानव अधिकार समितिले गो कुरालाई गम्भीर रूपमा लिई आफ्नो २०५४ को प्रतिवेदनमा कतिपय मुद्दाहरू वर्णीय अनुसन्धानकै तहमा रहने कारण प्रमाणहरू नष्ट हुन जाने कुराप्रति सचेत गरेको छ ।

यता, भ्रष्टाचार निवारण गर्न कानुनको जारी छ, भन्नै अजितायार विधेयक लाई पनि फन्दो अधिवेशनले निकास देला / नदेला त्यो बेलै पक्ष हो, तर यसको निवारणका लागि कानुन र अधिकारामा भएर पुर्नेन । जनता आफै सचेत बन्नुपर्छ, जलौ के इन्जिनियर सीके लाल भन्हुन्छ- "विकास पारदर्शीतामा होइन स्थानीय व्याप, सीप र व्यापक सहभागिता हो । सङ्क निर्माण जनस्तरको चासोको विषय बनाएकै जादू गरेजस्तै भन्नै भ्रष्टाचार नमूनालाई तर नियन्त्रणको प्रक्रिया भने पक्षको सुर हुनेछ ।"

काकाकुल काठमाडौं

दिलीप काप्ले

四
三

ति गेत केही चपदेखि विद्युतको लोडसेटिड भोगैन्दे आएका राजधानीबासीले २०५६ सालदेखि खानेपानीमा पनि "लोडसेटिड" बोग्नुपर्याए । पानीको छेलोखेलो हुन वर्षायाममा पनि यो व्यवस्था काप्रयै छ । दिनहुँ बिहान-बैलुका तीन-तीन घन्टा खानेपानी आपूर्ति गर्दै आएको नेपाल खानेपानी संस्थानले गएको मुख्यायामदेखि दुई दिनमा एकपटक, त्यो पनि एक घन्टामात्र पानी वितरण सुरु गयो । वर्षायाममा पनि स्थितिमा सुधार आएन । अहिले त संस्थानले घोषित रूपमा बिहान अथवा साँझ एकपटकमात्र खानेपानी वितरण गरिरहेको छ ।

धेरै ठाड़हल्लमा त अतिले पनि पानी आजूदैन । खानेपानी सस्थानले उपत्यकाका
दुई सप्तभन्ता बढी ठाड़लाई पानी नआउने क्षेत्र भनेर खुट्टयाएको छ । जसमा
काठमाडौंमा तीनधारा पाठशाला र होटल शेपांको पछाडिपछिको भेत्र, कमलादी
गणेशस्थान वीरपरि, बालाजु, बनस्थली, पुरानो बानेश्वर, बानेश्वर, शख्मूल,
दिल्लीबजार पीपलबोट इलाका, अनामनगर, भीमसेनगाला, कुरियाङाउ, यापायली,
भोटेबहललागायत मुन्धारा इलाका, पुरानो कालिमाटी आदि ठाड़ पर्क्ह्वान् । यसैरागी
ललितपुर, भक्तपुर, मध्यपुर ठिमी र कीर्तिपुरका धेरै ठाड़मा पनि पानी आजूदैन ।
दैनिक १२ करोड ५० लाख लिटर पानी आपूर्ति गरेको दावी गर्न खानेपानी
संस्थानले सुख्ख्यायाममा दैनिक साढे ४ करोड लिटरमात्र पानी वितरण गरीरहेको
छ । नेपाल खानेपानी सस्थानका महाप्रबन्धक कोशलनाथ भट्टराईका अनुसार
काठमाडौं उपत्यकाको शहरी खोजमा भाव दैनिक १८ करोड लिटर खानेपानी
आवश्यक हुन्छ । तर आपूर्ति भने वर्षायाममा १२ करोड ५० लाख लिटर र र
सुख्ख्यायाममा ८ करोड लिटरमात्र आपूर्ति हुने गरेको छ । काठमाडौंमा बढ्दो
शहरीकरण र जनसङ्ख्याको चापका कारण वर्षी एक करोड लिटरभन्ता धेरै
खानेपानीको माग बढ्दै गरेको छ ।

‘खानेपानीको मागअनुरूपको आपूर्ति हुन सकेन र वैकल्पिक व्यवस्था गर्न सकिएन भने काठमाडौंको खानेपानी समस्याले विपरीटक स्थिति ल्याउन सक्छ। खानेपानी विभागका महानिर्देशक अरणकुमार रघुवर्जातकार बताउनुहुन्थ। तर खानेपानी समस्याको समधान ल्याउन साजिलो भने छैन। उपत्यकामा पर्याप्ता

पानीका पाल नहूँया यो समस्या अझ जटिल बोनेको कुरा मान्न तथा छैन्न। जापान अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियोग (जाइका) ले काठमाडौंको खानेपानी आपूर्तिसम्बन्धी आमा प्रतिवेदनमा काठमाडौं उपत्यका वरिएरि रहेको सतहको पानी उपयोग गरेर बास्चारी, बालजग्ङको भानोहरा र फर्मिङ जलाशार भेन्नवाट पानीको आपूर्ति बढाउन सकिने उल्लंघनबाट गरेको छ । यसरी प्रात दुने पानीबाट सन् २०१० सम्मको उपत्यकाको खानेपानीको पाप पूरा गर्न सकिने योजना पनि जाइकाले बनाएको छ । तर सरकार यस कुरामा पापीर भएन र योजना त्यसै घिनक्यो ।

वोरे लागतमा तयार हुने खानेपानी योजनामा सरकारले खासै चासो दिएको
पैन । साना योजनाहरू संचालन गरेर तिनबाट वोरे भए पनि पानी उपयोग गरेको
एउ समस्या यति जीटिल हुने थिएन । खानेपानी संस्थान कर्मचारी युनियनका एकांक
पदाधिकारी बताउँथ्यैन्- ठूला योजनामा नै ध्यान दिनुको मुख्य कारण त्यस्ता योजना
संचालन गर्दै प्राप्त हुने कमिशन नै हो । यस्ता योजना बनाउदा आफूलाई क्वति
फाइदा हुन्छ भने हिसाबले मात्र नयाँ योजना छ्याँट गर्ने परिपाटी खानेपानी
परिषारमा मात्र होइन अर ठाउँमा पनि छ । संस्थान सैनका अनुसार सानातिना
पीठको उपयोग गर्ने जाँगर नचलाइने कम २०३१ सालदेखि नै चल्दै आएको हो ।
संस्थानका एक इन्जिनियर बताउँथ्यै, 'अर्क प्रजातन्त्रको पुगास्थापनापछि
पेलभी आयोजनाको प्रसग चल्न थालेपछि त संस्थानले साना तथा मझौला
बालक खानेपानी आयोजनामा ध्यान नदिने अधोरित नीति नै बनायो । यसले
समस्याको गम्भीरतामात्र बढाएन, तत्कालीन समस्या समाधान गर्ने पनि संस्थान
असाम राजित भयो ।' उपत्यकाको खानेपानी सक्ट र संस्थानबाटे जानकारहरू
भन्दैन- काठमाडौंको खानेपानीको समस्या समाधान गर्न खानेपानी र संस्थानभित्रको
दुवैधाले पुलावट रोक्नपर्दै ।

पाइल्ला ओकड़िबनुमार कठमाड़ा उपत्यका का शहरी क्षेत्रमा १ लाख ५
लाखरन्दा बढ़ी धारा जड़ान भएका थ्ण् । र, वर्षेनी ६ हजार जित नयाँ धारा
जड़ानको माग आउने गरेको छ । यसरी धारा जड़ान गर्न तर पानी आपूर्ति गर्न
पाराक्ने बढ़ो विडम्बनापूर्ण अवस्था यहाँ रहेको छ, यसअगाडिका आवास तथा
भौतिक योजना मन्त्री बलबहादुर केमीले अहिलेको भन्दा राम्रो व्यवस्थापन गरेर
जहा पारो छ, त्यहाँ पानी पचाउन प्रीतवद्धता व्यक्त गर्नुमाएको यिथो । जहाँ नियमित
पानी दिन साविद्देन भने पालेपालो गरेर भए पनि धारो भएको ठाउँमा पानी पुच्याउन
कोसिराम्पएको यिथो । केसीको यो प्रीतवद्धता पूरा हुन नपाउदै उहाँ मन्निमण्डलबाट
आहारिन्दूभयो ।

धानेपानी आपूर्तिमा दोखिएका धेरे समस्याहरूमध्ये चुहावट सबैमन्दा ढूलो समस्या
हो । उपर्याताह रूलाइ वितरण गर्न उत्पादन गरिएको १२ करोड ५० लाख लिटर
पानीमध्ये ४० प्रति शत पानी चुहावट हुने कुरा नेपाल धानेपानी संस्थानले जनाएको

छु । काठमाडौंमा वितरित पानीको चुहावट सम्बन्धमा पनि निकायपिच्छे फरक-फरक धारणाहरू रहेका थिए । बेलायतको विनी एन्ड पार्टनरले श्री ५ को सरकारका लापि तयार पारको खानेपानी आपूर्तिसम्बन्धी अनुसन्धान प्रीतिवेदन (सन् १९८९) मा रिजर्वेयरबाट वितरण भएको पानीमध्ये ६५ प्रीतिशत पानी पाइपलाइनबाट बीचमा चुहाएर खेर जाने निक्षर्प निकालेको छ । त्यसै जाइकाले १९९० मा गरेको अनुसन्धानमा ३० प्रीतिशत पानी रिजर्वेयरबाट चुहिएर खेर जाने बताएको छ । विभिन्न आँकडाहरूलाईदूर चुहावटबाट खेर जाने पानी दैनिक ४ करोड लिटरको तरहारीमा छ । यो चुहावट सम्बन्धको असावधानी र वितरण प्रणाली ठीक नभएर खेर गएको हो । यसबाहोक उपभोक्ताहरूको असावधानी र लापरवाहीका कारण पनि खेरे पानी खेर जाने गरेको छ । विनी एन्ड पार्टनरले खसी खेर जाने पानी झन्डै दैनिक एक करोड लिटर भएको अनुमान गरेको छ । काठमाडौंको खानेपानी सकटबाट अध्ययन गर्ने यसअधि २०८३ सालमा श्री ५ को सरकारले गठन गरेको वीरेन्द्रकेशरी पोखरेल आयोगले पनि उत्पत्यकाको खानेपानी चुहावट कुल आपातिको ५० प्रीतिशतमध्या मायिय रहेको निक्षर्प निकालेको धियो । काठमाडौं उत्पत्यकाको पानीको माकटको मुख्य कारक चुहावट हो ।

नेपाल खानेपानी संस्थानका महाप्रबन्धक भट्टराई भन्हुहुन्दू, 'कुल ४० प्रीतिशत चुहावटमध्ये २३ प्रीतिशत वितरण प्रणालीको खुराकबाट र वार्की १७ प्रीतिशत भन्ने उपभोक्ताको असावधानीका कारण चुहावट हुने गरेको छ ।' तर खानेपानी संस्थानका प्राचिकिकहरू भन्ने यस प्रकारको दुरुपयोग भनेको पाइपलाइनबाट साँझे मोटर लगाएर पानी ताने जस्ता कुरालाई मात्थन् । यो काम पहुँचवालाहरूले मात्र गर्न सक्खन्, उनीहरूको तर्क छ ।

उपत्यकामा वितरित पानीमध्ये ८० प्रीतिशत घरेलु उपयोग, १२ प्रीतिशत व्यापारिक उपयोग, २ प्रीतिशत औद्योगिक उपयोग र ५ प्रीतिशत अन्य संघ-सम्बन्धले उपयोग गर्दछन् । यस तथ्याकबाट के देखिन्दै भन्ने खानेपानीको चुहावटबाट सबैभन्दा बढी मार सर्वसाधारण उपभोक्ताहरूलाई पनि गर्दछ । जसले मोटर लगाएर पानी तान सक्सेन ती उपभोक्ताले पर्याप्त पानी पाउन सक्सेन । संस्थानले पानीको चुहावट रोक्न ५ वर्षअघि नवीजियन सहयोगमा एटा पाइलट प्रोजेक्ट तै सञ्चालन गरेको थियो । भारतको टाटा इन्जिनियरिङ कम्पनीले तयार गरेको डिजाइनअनुसार काम सुर भए पनि यो परियोजना २ वर्ष चलेर बीचमा रोकियो । महाप्रबन्धक भट्टराई भन्हुहुन्दू- 'हामीसंग प्रविधि र दक्ष जनशक्ति हुदाहुदै पनि प्रोजेक्ट चालू रहन सकेन । तर गत वर्षदेखि भन्ने चुहावट नियन्त्रण आयोजना सुर भएको छ ।' यससी चुहावट नियन्त्रणको प्रयाप्त भइरहे पनि यसबाट आधातीत सफलता पाउन नसकिएको कुरा महाप्रबन्धक बताउन्हुन्दू । चुहावट नियन्त्रण गर्न पाइपलाइनको मर्मत-सम्भारमै बढी ध्यान दिनुपर्ने हुन्थै भट्टराई भन्हुहुन्दू- तर ममत निकै खर्चिलो हुन्दू । यसको मुख्य कारण वितरण प्रणाली र

पाइपलाइनको दूरावस्था नै हो । महाप्रबन्धक भट्टराईका अनुसार 'आहिलेकै प्रणालीमा मेलम्चीको पानी हाल्ने हो भने चुहावटको मात्रा अझ बढेर ६० प्रीतिशत पुग्नेछ ।' 'चुहावट नियन्त्रणमा संस्थानको विफलताले सर्वाधारण उपभोक्ताहरू अझै मारमा परेका थिए । संस्थानकै आँकडालाई मान्ने हो भने पनि खानेपानीको चुहावट ४० प्रीतिशत हुन्दै । खानेपानीको बत्तमान वितरण प्रणालीलाई हेन्मै हो भने वर्षायाममा १२ करोड ५० लाख लिटर पानीमध्ये ४० प्रीतिशत चुहिएर जाँदा ४ करोड ८० लाख लिटरभन्दा बढी पानी खेर जान्छ । र कीरब ७ करोड लिटरमात्रै उपभोक्ताले पाउँछन् । जो कुल पानीको मागको आधाभन्दा थोरैछ । सुख्खायाममा उपभोक्ताहरूले आधामात्र पानी पाउँछन् । तर पानीका सचेत उपभोक्ताहरू संस्थानको १२ करोड ५० लाख लिटर पानी वितरणको दाबी मान्न तयार छैनन् । उपभोक्ता मञ्च लिटर पानी वितरण गरेको भन्ने पानी काठमाडौंमा वर्षायाममा आउन्ने पानी ६ करोड लिटरभन्दा बढी छैन ।'

अध्यक्ष श्रेष्ठकै विचारसंग मेल खाने यथार्थ जलस्रोतिवद अजय दीक्षित प्रस्तुत गर्नुहुन्दू । विद्यमान पानी वितरण प्रणाली गलत भएको निक्षर्प दीक्षितको रहेको छ । उहाँ भन्हुहुन्दू, 'सुख्खायामा पानी संस्थानले दैनिक ६ करोड लिटर पानी वितरण गरेको बताउदै आएको छ ।' यो पानीमा ४० प्रीतिशत चुहावट हुने पनि उपभोक्ताले जनाएको छ । वितरण भएको ६ करोड लिटर पानीमा ४० प्रीतिशत कटाउदै बाँकी रहच्छ ३ करोड ५० लाख लिटर । २ करोड ४० लाख लिटर त चुहिएर गया । वाँकी रहेको ३ करोड ५० लाख लिटर पानी काठमाडौं शहरमा रहेका १ लाख ५ हजार धारामा वितरण गर्दा दैनिक ३ सय ५० लिटर पानी त दैनिक होकै उपभोक्ताले पाउनुपर्योग निः परि पानीले एटा परिवारलाई प्रशस्तमा चामा पुऱ्छ । तर यहाँको अवस्था त यो छैन । कीत ठाउँमा त पानी नआएको पाँच/छ महिना नै भइसक्या । अब संस्थानले वितरण गरेको पानी कहाँ गयो ? कि त संस्थानले सुख्खायाममा ६ करोड लिटर पानी उत्पादन र वितरण गर्दैन, कि त उसको वितरण प्रणाली नै ठीक छैन ।'

सामाजिक वितरणको खाँचे

उपत्यकाको जीगोंसिक अवस्थितिका कारण पनि खानेपानी समस्या जटिल बोगो छ । अहिले पनि काठमाडौं उत्पत्यकाका केही सीमित धाराहरूमा चौबीसै पाठा पानी आएको पाइन्छ भन्ने कीपिप्प गाउँमा दिनमा मुस्कल्नले एक घट्टा पनि पानी भाऊदैन । उचाइमा रहेका बस्तीहरूमा वर्षायाममा पानी पानी आपूर्ति व्यवस्थित रूप संकेतको दैनिक वितरण नहुनुमा राणकालीन सरचना पनि जिम्मेवार रूपमा भएको छ ।

काठमाडौंमा खानेपानी आपूर्तिको संस्थान युख्वात बीर शामशोर्ते गरेका भन्हुहुन्दू- तर ममत निकै खर्चिलो हुन्दू । यसको मुख्य कारण वितरण प्रणाली र

वितरणको शुभारम्भ गरेर का थिए । अहिले पनि पुराना बस्तीहरूमा तिनै पाइपवाट पानी वितरण भइरहेको छ । त्यसबेला राणा पीरवार तथा भाइ भारतारहरूलाई खानेपानी सुविधा पुऱ्याउन यो व्यवस्था गरिएको थियो । यद्यपि, उनीहरूले प्रमुख शहरमा सार्वजनिक धारा बनाएर पानी वितरण गर्ने प्रचलनको सुरक्षात गरेर का थिए । अहिले पनि यही संरचनाबाट खानेपानी वितरण भइरहेको छ । भनिन्दू, खानेपानी संस्थानका प्राविधिकहरूलाई वीरधाराकालीन खानेपानी पाइपको सञ्जालबाटे पधेट जानकारी छैन । जसका कारण उनीहरू चुहुवट नियन्त्रणको काम गर्न सक्दैनन् । सय वर्षभन्दा बढी समय वितिसक्ता पनि काठमाडौंको पुराना बस्तीका बासिन्दाहरूले राणा कालीन पुराना पाइपलाइनबाट वितरित पानी उपयोग गर्नपर्दैको छ । यद्यपि खानेपानी वितरण प्रणालीमा सुधार गर्ने र पाइपको सञ्जाल फेर्ने योजना नवोनका होइनन् । विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूका आधारमा २०३१ पाँच पनि पाइपलाइन फेर्ने योजना बनाइयो । तर त्यो कार्यान्वयन हुन सकेन । संस्थानको एक उच्च सूत्र भन्दू- खानेपानीको नेटवर्क सुधार गर्न २२ भिन्नभन्दा मायिका १ सय ६४ किलोमिटर पाइप फेर्नपर्दै । यो काम गर्न होके वर्ष योजना बन्दू, तर कार्यान्वयन भने हुँदैन । सबै पानी वितरण प्रणाली सुधारको नाममा करोडो खर्च देखाइन गरोको भए पनि पाइप फेर्नबारे मा गृहकायंसमेत हुन सकेको छैन । जीति खर्च गरे पनि समस्या जहाँको त्यही छ सूत्रको निष्कर्ष छ ।

समस्या न्याँ होइन

काठमाडौंउपत्यकाले अहिले बहानपर्दै खानेपानी वितरणको सञ्जाल फेर्ने योजना नवोनका होइनन् । विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूका आधारमा २०३१ पाँच पनि पाइपलाइन फेर्ने योजना बनाइयो । तर त्यो कार्यान्वयन हुन सकेन । संस्थानको एक उच्च सूत्र भन्दू- खानेपानीको नेटवर्क सुधार गर्न २२ भिन्नभन्दा मायिका १ सय ६४ किलोमिटर पाइप फेर्नपर्दै । यो काम गर्न होके वर्ष योजना बन्दू, तर कार्यान्वयन भने हुँदैन । सबै पानी वितरण प्रणाली सुधारको नाममा करोडो खर्च देखाइन गरोको भए पनि पाइप फेर्नबारे मा गृहकायंसमेत हुन सकेको छैन । जीति खर्च गरे पनि समस्या जहाँको त्यही छ सूत्रको निष्कर्ष छ ।

समस्या न्याँ होइन

आजभन्दा ४ सय वर्षअगाडीदेखि नै यही खानेपानी र सिंचाइका लागि प्रयोग हुने पानीको संकट सुरु भएको कुरा तत्कालीन आम्रलेहरूबाट थाहा हुन्छ । वि.स. १९३५ को भन्तपुरको राजकुलोसम्बन्धी शिलापत्रमा त्यसबेला किसान र ढलपालेहरूबीच विवाद चलेको, राजकुलोको पानी भक्तपुर सुन्न्यारामा नआएप्छि तलेजु भवानीको पूजा गर्न चोखो पानी महादेव पोखरी (दुई कोष टाढा) बाट ल्याएको उल्लेख छ ।

राजा प्रताप मल्लको पालामा काठमाडौंमा ढुलो अनावृष्टि र खानेपानीको अभाव भएको थियो । त्यसै ललितपुरमा वि.स. १९४७ मा अनावृष्टि र खानेपानीको गम्भीर समस्या भएको थियो । लिघ्द्युवीकालमा त अशुलमाले खानेपानी र सिंचाइका लागि पानीको समस्या नपरोस् भनेर पानी गोर्झीको व्यवस्था गरी ढुग्घेरात तथा पोखरी निर्माणमा बल दिएका थिए । उपत्यकामा खानेपानीका लागि सांठित रूपमा ढुग्घेरात, इनार र पोखरी निर्माण गर्ने प्रचलन यसबेलादेखि सुर भएको मानिन्दू । यो कम राणाकालसम्म नै चलेको थियो ।

जुदू शामशेरको पालामा पनि उपत्यकामा खानेपानीको ढुलो हाहाकार भएको थियो । यसबेला राजकुलोको मर्मत-संभार तथा भत्केबिग्रेका धारहरूको पुनर्निर्माण गरिएको थियो । यो ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई हेर्दा उपत्यकाका लागि खानेपानी वितरणको शुभारम्भ गरेर का थिए । अहिले पनि पुराना बस्तीहरूमा तिनै पाइपवाट पानी वितरण भइरहेको छ । यद्यपि, उनीहरूले प्रमुख शहरमा सार्वजनिक धारा बनाएर पानी वितरण गर्ने प्रचलनको सुरक्षात गरेर का थिए । अहिले पनि यही संरचनाबाट खानेपानी वितरण भइरहेको छ । भनिन्दू, खानेपानी संस्थानका प्राविधिकहरूलाई वीरधाराकालीन खानेपानी पाइपको सञ्जालबाटे पधेट जानकारी छैन । जसका कारण उनीहरू चुहुवट नियन्त्रणको काम गर्न सक्दैनन् । सय वर्षभन्दा बढी समय वितिसक्ता पनि काठमाडौंको पुराना बस्तीका बासिन्दाहरूले राणा कालीन पुराना पाइपलाइनबाट वितरित पानी उपयोग गर्नपर्दैको छ । यद्यपि खानेपानी वितरण प्रणालीमा सुधार गर्ने र पाइपको सञ्जाल फेर्ने योजना नवोनका होइनन् । विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूका आधारमा २०३१ पाँच पनि पाइपलाइन फेर्ने योजना बनाइयो । तर त्यो कार्यान्वयन हुन सकेन । संस्थानको एक उच्च सूत्र भन्दू- खानेपानीको नेटवर्क सुधार गर्न २२ भिन्नभन्दा मायिका १ सय ६४ किलोमिटर पाइप फेर्नपर्दै । यो काम गर्न होके वर्ष योजना बन्दू, तर कार्यान्वयन भने हुँदैन । सबै पानी वितरण प्रणाली सुधारको नाममा करोडो खर्च देखाइन गरोको भए पनि पाइप फेर्नबारे मा गृहकायंसमेत हुन सकेको छैन । जीति खर्च गरे पनि समस्या जहाँको त्यही छ सूत्रको निष्कर्ष छ ।

पुरानो दीर्घ समस्याका रूपमा पुस्ता दरप्रस्ता मर्दै आएको देखिन्दू ।

राणा कालको समाप्तिपछि वि.स. २०१७/१८ सालमा उपत्यकाको खानेपानी

समस्याको स्थायी समाधान ढोजन काठमाडौं र ललितपुरका शहरी क्षेत्रमा खानेपानी

वितरणका लागि केही खानेपानी संकलन केन्द्रहरू स्थापना गरिए । जसमा दैनिक

२ हजार ४ सय घनमिटर धमताको महाराजगान्ज खानेपानी संकलन केन्द्र (२०१७), १० हजार घनमिटर धमताको महाराजगान्ज खानेपानी संकलन केन्द्र (२०१८) र १९

त्यार ६ सय घनमिटर धमताको महाराजगान्ज खानेपानी संकलन केन्द्र (२०२३) स्थापना

गरिए । भत्तपुरका लागि महादेवखोला खानेपानी संकलन केन्द्र बन्दू । जसको धमता ४ हजार ३ सय २० घनमिटर प्रतिदिन थियो ।

उपत्यकामा तीव्र रूपमा भएको शहरीकरण, जनसङ्ख्याको उच्च चाप र औद्योगिक

एवं व्यापारिक प्रतिष्ठानहरूको चापलाई यहाँ वितरित खानेपानीले धान्न सकेन ।

फेरि २०२७/२८ सालातीर उपत्यकामा खानेपानीको हातकार भयो । यो संकलन सरकारलाई खानेपानीका लागि दीर्घकालीन योजना तजुंमा गर्न वाच्य गरायो ।

सरकारले विश्व स्वास्थ्य संघ, सुरुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (पूर्णान्डीपी)

को सहभागितामा मुनि: निर्माण र विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय बैक (आइआरवीडी)

व्यवस्थापन सुदूर्धीकरण गर्न बोलायती परामर्श दातृसंस्था निल्ली एन्ड पार्टनर्साई

वर्तनको योजना सुझायो । जसमा पहिलो चरणमा उपत्यकामित्रकै सतह स्रोतको

उपयोग गर्ने थप खानेपानी संकलन केन्द्र (रिजर्वबायर) हरू निर्माण गर्ने, राणा कालीन

पाइप मर्मत गर्ने र ४३ स्थानमा नलकूप (डीम बेल) गाडेर भूमिगत पानी प्रयोग गर्ने

आवश्यकता जील्याएको थियो । निल्ली एन्ड पार्टनरको सुझावअनुरूप दोस्रो चरणमा

उपत्यकामित्रकै सतह स्रोत एवं भूमिगत खोतको पानीको भण्डारण धमता बढाउने र

तेथो चरणको योजनामा उपत्यकाको खानेपानी आपूर्तिका लागि उपत्यका वाहिरका

योतको उपयोग गर्नुपर्ने थियो । अहिले अत्यधिक चर्चामा रहेको मेलमची आयोजना

पानी सुझावअनुसार नै आएको केही विशेषज्ञहरूको दावी छ । यिनै सुझावअनुसार

आधारमा राणा कालीन पानी अड्डालाई व्यवसित गर्न २०३० सालमा नेपाल खानेपानी

तथा ढुल निकास समितिको स्थापना गरियो । समितिले २०३१/०३२ सालदेखि

खानेपानीको काम सुरु गर्न्दो । जसअनुसार उपत्यकाका भूमिगत पानी तान रै

धमतामा उत्पादन द्युवेल र ४ घाराउंमा निरीक्षण द्युवेलहरू स्थापना गरिए ।

पसरी तानिएको भूमिगत पानीको संकलन र प्रशोधनका लागि बास्तवारीमा

प्रैतिक १५ हजार ७ सय ७० घनमिटर, महाराजगान्जमा १ हजार ५ सय ८०

पानिमिटर, महाराजगान्जमा १ हजार ५ सय १० घनमिटर, सैवमा ३ हजार ९०

घनमिटर र बालाजुमा ३ हजार ८ सय १० घनमिटर धमताका पानी संकलन र

उपचार केन्द्रको निर्माण गरियो । यो सबै व्यवस्था शहरी क्षेत्रको खानेपानी समस्या

समाधानका लागि गरिएको थियो ।

कति तानिछ, भूमिगत पानी

खानेपानी संस्थानले दैतिक किंति भूमिगत पानी तान्छ भन्ने एकन छैन । संस्थानका नायब महाप्रबन्धक तुरकुमार तामा कार जाइकाले दैतिक ४ करोड लिटरज तान्ने गरेको बताउन्हुन्छ । तर संस्थानके एक प्राविधिक भन्न्यन्, पप्प राम्री चलाउदा दैतिक १० करोड लिटरसम्म पानी आजैछ । र मुख्खायाममा साडे ५ करोड लिटरसम्म पानी तानेको रेकर्ड छ । महाप्रबन्धक भट्टराई भन्ने वर्षायाममा भूमिगत पानी उपयोग नान्ने र सुख्खायाममा मात्रै तान्ने संस्थानको नीति रहेको बताउन्हुन्छ । अहिले पनि आधिकतम पानी आउदा मातह खोतबाट ११ करोड ६० लाख लिटर र भूमिगत पानी ५ करोड ५ लाख लिटर लिएको नायब महाप्रबन्धक तामाकार जनाउन्हुन्छ । संस्थानका अनुसार उपत्यकामा मन्त्रभन्ना बढी पानी असोज महिनामा वितरण हुने गरेको छ ।

अत्यधिक रूपमा भूमिगत पानी तान्ना अनेको प्राकृतिक र वातावरणीय समस्या आउने र जीमिन भासिने डर हुने कुरा संस्थानकै एक उच्च अधिकृत बताउन्हुन् । जहाँ पानी "रिचार्ज" हुँदैन त्यही यी समस्या अझ बढेन खतरा पनि उर्नी औल्याउन्हन् । काठमाडौंको शहरी क्षेत्रमा खानेपानी आपूर्ति क्षमता बढाउने काम सुरु भएपछि सरकारले उपत्यकाका ग्रामीण क्षेत्रमा पनि खानेपानी सुविधा पुऱ्याउन केही ग्रामीण खानेपानी आयोजनाहरू सुरु गन्यो । जस्ता रैनिक १७ हजार घनमिटर क्षमताको चापागाउँ आयोजना, २९ हजार घनमिटर क्षमताको दृश्यप्रेक्षरी र ५ सय घनमिटर क्षमताको खोलत खोला आयोजनाहरू निर्माण गरिएका थिए ।

यी सबै आयोजनाहरू काठमाडौं र ललितपुरका लागि निर्माण गरिएका हुन भने भक्तपुरका लागि सतह खोतबाट दैनिक ४ हजार ३ सय २० घनमिटर पानी आउने महादेखोला आयोजनाबाट प्राप्त पानीले मात्र नपुगेर १० हजार घनमिटर क्षमताको ठिमी-बोडे भूमिगत आयोजनाको निर्माण गरियो । भक्तपुरको शहरी क्षेत्रमा वितरण गरिने खानेपानी प्रश्नाधनका लागि बोस्बारी केन्द्रको स्थापना पनि भयो । यसरी खानेपानी आपूर्तिका लागि काम त भयो, तर पानीको समस्या भने घटनुको मष्ट अच बढेदै गयो ।

खानेपानी संस्थानले उपत्यकाको खानेपानी उत्पादन र वितरण गर्ने सुरु गरेको गुरुयोजनाको दोसो चरणको कार्यक्रम पूरा गरिसकेपछि पनि उपत्यकामा २०४३ सालको गृष्मयाम (जेठ, असार, साउन) मा खानेपानीको ठूलो अभाव भयो । त्यसबेला वितरित पानी दुर्गम्य र फोहोरुपत थियो । उपमोक्ताहरूले नलमा ढल मिसिएर आएको शंका गरे । दुई दशकअगाडि दुगोधाराको उपयोग गर्न थोडैका उपमोक्ताहरूले फेरि दुगोधाराको पानी प्रयोग गर्न थाले । उपत्यकामा पानीका कारण उत्पादन हुने हैजा, विषमज्वर, कमलप्रित, फाडापखाला जस्ता सकामक रोगहरू फैलिए । त्यसबेला पनि संस्थानको लक्ष्य स्वच्छ पानी वितरण नग्नेभन्ना

पनि पर्याप्त पानी वितरण गर्नेमा सीमित भयो ।

खानेपानी वितरणलाई सुधार र मुच्यवास्ति गर्ने चरणबद्द रूपमा योजना बन्नपन गरिए पनि पानी वितरणमा उल्लेख्य सुधार हुनसकेन । आफ २०४३ सालको पानी सकटपाइङ्क त सरकारले तत्काल खानेपानी तथा ढल निकास सेवा स्थितिसम्बन्धी अध्ययन गर्ने विधिट राट्रिय पचायत सदस्य एवं इन्जिनियर वीरेन्द्रकेशरी पोखरेलको अध्यक्षतमा आयोग गठन गन्यो । आयोगले २०४४ वैशाखमा दिएको प्रतिवेदनले खानेपानी गुरुयोजना सम्पन्न गर्न १ अबू रूप्याँ खर्च भए पनि खानेपानी उत्पादन र वितरणको वासलात भरपर्दो नहोको भूमिगत पानी पनि भरपर्दो नभएको र परियोजना कार्यान्वयनमा उपभोक्ता सहभागिता नभएकाले खानेपानी उत्पादन र वितरणमा समस्या आएको उल्लेख गरेको थिए ।

परामर्शदाता सेतो हाती

प्रजातन्त्र पुनर्स्थानापछिका दश वर्षमा खानेपानीका नाममा ठूलो लगानी भए पनि त्यसको सम्भावित प्रतिफल उपत्यकावाहासीले पाउन सकेका छैनन् । लगानी भएको ठूलो रकमको अधिकाश भाग अनियमित तवरले आयोजना सञ्चालक-व्यवस्थापकहरूले आफ्नो बनाउने गरेका छन् । यसो रकम कमीशन पाउने लोभमा अनावश्यक सरचनाहरूमा करोडी रूप्याँ खर्च गर्ने प्रवृत्ति संस्थानमा परम्परा नै बनेको छ । राणकालीन संरचनाहरू यथावत छेन् । नया संरचना खोजनेभन्ना प्रयासकीय जेजालमा टालटुले समाधान खोजेने प्रवृत्ति बढेको छ । यो कुरालाई पोखरेल आयोगले पनि प्रद्याएको छ । आयोगको प्रतिवेदन भन्दछ, "परियोजना बनावटको भुक्ताव निर्माणमुखी छ । संस्थानको वार्षिक योजना र निर्माण सेवामूलक तोडन खच्चमूलक छ ।"

आयोगले योजना सञ्चालनमा पर्याप्त अनियमितता हुने गरेको ठहर गरेको छ । प्रतिवेदनमा भनिएको छ- परियोजनाको कुल स्वीकृत खर्च १४ करोड ८१ लाख रुप्यामध्ये परामर्श सेवामात्रामै ७ करोड रुप्यांमूल्य बढी खर्च भएको छ । त्यसैरी सवारी साधनको प्रयोग र खरिद होसियत एवं आवश्यकताभन्दा बढी भएको, प्रासाकीय खर्च पनि अत्यन्त धेरै भएको दबावी आयोगको छ । आयोगले फैल लगानीको ५० प्रतिशतजटि रकम यस्तै शीर्षकमा खर्च भएको र योरेमात्र खानेपानीको संरचना निर्माणमा खर्च भएको जनाएको छ ।

सहायता दिने दातृराष्ट्र र प्राविधिक सहायता दिने निकायको भूमिका मुलुकको आवश्यकताभन्दा नभएको ठहर पनि आयोगको छ । यो रोगबाट खानेपानी संस्थान अहिले पनि मुर्क छैन । संस्थानका दृग्नियर मदनशंकर श्रेष्ठ भन्नुहुन्दै, 'खानेपानी संस्थान, दातृसंस्था र राष्ट्रहरू तथा अन्तर्राष्ट्रीय वित्तीय संस्थाहरूबीच खानेपानी पोजना निर्माणका सम्बन्धमा अल्पादून्द विद्यमान रहेको छ ।' अहिले पनि चाग तथा अन्यान्या आएको रकमको ठूलो हिस्सा दातृहरूले नै परामर्श सेवाजस्ता कुरामा गीर्णक मिलाएर लिने गरेका छन् । स्मरण रहेस, अलिलेसम्म पनि संस्थानले परामर्श

सेवाको नाममा वार्षिक सरदर ३ करोड रुपैयां खर्च गर्दै आएको छ ।

यी कुराले नेपाली जनताको नाममा आएको अनुदान तथा न्यून जतावाट आउँछ ठूलो भाग त्यौहार कफिएँ जाउँछ भनेर वित्त केही वपदेख लाग्ने गरेको आराप खानेपानीको क्षेत्रमा पनि सत्य देखिएको छ । अहिले मेलमची आयोजना लाग्ने क्रममा देखिएको निवाद र विदेशी दबाव यसैको ज्वलन्त उदाहरण हो, संस्थानमै कायरत एक बरिएँ इन्जिनियर बताउँछन् ।

स्रोतको कमी छैन

काठमाडौं उपत्यकाका सतहको पानीको मुख्य स्रोतहरू वागमती, नागमती, विष्णुमती, धोबीखोला, मानोहरा, हुम्मन्ते, खोदुखोला, नखुखोला, बल्खुखोला, मियालमती, माईखोला, गोदावारी र कोइडुहुन् । यी स्रोतको पानीले नुगोर खानेपानी सम्झानले ठूलो परिमाणमा भूमिगत पानी तानेर वितरण गरिरहेको छ । तर पनि आवश्यकताअनुसार पानीको आपूर्ति हुन सकेको छैन । खानेपानी संस्थान आहिलेको स्रोतमा भरपर्दा दैनिक १२ करोड ५० लाख लिटरभन्दा बढी पानी आपूर्ति गर्न नसक्ने बताउँछ । तर जाइकाको अध्ययन प्रतीवेदनअनुसार उपत्यकाकै सतहको स्रोतको पानी उपयोग गर्ने हो भने पनि सन् २०१० सम्मको उपत्यकाको आवश्यकता पूरा गर्न सकिन्दै । प्रतीवेदनमा भनिएको छ, बास्पारी जलाधार क्षेत्रबाट दैनिक ६ हजार ९ सय ३६ घनमिटर, बालाजु जलाधारबाट १ हजार घनमिटर, गोकर्ण र मोनोहराबाट ६ हजार ९३ तथा फर्निङ्डबाट १ हजार ६ सय घनमिटर यस पानी दैनिक रुपमा प्राप्त गर्न सकिन्दै ।

यसबाहेक सुन्दरिजल विद्युतगहको पानी पुनः प्रयोग गर्ने, बत्खुखोलाको पानी कीर्तिपुर क्षेत्रमा जलाशय निर्माण गरेर संकलन गर्ने, बालाजु पानी संकलन केन्द्र मर्मत-सम्भार गरेर दैनिक २ हजार ६ सय ६० घनमिटर पानी प्राप्त गर्न सकिने, नामाबगर खोलामा जलाशय बनाएर १४ हजार ३ सय घनमिटर र विष्णुमतीकिनारमा नया रिजर्वबायर बनाएर १४ हजार ३ सय घनमिटर पानी दैनिक लिन सकिने कुरा जाइकाको प्रतीवेदनमा उल्लेख छ । त्यसैगरी भहराजग्नको भत्केको रिजेमवायर पुनः निर्माण गरेर ३ हजार ७ सय ५० घनमिटर पानी दैनिक प्राप्त गर्न सकिने पनि जाइकाको सुझाव छ । जाइका प्रतीवेदनले वर्षाको पानी सञ्चय गरेर उपयोग गर्ने र भूमिगत पानीको उपयोग तुरन्तै घटाउनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । यसमध्ये केही कामहरू सम्पन्न भइसकेका छन् ।

भूमिगत स्रोतको दुरुपयोग

काठमाडौं उपत्यकाको भूमिगत जलभण्डार धेरै पुरानो मानिन्दै । भू-भूमिवदहरूका अनुसार यो पानीलाई "फोटिल वाटार" अर्थात् १० हजार वर्षभन्दा पुरानो पानी (अवशेष) भनिन्दै । उपत्यकामा खानेपानीको अभाव हुन थालेपछि सरकारले भूमिगत पानीको प्रयोग गर्ने एकमात्र विकल्प देख्यो र कोटी वर्षभन्दा योजना कालदैखि संस्थानत रुपमा भूमिगत पानीको प्रयोग सुर भयो । यद्यपि

त्यसअगाडिदेखि नै निजी क्षेत्रबाट पनि भूमिगत पानी प्रयोग हुँदै आएको थिए । त्रिभुवि यति गम्भीर भइसकेको थियो कि त्यसबेला काठमाडौंमा करिब १० वटा डीप ट्युबवेल संचालनमा रहेका थिए । जसमा ३८ बटा खानेपानी संस्थान र अर निजी क्षेत्रबाट संचालित थिए ।

खानेपानी इन्जिनियर विनोदशंकर पालिखे भन्नुहुँच्य, संस्थानले ३६ बटा रुपवेलबाट दैनिक ९ करोड लिटर पानी उपलब्ध हुँच्य भनेर सारचना तयार गरे पनि जमिनमूलि पानीको "रिचार्ज" भएन र भूमिगत पानीको उपलब्धता दैनिक ३ करोड लिटरमा फैच्यो । आहिले कृतिम "रिचार्ज" गर्न एसियाली विकास बैकको महायागमा वागमती र मनहरामा "इन्जेक्शन बेल" बनाउने तयारी भइरहेको छ । तर यो कुरासंग विशेषज्ञ र भू-गभाविहरू सहमत छैनन् । उनीहरू पहिले यहाँको पौगर्भिक अध्ययन नगरी "द्वच्यक्षमन बेल" स्थापना गर्न नहुने बताउँछन् ।

जाइका प्रतीवेदनअनुसार यति धेरै सम्भावनाहरू छैदाक्षिण्यैकिन भूमिगत स्रोतको उपयोग र उपत्यका बाहिरबाट पानी ल्याउने कुरामा ध्यान दिइयो ? यहाँनेर पोखरेल आयोगले निर्दिष्ट गरेको तथ्यलाई ध्यान दिनपर्दछ । ठूला आयोजना बन्द्या त्यसमा परमपश्च सेवा उपलब्ध गराउने नाममा ठूलो रकम हात पार्न सकिने तथा दातुराष्ट्र र स्पाहहरूले चलखेल गर्न पाउने तथ्य पोखरेल आयोगले किटान गरेको छ । त्यसैले सम्भाव्य स्रोत संरक्षण र उपयोग गर्नेभन्दा ठूलो रकम चम्प वा साहायतामा लिएर अकृत सम्भावनाको बेल खेल्ने मनस्थितिमा ठूला आयोजनाको डिजाइन हुने गरेको छ । यो कुरामा अजय दीक्षितजस्ता जलस्रोत विशेषज्ञहरू पनि सहमत रहेका छन् । यदि नेपालको आवश्यकताअनुरूपको योजना ल्याउने भए त जाइकाले देखाएको सम्भावनाबाटै तत्कालको खानेपानी समस्या समाधान गर्न सकिन्यो । राष्ट्रलाई अबौ क्रान्त वोकाउने खोलाका आयोजना किन चाहिन्यो ? भेलमची आयोजना पूरा भएपछि सन् २०३० सम्मको उपत्यकाको शाहरी क्षेत्रको खानेपानीको आवश्यकता पूरा हुने भनिए पनि हल यस योजनाबाट सन् २०१३ सम्मको मात्र मात्र पूरा हुने र त्यसपछि याइरी र लाकै खोलाको पानी ल्याउनुपर्ने बताइन थालेको छ । यही सत्य हो भने १८ अबौ नैपायोको न्यूनभार नेपाली जनताले किन बहोरेन ? मेलमची आयोजनालाई नियालेर बसेका विशेषज्ञहरू प्रश्न गर्खन् ।

उपत्यकाको खानेपानी आपूर्तिको कुरा गर्दा कोट्कु आयोजनामध्ये कोट्कु भित्रै एक हो । तर त्यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने कैने सम्भावना छैन । कम लागाउना बन्ने कोट्कु आयोजना मेलमचीको छायामा परेको गुनासो खानेपानी विवाहनका (नाम उल्लेख गर्न नचाहने) एक इन्जिनियरको रहेको छ ।

कोट्कु खोलामा बाहेवारी खोलाको पानीका साथै वर्षाको पानी सञ्चय गरी भैना १ करोड ५० लाख लिटरदेखि १ करोड १० लाख लिटरसम्म खानेपानी आपूर्ति गर्न सकिने भनिएको यो आयोजना तुलनात्मक रुपमा सस्तो पनि थियो ।

तर आयोजना बीचमा तुहियो । खानेपानी संस्थानका महाप्रबन्धक भट्टराई मेलम्चीकै कारण कोइकु आयोजना छायाँमा परेको कुरा स्वीकार गर्नुहुन् । भट्टराईका अनुसार, आयोजनाको डिजाइनका समस्या त्यस अन्तको जग्गाको भाउ प्रतिरोपनी थियो । तर जब खानेपानी योजनाको काम सुर भयो, जग्गाको भाउ हव्वते बढेर रोपनीको ५ लाख रुपैयाँ पुर्यो । जग्गाको मूल्य बढेपछि आयोजनाको लागत बढ्दो भयो र यसमा लगानी गर्न त्यार रहेको थाइल्याङ्गले योजनाबाट हात फिक्को । यो आयोजना सम्पन्न गर्न निर्माणफर्क ८० करोड रुपैयाँ र जग्गाको अतिपूर्तिका लागि २० करोड रुपैयाँ छुट्टयाइएकोमा जग्गाको मूल्यलाई नै १ अर्ब नैयों पर्न देखिएल्हि आयोजनाबाट थाईले हात फिक्को कुरा भट्टराई बताउनुहुन्छ । अहिले त कोटकुर र यसको एउटा भाग खालिन्दहमा पनि स्थानीय बासिन्दाले स्थानीयताको कुरा उठाएर बानेको इन्टेक र पानी संकलन केन्द्र संचालनमा बाधा पुऱ्याइरहेका थिए । खालिन्दह संचालनमा आउने हो भने पनि रीनिक ४० लाख लिटर पानी लिन सकिन्छ ।

कोटकुर मेलम्चीको द्वारायामा परेको कुरामा संस्थान र सरकारी कर्मचारीहरूमात्र होइन, स्वतन्त्र विशेषज्ञहरू पनि सहमत छन् । मेलम्ची आयोजना यति सशक्त रूपमा आयो कि त्यसको विरोधमा बोल्ने हिम्मत योरिले मात्र गरे । २०४८ को आमिनाचार्चनदेखि भट्टराईको प्रभुख चुनावी मुद्दा बनेको मेलम्ची जहाँ प्रधानमन्त्री बन्नासाथ (२०५६ जेठ) सबैको आकर्षणको केन्द्र बन्न्यो । त्यसअगाडि प्रतीकूल देखिएका विश्व बैकलगायतका दातृ स्थानहरू एकाएक अनुकूल बनेपछि निरीह नेपाली विशेषज्ञ र कम्चारीको केन्द्रल्यो ? तर पनि पानी इन्तिजियर अजय दीक्षित अहिले मेलम्ची उपयुक्त नभएको र यो आयोजना सञ्चालन गर्दा खानेपानीको अग्राहिकारको सम्मान गर्नुपर्न बताउनुहुन्छ ।

मेलम्ची आयोजना सम्पन्न भए पनि त्यसबलासम्म उपत्यकाबासीको पानीको आवश्यकता कम्तीमा सात वर्ष लाख्य । अहिले तै पानीको समस्या भोगीरहेका उपत्यकाबासीले रहेको छ । तर भट्टराई सरकार हट्टेर निरीजप्रसाद कोइरला प्रधानमन्त्री बन्नुभएपछि उहाले उपत्यकाभिनन्दनका सह मोहतहरूको उपयोग गरेर तलालीन समस्या समाधान गर्न बताउनुभयो । अहिले सरकार यस विषयमा कार्यरत रहेको छ । तर यही कुरा गर्न पूर्ववर्ती सरकार त्यार थिएन । खानेपानी जस्तो संबंदेनशील विषयमा सरकार तै उदासीन रहनु र प्रार्थीकराकम केरिइरहेदा पनि समस्या अझ जटिल बनेको छ ।

मेलम्ची आयोजना

कठमाडौंमा खानेपानीको समस्या बढ्दन थालेपछि विन्नी एन्ड पार्टनरको सुफादअनुसार उपत्यकाबाहिरका सात खोज्ने क्रममा मेलम्ची सबैभन्दा उपयुक्त स्रोत मनीएको कुरा विशेषज्ञहरू बताउन्थ्य । भन्दै १८ अब रुपैयाँ बच्न हुने मेलम्ची आयोजनालाई चार हिस्तामा बाढिएको छ । जसमा इन्टेक टेल, प्रशोधन संयन्त्र, आयोजनालाई चार हिस्तामा बाढिएको छ ।

ब्लक वितरण र धारघरमा पानी वितरण रहेका कुरा खानेपानी महाशाखाका प्रमुख दिनेशचन्द्र याकुरेल बताउनुहुन्छ । तर मेलम्चीसींग समबद्ध विशेषज्ञहरू पनि मेलम्ची आयोजनाले मुरुड खनेर उपत्यकामा पानी ल्याउने, पानी संकलन केन्द्र बनाउने, वितरण प्रणाली सुधार गर्ने र डल प्रशोधन गर्ने काम गर्ने बताउन्थ्य । २८ किलोमिटरको सुरुड खनेर पानी ल्याउने काम त्यात साजिलो भने छैन । गत चर्ण मेलम्ची आयोजना साढे ३ वर्षमा पूरा गर्ने त्यस प्रधानमन्त्रीले बताउदै आउनुभएको विधे । तर प्राविधिकहरू यो मान त्यार थिएन । सुरुड निर्माणको काम नै ४ वर्ष लाग्ने र अरु सबै काम गर्न थप ३ वर्ष लाग्ने बताइन्छ । यसरी अझै ७ वर्ष मेलम्ची आउन लाएछ । सन् १९८८ र १९२ मा सम्भाव्यता अध्ययन गरिएको यो आयोजनाको अहिलेसम्म विस्तृत प्रोजेक्ट डिजाइन त्यार भएको छैन । यी सबै काम गरेर सन् २००० को जुलाइसम्ममा काम सुर गर्ने सिकिने आशा सरकारी अधिकारीहरूले गरेरा थिए । तर अहिलेसम्म पनि मेलम्चीको काम सुर भएको छैन ।

मेलम्चीअगाडि के गर्ने ?

मेलम्ची आउन अझै धेरै समय लाएछ । राजनीतिशहरूले भनेजस्तै सात वर्षमा योजना सम्पन्न भए पनि त्यसबलासम्म उपत्यकाबासीको पानीको आवश्यकता कसरी पूरा गर्ने भन्ने प्रश्न अझै जटिल बन्दै परेको छ । सरकारले मौजुदा खानेपानी प्राणालीको पुनर्स्थापन, चुहावट नियन्त्रण, उपत्यकाभिनन्दन फर्मिङ, शिवपुरी आयोजना संचालन गर्ने र वर्षांयामा सतह सोत प्रयोग गरी भूमिगत स्रोतको पानीको सन्तुलित प्रयोग गरेर सुख्खायामा बढी उत्पादन गर्ने योजना सुर गर्न योजना बनाएको छ ।

खानेपानी संस्थानका महाप्रबन्धकका अनुसार रुपन्थापन आयोजनाअन्तर्गत फर्मिङमध्यार र पानीपोखरीको पुनर्स्थापना गरिनेल्हि । खानेपानी योजनामा खालिन्दह, नैमुले, मनोहरा र बलबुखोला खानेपानी आयोजना संचालन गर्ने र अरु साना सतह गोतका प्रयोग गर्ने योजना त्यार भइसकेको छ । आ.व. २०५९/६० सम्ममा पूरा गरिने यी योजनाहरूलाई तुल्खायामा दैनिक थप ४ करोड १५ लाख र वर्षांयामा ५ करोड ५० लाख लिटर पानी प्राप्त गर्न सकिने छ । यसबोहक अहिले खानेपानी आपूर्त कम भएका क्षेत्रका लागि लोकन्याली, कुलेश्वर, लगनटाल र कलंकीमा ट्यूबवेल निर्माण गरी खानेपानी वितरण गर्ने कार्यक्रम कार्यालयपति भइहरेको कुरा पनि भौतिक घोषणा तथा निर्माण मन्त्रालयले जनाएको छ ।

मेलम्ची संपन्ना बाढ्ने साधन: कठमाडौंका जनतालाई मेलम्चीको पानी ल्याएर पानीक पाखाल्न पनि पुऱ्याउने र मेलम्चीबाट काठमाडौं ल्याएको आधा पानी बायातीमा बाढ्नेर वारमतीलाई पावित्र बनाउने जस्ता सपना बाँद्ने काम यसजगाडि पानी नभएका तोइन्न । मेलम्चीलाई २०४८ देखि तै सबैजसो राजनीतिक पार्टीहरूले भाट भाट आपूर्त सुख्ख चुनावी मुद्दा बनाउदै आएका छैन । कठमाडौंमा सम्पन्न भएका आयोजनालाई चार हिस्तामा बाढिएको छ ।

पनि एउटा प्रमुख मुद्दा रह्यो । यहाँका भवतिहासलाई सम्पन्न बाँडने साधन वन्यो
मेलम्चीको पानी । अफ २०५६ को आमिन्वाचनताका त उपत्यकाको पानीको
संकटका कारण पनि मेलम्चीको सपना थेरै बिक्षयो ।

मेलम्चीका लागि सरकारले आ.व. २०५७/५८ को बजेटमा १ अर्ब १५ करोड
५ लाख रुपैयां वित्तियोजन गरेको छ । तर सरकारी प्रतिबद्धता र प्राविधिकहरूको
मतभिन्नताले मेलम्चीको सम्भावना त्यति निकट नभएको पुष्टि गर्दछ । अकौटीर मेलम्ची
बालाको पानी प्रयोग गरिरहेका स्थानीय बासिन्दाहरूको जग्गाधिकारको अतिपूर्ण
कासले र कसरी दिने भन्ने आवाज स्थानीय तहबाट उठिरहेको छ ।

जलस्रोत विषेषज्ञ अन्य दीक्षित भन्नुहुँद्य, 'पानी सावजनिक चासोको चोत त
तो नै यसको अधिक र सामाजिक महत्त्व पनि उत्तिकै हुँद्य । चो पानी काठमाडौं
शहरका बासिन्दालाई उपलब्ध गराएकापत त्यहाँका गाउँलहरूले पाउने त्कुल र
बाटोमात्र हो कि अह पनि छ । त्कुल र बाटो त नागरिकको नैसरिक अधिकार नै
हो । यसबाटेमा सरकारले प्रष्ट करा राख्नुपर्छ ।'

जाइकाका सुभावअनुसार पनि अझै १० वर्ष काठमाडौंमा खानेपानी आपूर्तिका
लागि नयाँ सोत खोज्नुपर्दैन । यहाँको चुनावट नियन्त्रण गरेर उपत्यकामे भएका
सातहका अन्य शोतहरू उपयोग गर्नीतर ध्यान दिनु चरी थिए । तर नितान्त
क्यातिगत स्वार्थका लागि नयाँ र ढुङ्गा योजना छान्ने नेपालको कर्मचारीतन्त्रको
संजाल र उनीहरूबाट हुने गरेका अनियमिततालाई पनि नजरअन्तर्जाग गर्न मिल्दैन ।

संस्थान अनियमितताको तदनलमा

उपत्यकाको खानेपानी सम्प्या सुन्नभाजन असम्भम बनेको खानेपानी संस्थानलाई
निजी अन्त्रको हातमा दिने कुरा आइसहेको छ । अकौटीर सस्थान अनियमितताको
तदनलमा फसेको छ । उदाहरणका लागि नल्लु खानेपानी योजनाको काम टेक्केद्वारा
गराउनुपर्नेमा समयको अभाव र काम खिटो सम्पन्न गर्नुपर्ने बहानामा एउटै
आयोजनालाई विभिन्न सासाना दुका गरी कोटेशन मागोर आयोजनामा छुट्टियाएको
रकम असार मासात्तसम्म रुच नारिएको थिए । यससी काम गर्दा अनियमितता
भयो भनेर बिशेष प्रहरी विभागले कारबाही पनि चलाइसकेको छ । यससी एउटा
सिरो आयोजनालाई नै विभिन्न दुकामा बांडेर विभिन्न ठेकेद्वारबाट कम गराउदा
झ्लो धनराशि हिनोमिना भएको कुरा संस्थानकै कमचारी युनियनका पदाधिकारीहरू
बताउँदैन । यससी नियम छल्ने गोप्याप्रयत्ने नयाँ संरचनाको निर्माण र सामान
बचाइद्वारा परिमाणलाई टुक्क्याएपछि बोलपत्र वा दरभाउपत्र नीलई काम गर्ने/गराउने
परिपाटी पनि संस्थानमा अधिकतम रुपमा रहेको छ । यो प्रवृत्ति नल्लु आयोजनामा
मात्र होइन अन्य साना तथा मझौला आयोजनामा पटक-पटक दोहोरिले गरेको
कुरा संस्थानका प्राविधिक तथा कम्बचारी युनियनका पदाधिकारीहरू बताउँदैन ।

भौतिक सुविधा तथा संचारका साधनमा हुने रुच पनि थेरै देखाउने प्रवृत्ति
संस्थानमा पाइँदै । संस्थानले एक वर्षमा टेलिफोनमा ३ लाख २१ हजार रुपैयां
प्रति

रुच गरेको छ । तर रमाइलो कुरा त के छ भने उक्त रकममा १ लाख १४ हजार
रुपैया संचालक समितिका अध्यक्षको घरको टेलिफोनको भुक्तानी गारिएको छ ।
अध्यक्षको घरको टेलिफोन महसुल नै यति थेरै रुच गरिन्छ भने अह खचको
विवरण के होला ? अनुमानमात्र गर्न सोकिन्छ ।

अनियमितता र असावधानीको यो नमूना अफ रमाइलो छ । संस्थानबाट तलब
र अन्य सुविधा भुक्तानी गर्दा काम गारिरहेको व्यक्तिहरूलाई भुक्तानी गर्न आमप्रचलन
हो र काम गरेपछि तलब पाउने कर्मचारीको नैसरिक अधिकार पनि हो । तर
सम्झानले बेतलबी विदामा बसेका, अवकाश प्राप्त भइसकेका र राजीनामा दिएर
काम छाडियाको पूर्व कर्मचारीहरूको नाममा पनि तलब वितरण गरेको कुरा
स्थान कर्मचारीहरू बताउँदैन । यससी भुक्तानी भएको रकम ती पुर्व कर्मचारीहरूले
निदैन् । संस्थानकै कर्मचारी प्रशासन र लेखाका कर्मचारीहरूले भाषशानित लिने
गरेको कुरा त्यहं कर्मचारीहरू नै बताउँदैन ।

संस्थानले एक वर्षमा १ करोड रुपैयांभन्दा बढीको ब्लिंचिङ पाउडर खारिद
गर्ने गरेको छ । काठमाडौंको खानेपानीको गुणस्तर राख्ने नभएकाले पानीको उपचार
गर्नु आवश्यक हुँद्य । तर कर्मचारीहरूले यसलाई फाइदामा बदल्न कुनै मौका
जाइदैन्दैन । संस्थानलाई आवश्यक सामान खारिद गदा कुनै "सप्लायर" लाई प्रक्रिया
पुऱ्याएर खारिद आदेश दिनुपर्छ । तर यहाँ एक दिनमा एउटै "सप्लायर" लाई
मुहुरात्सम्म खारिद आदेश दिने गारिएको बताउँदैन । यसअगाडि कीरिव चार माहानाको
अवधिमा जम्मा १ सप्त २४ खारिद आदेश दिइएको र यससी खारिद गारिएको ब्लिंचिङ
पाउडर विदेशबाट माझाएको भन्दा ज्यै प्रतिशत महोगोमा किनिएको कुरा संस्थानकै
एक कर्मचारी बताउँदैन । जबकि अत्यावश्यकीय सामान खारिद गदा वर्षमा कति
आवश्यक हुँद्य त्यसको आवधारमा एकेपटक बोलपत्र आह्वान गरेर खारिद आदेश
दिने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । तर संस्थानमा यस प्रकारका कानुनी व्यवस्था लागू
नहुने कुरा पनि भुक्तानीहरू बताउँदैन ।

महिलात पनी : कमाइखाने भार्डो

उपत्यकाको शहरी क्षेत्रमा खानेपानीको ५० प्रतिशत अर्थात ५६ हजार
घनमीटर पानी भूमिगत भोतबाट आउँदै । काठमाडौंको खानेपानी सम्प्या सामान्य
गर्न सतह खारिद तनुपने भानेर खिन्नी एन्ड पाटर्नले सुझाउनुले २०३८ सालदेखि
भूमिगत पानी प्रयोगमा ल्याउन थालियो । त्यसबेला ३८ वटा दुख्यबलेल ८ वटा
उत्तादन दुख्यबलेलको स्थापना गारिएको थिए । समयक्रममा नलकुपहरूको संस्थान बढ्दै
गाइरहेको छ । तर ती सबै चालू हालतमा छैन्दै । अहिले भूस्किलले २० वटा
दुख्यबलेलहरूमात्र चालू अवस्थामा रहेको कुरा एक प्राविधिक बताउँदैन ।
जबक्छब काठमाडौंमा खानेपानीको अभाव हुँद्य, त्यसबेला संस्थानले सम्प्या
सम्प्रयाप्तका लागि पानी ताने पाप्य स्थापना गर्ने प्रस्तावक्रमादि बढाउने गरेको
छ । गएको सुख्ख्यायममा उपत्यकामा खानेपानीको ढुङ्गा संकट पर्यो । पानी

निररणमा जुँ प्रतिशत कटौती गर्नुपर्यो । त्यसबेला संस्थानले १२ बटा द्युवले

गाड्ने काम गर्यो । तिनमा आधा विदेशी तहयोगामा र बाँकी संस्थानको आफ्नो चोतमा निर्माण गरिएका थिए । यसरी निर्माण गरिएका कुनै पनि द्युवलहरू अहिलेसम्म संचालनमा आएका छैनन् । यी संचालनहरू संचालन गर्नीतर कसेको ध्यान गएन् । अझ रमाइलो कुरो त के छ भने एउटा द्युवेल चालू अवस्थामा रहदारहरै त्यही ठाउँमा अको बोर्ड गाडेर कीरब १ करोड रुपैयसम्म खर्च देखाइएको कुरा संस्थानका प्राविधिकहरू बताउछन् । एउटो सुख्खायामा नै संचालन गर्नका लागि त्यार रहेका ती बोरिडहरू उपत्यकामा पनीको हाताकार भएको बेलामा पनि संचालनमा नल्याइएकाले कर्मचारीहरू नै आकोशित छन् । खानेपानी संस्थानके एक प्राविधिक भूमध्यन काम गराउन सबै त्यार हुँथ्यन् तर संचालन त्यार भएपछि त्यसलाई मुसंचालन गर्न कर्तृत ध्यान दिईन, संस्थानको विडम्बना नै यही हो ।

खानेपानी संस्थानले भूमिगत पानीका लागि बोरिड गाइनेमात्र होइन, ती गाडिएका ठाउँमा पम्प हाउस बनाउन तथा पम्प संचालन गर्ने प्राविधिकको आवास तथा सुरक्षाकर्मीको आवासका लागि पनि भवन बनाउन गरेको छ । यसरी बनेका घेरेजसो भवनहरू अहिले बैवारिसे अवस्थामा रहेको कुरा प्राविधिकहरू बताउछन् । यसरी अनियमितता गर्ने पाइने तर कानुनी रुपमा कुनै कम्प्रेसर नदेखिने र महालेखा परीक्षकको अनियमितता गर्ने पाइने तर कानुनी रुपमा कुनै कम्प्रेसर नदेखिने र प्रस्तुत्याइच्छन् ।

विभागले पनि बेल्जु भनेर तोक्ता नस्को दुनाले नै यसलाई प्रक्रियागत भूष्टाचार भन्ने गरिएको हो, एक कानुनीवद् प्रस्तुत्याइच्छन् ।

खानेपानीमा भूष्टाचार भइरहेको कुरा खानेपानी आयोजनाहरूमा जगानी गई आएको प्रमुख दातृस्थाया विश्व बैकले पनि स्कीकार गरेको छ । बैकको काठमाडौं खानेपानीसम्बन्धी एक प्रतिवेदन (१९९३) मा संस्थानमा व्यापक भूष्टाचार रहेको कुरा जल्लेख गरेको छ । तर कठिनपर्य स्वतन्त्र विशेषज्ञहरू खानेपानीमा भूष्टाचार भयो भन्ने विश्व बैकको आशयलाई सुनियोजित चाल भन्न पर्दि पैदैन ।

मेलम्ची आयोजना आफ्नो अग्रसरतामा निर्माण गर्ने चाहेको बैकले संस्थान निजीकरणको माग गई आएको छ र खानेपानी महसुल बढाउनपर्दै भन्ने आएको छ । आफ्नो मागलाई अझ सशक्त ढंगले आगाडि बढाउन बैकले भूष्टाचारका कुरालाई प्रायमिकता दिएको हो । तर पनि खानेपानी संस्थान भूष्टाचारमुक्त भन्ने छैन, ती विशेषज्ञ यस्तै ।

जनताको रैसा पनि बाँकी रहेन

खानेपानी संस्थानले धारा जडान गर्दा प्रत्येक ग्राहकसंग धरोटी अमुल गर्ने गर्दछ । त्यस्तो धरोटी रकम संस्थानले संरक्षण गरेर राङ्गापूर्दछ । तर संस्थानले धरोटी रकममध्येवाट १ करोड अ लाख रुपैयाँ फिक्केर खर्च गरिसकेको छ । यसरी जनताबाट उठाइएको पैसा पनि खर्च गर्ने संस्थानभित्र दुलो आर्थिक

अनियमितता हुने गरेको प्रस्तुत्याइच्छ ।

संस्थानका एक प्राविधिक भूमध्यन, संस्थान प्रत्येक वर्ष नापा गर्दै, तर जहिल पनि याटा देखाइने गरिएन्छ । योटि खर्चको रामो व्यवस्थापन हुने हो भने संस्थान कहिल्ये धाटामा जाईन । तर संस्थानको वास्तविक नोक्सान १ अब ३३ करोड २२ लाख रुपैयाँभन्दा माथि रहेको छ । अकोतर्फ संस्थान प्रधासनले कर्पालियमा ग्रान्ट पानीको महसुल र सेवा शुल्कनापत को नगद रकम समयमा बैक दाखिला नगरेको कम्पाचारीहरू बताउछन् । दाखिला गरे पनि २ करोड ५० लाख ४५ हजारको ठाउँमा ८४ लाख १९ हजार रुपैयाँमात्र दाखिला गरेको र यस प्रकारको प्रवृत्ति आमरूपमा देखाइएको कुरा कम्पाचारी सूचन बताउछ ।

संस्थानको आन्तरिक लेखा परीक्षण शाखामा दक्ष जनशक्ति हुँदाहुँदै र कठिनपय लेखापरीक्षण भइसकेपछि पनि दर्तावाल लेखा परीक्षणको सम्पन्न गरी १ लाख ६५ हजार रुपैयाँ भुक्तानी गरेको र आन्तरिक लेखा परीक्षणका कर्मचारीलाई संस्थानके अन्य काममा सलान गराइएको पाइएकाले आन्तरिक लेखा परीक्षण स्वतन्त्र निष्क्रिय र प्रभावकारी नरहोको कुरा महालेखा परीक्षणको बार्मिक प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । यी तथ्यहरूले खानेपानी आपूर्ति जस्तो अत्यन्त संवेदनशील विषयमा खर्च गर्न चुट्टाइएको रकम कसरी खर्चमाइहरूको छ भन्ने देखाउँछ ।

संस्थानको मुख्य आधार नै पानी महसुल हो । तर महसुल उठाउन तदारकता देखाइएको छैन । संस्थानले अहिले पनि २० करोड रुपैयाँभन्दा बढी महसुल उठाउन बाँकी छ । पानीको महसुल निर्नयनमा घेरेजसो सरकारी कार्यालयहरू नै रहेका छन् । महसुल निर्नयनलाई कारबाही गर्न संस्थानले चासो देखाइएको छैन । यसबाटेर मात्र मन्त्री बलबहादुर केसीको तर्क छ, महसुल निर्नयनलाई कारबाही गर्ने त खैदछ तर पहिले त पानी दिन्चु भनेर धारो दिएर पानी नदिनेबाट कारबाही मुह गर्नुपर्दै । संस्थानमात्र दोधी छैन

काठमाडौंको शहरी क्षेत्रमा खानेपानी आपूर्तिको काम नेपाल खानेपानी संस्थानले गर्दछ । तर ग्रामीण क्षेत्रमा जिल्ला खानेपानी कार्यालय र खानेपानी विभागले योजनाको काम गर्दै आएका छन् । अहिलेसम्म उपत्यकाको ग्रामीण क्षेत्रमा दैनिक ३९ लाख ४७ हजार ३ सय ८३ लिटर पानी आपूर्ति भइरहेको छ । जस्तामा काठमाडौंका दौक्षिण्यकाली, इन्द्राणी र काठमाडौं मिलाएर दैनिक २० लाख लिटर, निलितपुरका लेले र मन्च्युगाउँ मिलाएर ९ लाख ६१ हजार र भक्तपुर चापाखक ग्रामीण खानेपानी योजनाबाट दैनिक ९ लाख ८६ हजार लिटर पानी आपूर्ति भइरहेको छ ।

उपत्यकाको ग्रामीण खानेपानी योजना पनि ग्रामीणितावाट मुक्त छैन । उपत्यकाको सन्दर्भमा हेठा पनि लागत अनुमानभन्दा बढी खर्च गर्ने, तर पानी आपूर्ति नहुने, तालिम भवन र आवास निर्माण भनेर माटो रकम खर्च गर्ने तर त्यही बनेका संरचना प्रयोगमा नल्याइने, जग्नाको संरक्षण पनि नगर्ने प्रवृत्ति आमरूपमा पाइन्छ ।

खानेपानी आयोजनाका लागि आवश्यक हुने पाइप र फिटिङ्का सामग्रीहरू समयमा खारिद नगरी आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खारिद गर्ने प्रवृत्ति यहाँ पनि हावी छ । गएको वर्षमात्रै डेढ करोडभन्दा बढीको यस्तो सामग्री आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खारिद गरिएको थियो । भनिन्द्र, यसरी खारिद गरिएको पाइप र फिटिङ्का सामानहरू भन्दै १० वर्षका लागि पुग्ने छन् । यी समूर्ज गतिविधिका कारण काठमाडौंको खानेपानी अत्यन्त महोगो बन्ने गएको छ ।

लगानी घेरे उपलब्धि थाएँ

काठमाडौं शहरमा सुलभ तरिकाले खानेपानी आपूर्ति गर्न प्रशस्त लगानी भइसकेको छ । २०५० साल पछाडिमात्र उपत्यकामा खानेपानीका लागि करोडौ रुपैयाँ लगानी भए पनि उपलब्धिका रूपमा गान्न सकिने काम नगर्यमात्र छ । काठमाडौ खानेपानी सुधारमा आव २०५०/५१ मा जापानले १४ करोड दशलाख रुपैयाँ, २०५२/५३ मा ६ करोड जुँ लाख रुपैयाँ, २०५५/५६ मा ९ करोड ५० लाख रुपैयाँ, कोटक योजनामा २ करोड ५० लाख रुपैयाँ, येल्मनी डाइमर्सनमा २ करोड रुपैयाँ सहयोग गरेको रेकड उपलब्ध छ । यसवाहेक २०५०/५१ पछि खानेपानी गुणस्तर सुधारमा खर्च भएको २५ करोड ५० लाख रुपैयाँमध्ये २५ प्रतिशत रकम काठमाडौमा खर्च भएको देखिन्छ ।

त्यस्तै आईईएको चूण द करोड ४८ लाख, खानेपानी कोषका लागि यूएनडीपीले १ करोड ३२ लाख, खानेपानी गुणस्तर सुधारमा १ करोड ५० लाख, महाकालचौर पानी प्रशोधन उपकरणमा ७० लाख, काठमाडौ खानेपानी सुविधा वितारमा १५ करोड १ लाख र मेलान्ची आयोजनामा खर्च गर्ने गरी अनुदानमा ७ करोड ४९ लाख रुपैयाँ खर्च भएको देखिन्छ ।

सहयोग र व्यवस्थाको रकम पाइ घेरे देखिए पनि खानेपानी सेवाको अवस्थामा भने सुधार आउन सकेको छैन । नेपाल खानेपानी संस्थान कर्मचारी युनियनका अध्यक्ष राजेन्द्रलालदर वर्म भन्हुहुँच्छ, खानेपानी संस्थानको व्यवस्थापन पक्ष प्रस्ताचारी र निकम्मा छ । प्रशासन र प्राविधिक पक्षमा भएका उच्चवपदस्थ अधिकारीहरूमा माफियाको दहो पक्कद छ । जसले गदा खानेपानी संस्थान भ्रष्टाचारमुक्त हुन सकेको छैन । दुई वर्षमात्रामा खानेपानी संस्थानमा घराश्यी बनाएर निजीकरण गर्ने नाउंमा व्यवस्थापन पक्षले संस्थानमा बहमन्तु नै मञ्चाएको छ, उहाँ यन्हुन्छ ।

राजेन्द्रलालदर वर्मले भन्नुभएजस्तै कर्मचारीतन्त्रको जलाले संस्थानलाई चुरुमी उचाराको छ । तलदेखि माधिल्लो निकायसम्म आपसी समन्वयको अभाव छ । जसले गर्दा उपभोक्तालाई सुविधा दिनेभन्दा आफ्नो गिरोहको सञ्चाल बीलियो पार्नेमा सबैको ध्यान रहेको छ । अहिले उपत्यकाको पानी वितरणको सम्पूर्ण जिम्मा विदेशी कम्पनीलाई दिने अथवा निजीकरण गर्ने कुरा चल्न थालेपछि संस्थानमित्र आफ्नो पक्षलाई कागम राख्ने र अरुलाई पाखा लगाउने पद्यन्त भइरहेको सूत्र बताउँछ ।

यसरी आफ्नो स्वार्थमा केन्द्रित व्यवस्थापन पक्षले सानो प्रयास गर्दा पुग्ने सुविधा पान जनसाधारणले पाउन सक्का छैनन् । कतै विगत ६ महिनादेखि धारामा पानी आएको छैन । तर गुनासो सुनुवाइ हुने कैनै ठाडै नै छैन ।

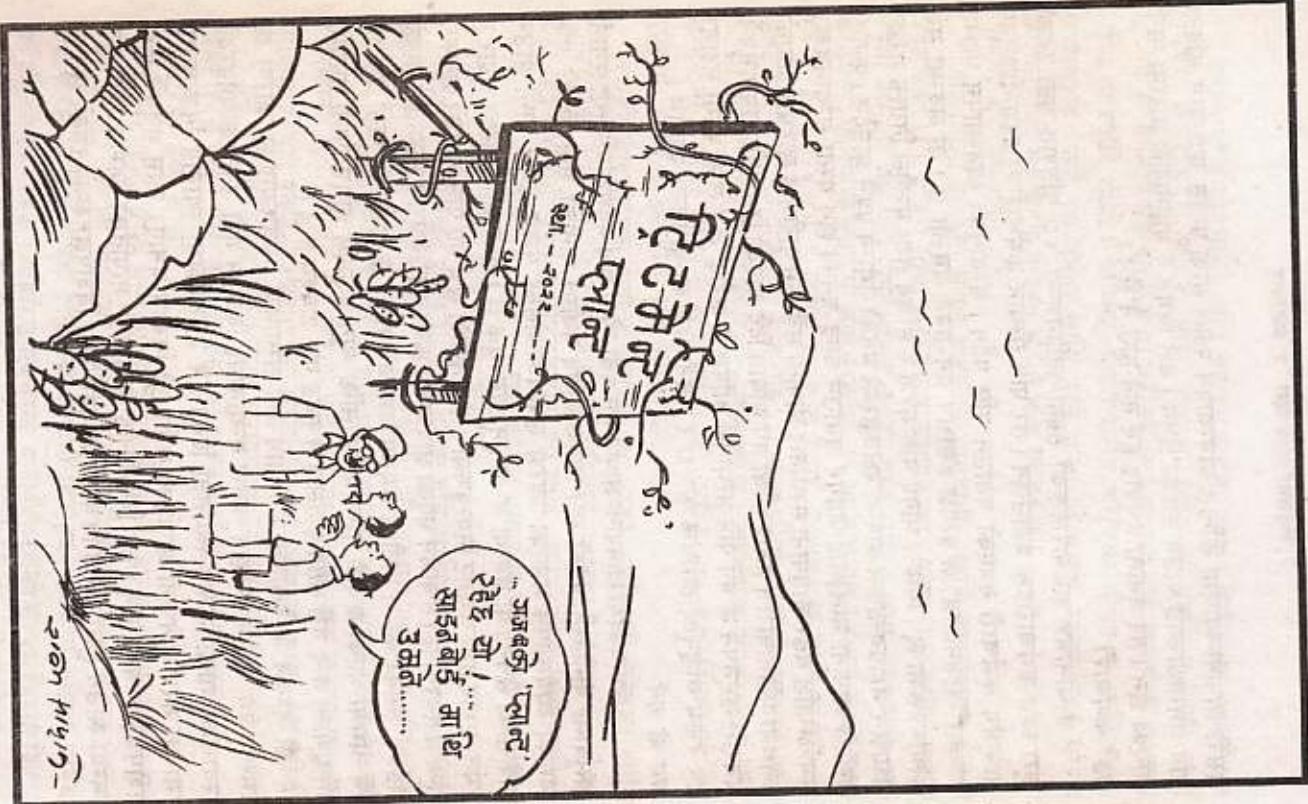
बही कर्मचारी

संस्थानभित्र कर्मचारीहरूको संख्या चाहिनेभन्दा ४० प्रतिशत बढी रहेका कुरा स्वयं कर्मचारीहरू बताउँछन् । तर पनि संस्थान कर्मचारीको दरबन्दीअनुरूप आफूसंग कर्मचारी नभएको बताउन पछि पर्दैन । संस्थानको व्यवस्थापन पक्षमा संस्थानहरूमा छ । स्वायत्त भानिए पनि मानी र सचिव तथा मन्त्रीले नियुक्त गरेका अध्यक्ष र महाप्रबन्धकले आफ्ना रक्षकहरूले भेनेको नमान्ते प्रश्नै आउदैन । फलतः मन्त्रीले आफ्ना मान्देलाई जागिर खुवाउने केन्द्र बनेका छैन यस्ता संस्थानहरू। अझ अगाडि बढेर खानेपानी संस्थानले आफ्ना सबै कर्मचारीलाई खाइपाई आएको तलबमा माहिनावारी १ हजार रुपैयाँ पैप सुविधा दिई आएको छ । बढी काम गनुपर्ने, निनरात बट्टुपन जे भने पनि संस्थानले वापिक २ करोड दशलाख रुपैयाँ बराबर यप रकम वाईनुको तात्त्विक फाइदा र तुलनात्मक सान्दर्भिकता देखिन्दैन ।

अब के गर्ने

उपत्यकामा खानेपानी आपूर्ति गर्न अबैं रुपैयाँ खर्च भइसके पनि त्यो लगानी बालुवामा पानीजस्तै भएको छ । उपत्यकाभित्रे पर्याप्त पानीका स्रोत हुँदूहै पनि त्यसको व्यवस्थापन नभएका कारण उपत्यकावासीले सुलभ ढाँगले पानी पाउन मर्मां-संभार तथा चुहावट नियन्त्रणमा ठूलो धनराशि खर्च भए पनि त्यसको प्रतीकल शून्य बराबर नै छ । सचालन भएका आयोजनाहरूको सुपरीवेक्षण र मूल्यांकन भएको पाइदैन, जसका कारण पानीको समस्या अझ बढिरहेको छ । भूमिगत पानी उपयोग गर्ने नाममा भएको खर्चको तुलनामा उपलब्ध च्यान भएकाले भूमिगतपानी उपयोग गर्ने प्रणाली बन्द गरी सहाय्य ग्रामोत्तार्थ नै सुदूर गर्नु आवश्यक छ ।

यी तथ्यले के देखाउँछ भने खानेपानी संस्थानके हेल्पेक्याइका कारण यो समस्या अझ जटिल बन्नेछ । त्यसैले संस्थानलाई विधिटन गरी उपत्यकावाहिरका संस्थानका शाखाहरूलाई त्यक्तता दिनुपर्ने र उपत्यकामा स्थानीय निकायलाई समावेश गरेर खानेपानी आपूर्तिका लागि छुट्टै निकाय बनाएर काम गर्नुपर्ने कुरा विशेषज्ञहरू बताउँछन् । तर विदेशीलाई खानेपानी आपूर्तिको जिम्मा दिवा यप समस्या आउने हुँदा त्यस्तो विचार त्यानुपर्ने कुरा विशेषज्ञहरूको रहेको छ ।

२६

दुलसंगै नदी र "ट्रिटमेन्ट प्लान" मा बगेको पैसा

सुरेश मानन्धर

३५

३

३ हिसे नेपालमा एउटा उखान प्रचलित थियो- 'पेटको बेतमा, खेतको पेटमा ।' त्यातिवेला सर्वसाधारणको घरमा चर्चा राख्ने चलन थिएन । मान्छेहरू या त आफ्नै घरको पछाडिति एउटा खाल्डो बनाइ त्यसलाई चर्चीको रूपमा प्रयोग गर्ने, या त टोलको कुनै ठूलो सावर्जनिक चौरलाई सामूहिक पाइखानाका रूपमा प्रयोग गर्ने । त्यो बेला उपत्यकामा पनि घरहरू थेरै थिएन, घरको तुलनामा खेत थेरै थियो । र, बेतमा राख्ने आधुनिक मलको प्रवेश भइसकेको थिएन । त्यस्तो अवस्थामा नवासधारणको खाल्डमा थुप्रिएको दिसा-प्रिसावलाई नै उत्तम मलका रूपमा बेतबारीमा राखिन्थ्यो । त्यही कारणले मान्छेहरू भन्ये- खेतको पेटमा, पेटको खेतमा ।

तर अहिले स्थिति त्यस्तो छैन । वर्तमान स्थिति गर्दैको तरल फोहोर (sewage) लाई प्रशोधन गरेसाँै वारमती नदीमा छोड्ने योजनामुताविक यो आयोजना ओष्ठ ल्याइएको थियो । नेपालमा जमिनमुनि ढल बनाइ त्यहाँबाट बाजे पानीलाई वारमतीमा छोड्ने काम सुरूमा राणा प्रधानमन्त्रीले गरे का थिए । राणा प्रधानमन्त्रीहरूले त्यातिवेला जुन ढलहरू बनाए त्यसको उद्देश्य चर्चीको फोहोर मानी चा नदीमा मिसाउन थिएन । ती ढलहरू केवल वर्षातको पानीलाई खोलासम्म पुऱ्याउनुमात्र थियो । तर पछि सर्वसाधारणको घरघरमा चर्ची बानाउने सम्भता सुरु भएपछि मान्छेले आ-आफ्नो चर्चीको पाइप पनि त्यही ढलमा जोड्न सुर गरे । त्यसपछिमात्रे घरघरको चर्चीले वारमती-विषुमतीलाई प्रदूषित तुल्याउन थालेको हो । यसको तुल्नो दुर्दशा सुर भएको छ । यसले उपत्यकाको पायावरणलाई अस्त्रायस्त पानामात्र लोइन, यहा कुन बेला कस्तो महामारी निस्याइन हो भन्ने कुराको समेत कुनै त्राना छैन । यसै कुरालाई ध्यानमा राखी अबउप्रात उपत्यकामा बाजे वारमती नदीलाई प्रदूषणरीत तुल्याउनपूर्वदृढ, यसका लागि नदीमा आहिले जस्तो जथाभावी ढल मिसाउन नदिने भन्ने विषयमा थेरै अधिदेख आवाज उठान थालेको थियो । त्यसै मन्दभाँमा सन् १९७० को दशकीति आब वारमती-विषुमती नदीमा कुनै पनि ढललाई सोकै नमिसाई पहिला प्रशोधन गर्ने र त्यसपछि चोखिएको पानीलाई

सचरीघाट "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"

खासगरी राजधानी काठमाडौंको तरल फोहोर (sewage) लाई प्रशोधन गरेसाँै वारमती नदीमा छोड्ने योजनामुताविक यो आयोजना ओष्ठ ल्याइएको थियो । नेपालमा जमिनमुनि ढल बनाइ त्यहाँबाट बाजे पानीलाई वारमतीमा छोड्ने काम सुरूमा राणा प्रधानमन्त्रीले गरे का थिए । राणा प्रधानमन्त्रीहरूले त्यातिवेला जुन ढलहरू बनाए त्यसको उद्देश्य चर्चीको फोहोर मानी चा नदीमा मिसाउन थिएन । ती ढलहरू केवल वर्षातको पानीलाई खोलासम्म पुऱ्याउनुमात्र थियो । तर पछि सर्वसाधारणको घरघरमा चर्ची बानाउने सम्भता सुरु भएपछि मान्छेले आ-आफ्नो चर्चीको पाइप पनि त्यही ढलमा जोड्न सुर गरे । त्यसपछिमात्रे घरघरको चर्चीले वारमती-विषुमतीलाई प्रदूषित तुल्याउन थालेको हो । यसको सुरुवात भएको आहिले भर्खर ६० वर्षमात्रै भएको छ । सन् १९८७ मा गरिएको एउटा अव्ययनअनुसार काठमाडौंको प्रमुख इलाकाहरूमा नया र पुराना गरी कुल १ सय ४० किलोमीटर ढल बनाइएको पाइन्दै ।

यी सम्पूर्ण ढलहरूमा बाजे चर्चीको फोहोर सीधै वारमतीमा खसाल्ने काम आहिलेसम्म जारी नै छ । यसलाई रोक्नुपर्ण विचारहरू ठारै-ठारैबाट आएपछि सन् १९७४ मा पहिलोपटक विश्व बैचले "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाइ यसको रोक्याम गर्न अध्ययन सुरु गरेको थियो । यसपछि एउटा गुल्योजना तयार पारियो जसअनुसार उपत्यकाको कुनै पनि ढललाई सीधै वारमतीमा खसाल्न नदिई त्यसको सहा

वागमती नदीको दायाँ-बायाँ दुवै किनारामा अङ्कों ढल बनाइ त्यसमा खसाल लगाउने योजनाखियो । त्यसपछि त्यो मूल ढललाई लगेर सुन्दरीघाटातिथ "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"मा जोड्ने र त्यहाँ विभिन्न प्रक्रियाले साडे दुई महिनासम्म फोलोर पानीलाई प्रशोधन गरी त्यसपछि चोभार हुवै वागमतीमा छोड्ने लक्ष्य थियो । नेपाल खानेपानी तथा ढल निकास समितिअन्तर्गत सन् १९७८ देखि यसका लागि काम सुर एर्को खियो ।

यो योजनाको दुईवटा भागहरू थिए । एउटा, सुन्दरीघाटमा करिब ५ सय रोपनी जगामा फैलिएको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाउन भने अङ्कों काठमाडौंको भित्री भागको सम्पूर्ण ढलहरूलाई जोड्ने गरी वागमती नदीको दुवै किनारामा मूल ढल बनाउने योजना थियो । उक्त ढलमात्र बनाउन त्यातिबेला (२१ वर्षअधि) ५ करोड रुपैयाँको बजेट चुनौत्याइएको थियो । आजभन्दा २१ वर्षअधि मुख गरेको अहिले तुर्डु दुका भइसकेको छ । करिब दश वर्ष लगाएर उक्त योजनामुताविक लान्ट काममा हात हालेका पदाधिकारीहरू अहिले धेरेजसो अवकाश प्राप्त भइसकेका छन् भने उक्त कामको "कन्सल्टेन्ट" भई काम गरेका मल्टी कन्सल्टेन्ट पनि विश्व बैकले नेपालको सम्पूर्ण ढल र खानेपानीको पाइप पुनर्निर्माण गर्ने भनी अङ्को "रिहोबिटेसन प्रोजेक्ट" ल्यायो । त्यसअन्तर्गत सुन्दरीघाट "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"को जीणिद्वार नर्ते पनि पद्धत्यो । यसका लागि विश्व बैकले नेपाललाई ६ करोड डलर (करिब ४ अब्द रुपैयाँ) दिनेवाला थियो ।

उक्त काममा हात हालेका पदाधिकारीहरू अहिले धेरेजसो अवकाश प्राप्त भइसकेको लान्ट बनाउने र "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" त्यार गर्ने काम सिकाएको थियो । यो योजनाको एउटा खराबी के थियो भने त्यसले मूल ढलबाट लान्टएको सबै मलमूलाई बल्खू (विविध गोटआडि) बनाइएको "सम्प बेल"मा छिसाल्ने र त्यहाँबाट पम्प गरी माथि प्यान्कुपर्ने थियो । सबै काम सक्षमाएर उक्त "सम्प बेल"को काम गर्नेलाग्दा एकाएक टेक्निकरको मूल ढल भ॒तिकृत पुर्यो । तर यसपटक विश्व बैकले नेपालसमु केही नयाँ सर्तहरू पनि राख्यो । त्यो सहयोग लिने हो भने नेपालले खानेपानीको भाऊ बढाउनुपर्ने, तरकाल सस्थानको कर्मचारी सल्ल्या घटाउनुपर्ने, रसायनालाई निजीकरण गर्नुपर्नेतक लाग्नुपर्ने जस्ता सर्तहरू विश्व बैकले थिए । तर नेपालले त्यसबाटे कुनै निर्णय दिन सकेन । यी कामहरू निश्चित अवधिभित्र टूच्याउने पर्ने समयावधिसमेत विश्व बैकले दिएको थियो । तर त्यो समयसम्म नेपालले काम गर्नु त परे जाओसँ निर्णयसम्म पनि गर्न सकेन । अन्ततः विश्व बैकले उक्त परियोजना नै फिर्ता लियो । नेपालको हातवाट चार अब्द रुपैयाँ फूटीकरो र सुन्दरीघाटको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"को फेरि विचली भयो । पछि विश्व बैकले उपत्यकाबाहिरका नगरहरूमा भने "रिहोबिटेसन परियोजना" संचालन गर्न्यो । तर उपत्यकाको जस्तो ढूलो भने होइन ।

सुन्दरीघाट "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" सम्पर्मे बनाउन नसकेको कारणले अव त्यसले कुनै काम गर्न आएको थिएन । एकातिर पम्प विश्रान्त अङ्कोति र मूल ढल भ॒तिकृत । समस्या त थियो तै तर त्यसको मर्मत भने हुन सकेन । जसले गर्दा निकास नभएको उक्त ढल जाम हुन पुर्यो । त्यसपछि वाध्य भएर खानेपानी "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" पुनर्निर्माण ढल टेक्निको वागमतीमै थिन्कायो ।

बानेपानी संस्थान ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक ज्ञानेशानन्द बचाचायसंग यसबाटे अर्को विकल्प नै थिएन । उहाँका अनुसार "सम्पबेल"को पम्प पनि विग्रेपछि ढल पनि प्रयोग भएन त्यो ढल अब कहाँ-कहाँ भ॒तकोको हो अहिले भन्न सकिने आवस्या छैन । अब यसको पुनर्निर्माण गर्ने हो भने पनि युपै

खर्च लाग्न सक्छ । त्यातिबेले बनाएको भए शायद कम खर्चमै बनाउन सकिन्थ्यो । किन त्यति बेले बनाउनोतिर काम भएन भनी सोङ्गा उहाँ भन्नुहुन्छ, बजेटे आएन, अनि कसरी बनाउने ?

सो काम भइरहदै चाजाचार्य उक्त महाशाखाको प्रबन्धक भइसक्नुभएको थिएन । त्यातिबेला कार्यरत महाशाखाका उपप्रबन्धक स्वतन्त्रराज तुलाधर पनि पसको देप बजेट निकासा नहुनुलाई दिग्नुहुन्छ । उहाँका अनुसार, उक्त पम्प मर्मतका लागि त्यातिबेला बजेटको माग पनि गारिएको थियो, तर आएन । फलस्वरूप जिहिले करोडीको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बिनाकाम थिन्करहेको छ ।

विश्व बैकले पैसाले बनाएको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" त्यार भएर पनि श्री ५ को सरकारले चलाउन नसकेपछि पुऱ्यः विश्व बैकले नै यसप्रति लिच देखायो । प्रजातन्त्रको पुनर्स्थानपापछि विश्व बैकले नेपालको सम्पूर्ण ढल र खानेपानीको पाइप पुनर्निर्माण गर्ने भनी अङ्को "रिहोबिटेसन प्रोजेक्ट" ल्यायो । त्यसअन्तर्गत सुन्दरीघाट "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"को जीणिद्वार नर्ते पनि पद्धत्यो । यसका लागि विश्व बैकले नेपाललाई ६ करोड डलर (करिब ४ अब्द रुपैयाँ) दिनेवाला थियो । तर यसपटक विश्व बैकले नेपालसमु केही नयाँ सर्तहरू पनि राख्यो । त्यो सहयोग लिने हो भने नेपालले खानेपानीको भाऊ बढाउनुपर्ने, तरकाल सस्थानको कर्मचारी सल्ल्या घटाउनुपर्ने जिनीकरण गर्नुपर्नेतक लाग्नुपर्ने जस्ता सर्तहरू विश्व बैकले थिए । तर नेपालले त्यसबाटे कुनै निर्णय दिन सकेन । यी कामहरू निश्चित अवधिभित्र टूच्याउने पर्ने समयावधिसमेत विश्व बैकले दिएको थियो । तर त्यो समयसम्म नेपालले काम गर्नु त परे जाओसँ निर्णयसम्म पनि गर्न सकेन । अन्ततः विश्व बैकले उक्त परियोजना नै फिर्ता लियो । नेपालको हातवाट चार अब्द रुपैयाँ फूटीकरो र सुन्दरीघाटको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"को फेरि विचली भयो । पछि विश्व बैकले उपत्यकाबाहिरका नगरहरूमा भने "रिहोबिटेसन परियोजना" संचालन गर्न्यो । तर उपत्यकाको जस्तो ढूलो भने होइन ।

उक्त ठाउँमा नयाँ-नयाँ खालका समस्याहरू पनि देखा पर्न थालेका छन् । जुन बेला श्री ५ को सरकारले सुन्दरीघाटको उक्त क्षेत्र "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"का लागि अधिग्रहण गर्न्यो त्यातिबेला त्यहाँ त्याति घरहरू पनि थिएनन् र बत्ती करिब शून्य थियो । "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाउने ठाउँ भएका कारणले मान्येहरू उक्त क्षेत्रमा पर बनाउन पनि चाहिनै थिए । जसले गर्दा उक्त क्षेत्र वारिपरिको जग्गाको भाऊसमेत निकै घटेको थियो । तर "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाउने काम दिलो हुन्है गर्पछि त्यहाँ अब धमाधम बत्ती पनि बद्दन थालेको छ । बस्ती बद्दै आएपछि त्यहाँ

केही स्थानीय बासिन्दाहरूले अब उक्त ठाउँमा "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" बनाउन नदिने कुराहरू गर्न थालेका छन्। केही दिनअघि सोही "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"सौंको खाली जातामा काठमाडौं महानगरपालिकाले कम्पोस्ट मल बनाउन कारखाना खोल्ने भनी जग्गा मारदा स्थानीय बासिन्दाले त्यहाँ कम्पोस्ट मल बनाउन नदिनेमात्र होइन कि फोहोरसम्बन्धी कुनै पनि काम गर्न नदिने भनी विरोध गरेका थिए। उतीहरूले त्यसको विरोधमा संघर्ष समितिसमेत गठन गर्न गारिसकेका छन्। यो संघर्ष समितिले भोलि "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"को काम सुरु भएपछि त्यसको विरोधमा समेत कार्यक्रम ल्याउदैनन् भन्न सकिन्न। त्यहाँ "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"को काम सुरु हुँदूसम्म अझ यस वस्ती बिडसक्ने निश्चित छ। यदि स्थानीय जनताले "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"को समेत विरोध गर्न थाले भने सरकारले सो ज्लान्टका लागि गरेको करोडौ रुपैयाँको लगानी खतरामा पनेछ।

काठमाडौं महानगरपालिका फोहोरमेला व्यवस्थापनसम्बन्धी सल्लाहकार भूपण तुलाधरका अनुसार सुन्दरीधाटमा "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" नवने हो भने यहाँ "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" भनेकै बन्ने छैन किन भने सुन्दरीधाटजस्तो उपमुक्त ठाउँ यो उपत्यकामा अब कहीं बाँकी छैन। तर ढल निकास मह शाखाका प्रबन्धक बाजा चार्यले सुन्दरीधाटका स्थानीय जनताले यस्तो मनस्थित बनाएको बारे आफूलाई जानकारी नभएप्को बताउनुभयो।

एकातिर यो समस्या छ भने अकातिर अब सुन्दरीधाटको "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" सुरु नै भए पनि त्यसको उपयोगिता किति रहने हो भन्ने प्रश्न पनि आएको छ। २१ वर्षअधि उक्त "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" बनाउन सुरु गरेपछि अहिलेसम्मको अवधिमा काठमाडौंमा धेरै घरहरू बनिसकेका छन्। बास्तवमा काठमाडौंमा तीव्र गतिले घर बन्न थालेको अवधि नै यही हो। यसमध्ये जति पनि घरहरू बने, ती सबैले १०/१२ परिवार मिलेर नयाँ ढल बनाई सीधै वारमती नदीमा फाल्ने गरेको पाइन्दू। यस्ता नयाँ ढलहरू अहिले वारमतीमा किति जोडियो त्यो कसेलाई थाल छैन। सुन्दरीधाटको "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" बनाउनुअघि विद्याधीहरूको एउटा समूहले अनुसन्धान गरेअनुसार वारमतीमा करिब १ सयबटा ढलहरू मिसाइएको पाएको थियो। अहिले यस्ता नयाँ ढलहरूलाई काहिले कसरी बन्द गर्ने, यी ढलहरूलाई बन्द गरी त्यसलाई नदी ढलहरूलाई काहिले कसरी बन्द गर्ने भने "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" संचालन गर्नुको कुनै अर्थ रहदैन। बनाइसको ढललाई पुनः बिगरी मूल ढलमा जोड्दा थप आधिक भार पनि जानु स्वामिक हो। समयमै "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" सुरु गरेको भए सबै ढलहरू मूल ढलमै जोइन गाई खर्च र व्यस्थापनको सुदूरपाण्य हुन जान्न्यो। अहिले

ढल निकासका पदाधिकारीहरू सबैसधारणको ढल एकातिर र "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" अकातिर पनेहो कि भने अन्योलमा छन्। यसका लागि सबै ढल व्यवस्थापनको गुरुयोजना बनाउनुपर्ने आवश्यकता पनि विजहरू देख्दैन।

गुहेश्वरीको "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"

काठमाडौंमा बनाउदै गरेको यो अर्को "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" हो। तर यो

"ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" र वारमती प्रश्नोधनको नाममा त्यहाँ गारिएका विभिन्न गतिविधीहरू अहिले त्यस भेगका जनताका लागि रामाइलो कथा बन्न पुगेको छ।

प्रश्नपति क्षेत्रको वारमती नदीलाई प्रदूषण हुनबाट बचाउन थेरै अधिवेष्य प्रायस गारिदै आएको थियो। धार्मिक दृष्टिले पनि अत्यन्तै महत्वपूर्ण मानिएको उक्त क्षेत्रको वारमती खण्डलाई ढल मिसिनवाट जोगाउन सुरभा गुहेश्वरी नजिकै पारिपहि एउटा परियोजना सुरु गरिएको थियो। उक्त परियोजना मुताबिक त्यहाँ एउटा दर्याकी बनाइएको थियो। जसमा गोकणदेखि गुहेश्वरीसम्मका सम्पूर्ण ढल न्याई मिसाइन्यो। दिनभरि उक्त दर्याकीलाई बन्दै राखिन्यो भने राति खोलेर ढललाई नदीमा छोडिन्यो।

यो ६० लाख रुपैयाँको परियोजना पछि कसरी बन्द हुन गयो कसैलाई यात्ता छैन। पछि त्यो परियोजनालाई नै भग गरी २०५२ सालको मीसिर ६ गते श्री ५ को सरकारले "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" बनाई नयाँ ढलाले जाने नियंत्रण गरी अधिकार सम्पन्न वारमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना नामको अर्को संस्था बनाउने काम गरिरहेको छ।

"ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"को परिचय

प्रश्नपति क्षेत्रको वारमती खण्डलाई प्रदूषणमुक्त बनाउने उद्देश्यले अहिले यो आयोजना सुरु गरिएको छ। २०५२/५३ मा सुरु गरिएको यो आयोजना अर्को आधिक वर्ष २०५६/५७ मा सिकिने लक्ष्य राखिएको छ। यो आयोजनाको कुल लागत ३६ करोड ६२ लाख ६ तजार रुपैयाँ हुने अनुमान गरिएको छ। तर यति बजेटले यो योजना तथार होला भन्न सकिन्न। यसमा खासगरी तीन खण्डहरू छन्। पहिलो गोकणदेखि जोरपाटी पुलसम्म ढल बनाई त्यसलाई गुहेश्वरीसम्म ल्याउने। दोस्रो गुहेश्वरी छेष्टमा एउटा ठूलो "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट" बनाउने। तेसो, उक्त ठाउँमा "ट्रिटमेन्ट" गरी निर्माणको पारीलाई बाहिर फाल्न गुहेश्वरी नामगानदेखि तिलगासम्म सुरु निर्माण गरी त्यसेवाट पारी निकास गर्ने, अहिले यी तीन कामहरूमध्ये सुरुह बनाउने काम रोकेको छ भने "ट्रिटमेन्ट ज्लान्ट"

बनाउने काम गरिएर र डल बनाउने कामचाहि राही नेपाली सेनालाई सुमिप्पएको छ । परियोजनाभिन्न धेरै घटनाहरू भएका कारणले स्थानीय जनता यो परियोजनालाई आलोचनात्मक रूपमा लिन्दैन् भने परियोजना संचालन अधिकार सम्पन्न वारमती थिए ठल निर्माण सुधार आयोजना कार्याचरण तथा अनुगमन समितिका सदस्य-सचिव ईश्वरमान तामाकार परियोजना अंको बर्ष पूरा हुने कुरामा दुक्कहुन्छ ।

सुरुज खने ठेकेदार भाग

यो परियोजनामा भएका अहिलेसम्मका रामा नरामा घटनाहरूमध्ये ताम्रगां-तिलगांगा खण्डको सुरुज बनाउने ठेकका लिएका ठेकेदार नै भानु एउटा प्रमुख घटना हुन पुगेको छ ।

त्यसो त प्रशोधन गरिसकेको फोहोर पानीलाई पुनः नदीमै फालिने हो । तर पश्चिमतिको धार्मिक आस्थालाई ध्यानमा राखी प्रशोधनपछिको पानीलाई गुहेश्वरी खेत्रमे नद्धोडी त्यहावाट सुरुज बनाइ एकेचोटि तिलगांगा क्षेत्रको नदीमा मिसाउन योजना छ । ताम्रगांदेखि तिलगांगासम्म जम्मा ५ सय २२ मिटर सुरुज बनाउनपै देखिन्छ । उक्त सुरुज बनाउने ठेककाका लागि रालबल टेङ्डर हुँदा नेपालके खुम्बु कन्टक्सन कम्पनी प्रा.लि.लाई ठेकका परेको थियो । त्यसेजुरुप १५ माहिनाभित्र सम्पूर्ण सुरुज (टनेल) बनाइदेने सतमा उक्त कन्टक्सन र अनुगमन समितिबीच सन् १९९७ को फेब्रुअरी २ कादिन समझौता भएको थियो । त्यातिबेला खुम्बु कन्टक्सनले जम्मा ५ करोड २५ लाख रुपैयांमा उक्त सुरुज बनाउने करार गरेको थियो ।

तर खुम्बु कन्टक्सनले उक्त सुरुज बनाउदै जादा बीचको ठूलो खण्ड भने बनाउन सकेन । उक्त कन्टक्सनले ताम्रगांगा क्षेत्रको केही भाग गरी जम्मा १ सय ८५ मिटर सुरुज त बनाए पनि त्यसपछिको भाग बनाउन सकेन । उक्त क्षेत्रको माटोमा अत्यन्तै बालुवा मिसिएको र प्रशाल माचामा पानी निस्किने गरेकाले त्यहाँ सुरुज बनाउन गाहो भएको हो । आफ्नो काम समयमा नसकिने देखेपछि ठेकेदार खुम्बु कन्टक्सनले यस डेढ वर्षको समय मार्गो । खर्च नबढाउने सतमा उसलाई त्यो समय पनि दियो । तर त्यो अवधिमा पनि बनाउन नसकेपछि खुम्बु कन्टक्सन आफ्ना सारा उपकरणहरू त्यही छोडेर बेपता थयो । आफ्नो काममा थोका दिएकाले अनुगमन समितिले कन्टक्सनले छोडेर गएका सम्पूर्ण उपकरण, मैशिनहरू जफत गरेको छ भने कन्टक्सनले राखेको ६० लाख रुपैयांको धारौटी र बैकको खाता सिज गरेको छ ।

समितिका सदस्य-सचिव ईश्वरमान तामाकारका अनुसार ठेकेदार भागेकाले परियोजनाको काममा बाधा त आएको छ, तर पैसा भने फसेको छैन । तर यसपैचात् पनि खुम्बु कन्टक्सनले आफ्नो समान फिर्ता लिन हरसम्बन्ध उपाय भने जारी नै राखेको जानकारी पनि उहाले दिनभयो । सुरुज बनाउनुअघि त्यसको बारेमा कसरी सम्भाव्यता अध्ययन गरियो र त्यसलाई कसले कसरी स्वीकृति प्रदान गयो भन्ने प्रश्न अहिले उठाएको पाइएको छ ।

अब नयाँ ठेकेदार

जम्मा बनाउनपै ५ सय २२ मिटरमध्ये खुम्बु कन्टक्सनले १ सय ८५ मिटर बनाइसकेपछि अब त्यहाँ ३ सय ४७ मिटर सुरुज बाँकी छ । यो बाँकी भाग सुरुज बनाउने निकाय खोजन भने अहिले समितिलाई समस्या परेको छ । अन्त्यमा केही सीप नलगेपछि उक्त बाँकी सुरुज बनाउने जिम्मा अहिले सरकारले लिएको छ भने सरकारले यो ठेकका अब हिमाल हाइड्रो कम्पनीलाई दिने त्यारी गरिरहेको छ । यसका लागि सरकारले कुनै टेन्डर आहवान पनि गर्नेवाला छैन । यो ठेकका सरकारले बिनाटेन्डर सीधै उक्त कम्पनीलाई दिन लागि रहेको थाहा भएको छ । तर हिमाल हाइड्रोले अब वाँकी र डल बनाउने काम पहिले तोकिएजस्तो ५ करोड २५ लाख रुपैयांमा गर्ने छैन । खुम्बु कन्टक्सनले १ सय ८५ मिटरमात्रै सुरुज बनाएको भए पनि रकम भने २ करोड ८३ लाखभन्दा बढी खर्च गरिसकेको छ । अब वाँकी सुरुज बाँकी रकमले बनावाला छैन । समितिका सदस्य-सचिव तामाकार पनि त्याति रकममा बाँकी सुरुज बन्ने कुरामा विश्वस्त हुनुहुन । उहाँ खुम्बुहुन्छ- बाँकी सुरुज बनाउन कमीमा पनि अर्को ८-९ करोड रुपैयां यस चाहिने हुन्छ । यसले आयोजनाको खर्च अझ बढाउने निश्चित छ ।

हिमाल हाइड्रोले यो कोति रकममा तयार गर्ने लागेको हो त्यो अझ निश्चित गरेको छैन । तर हिमाल हाइड्रोले जिम्मा लिए पनि यो कुरा पूरा हुन्छ तै भनेर भन्न सीकिने अवस्था भने छैन । किन भने हिमाल हाइड्रोले पनि अहिले उक्त सुरुज कून प्रविधिले निर्माण गरेर बनाउन सकिएला भनी यसाउति खुज्ञ थालेको पाइन्छ । यस कममा नेपाल नियुक्त प्राधिकरणका प्राविधिकहरूलाई समेत यसमा सहयोग तर्न अनुरोध गरेको बुझाएको छ । जसले गर्दा प्राधिकरणका केही प्राविधिकहरूले पनि अहिले उक्त सुरुज बनाउन सकिएला कि भनी दिमाग लगाउन थालेको पाइन्छ । हाल उक्त सुरुजलाई जोइने सुरुजको ठार खुहेश्वरीको ताम्रगांगाको काम पूरा भएको छ भने उता तिलगांगामा पानी छोड्ने काम पनि सिकिएको छ ।

त्यहाँ भन्दा पर भने जान सकेको छैन । अहिले बीचमा काम ढोडी बीचको एक भगा खुल्ला ढोडिएको छ । डिस्कोको पाती मुख्यभित्र खसिरहेकाले अहिले नुहाउने, जुगा धुने ठाउँका रुपमा परिणत भइसकेको छ । बेलुकी त्यो मुख्य नशालु पदार्थ सेवन गर्ने जंकीहल्का लागि सुरक्षित स्थान पनि बनेको छ ।

यता तामाङामा सांगौको "ट्रिटमेन्ट लान्ट" सांग मुख्य जोडिसकेको छ, तर त्योभन्दा आगाइको दिस्को खन्दा पहिरोकै खसेकाले बनाउन नसकी त्यसे ढोडिएको छ । उपकरणहरू बोराले ढोपेर राखिएका छन् ।

"ट्रिटमेन्ट लान्ट"मा काम जारी

सो परियोजनाअन्तर्गत गुहेश्वरीको आगाइ वागमती पारि गोकणदेखिको छुल प्रशोधन गर्न "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाउने काम अहिले धमाघम जारी छ । उक्त "ट्रिटमेन्ट लान्ट"का लागि कुल १ करोड ३२ लाख रुपैयां छुट्याइएको छ । "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाउने यो ठेकका एन्डो जापान र ग्लोबल नेपाल भन्ने दुईवटा कम्पनीले संयुक्त रुपमा पाएको छ ।

अहिले त्यहाँ धमाघम काम भने भइरहेको देखिन्छ । लान्ट बनाउने स्थलमै आइरहेका ठेकदारतर्फका एक जना अधिकारीले "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाउने काम एक वर्षभित्र पूरा हुने कुरा बताए । साथै उनले यो पनि भने, "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाउने काम त पूरा हुदैछ तर यहाँ के कुराको "ट्रिटमेन्ट" गर्ने र "ट्रिटमेन्ट" गर्ने कहाँ लाने भन्ने कुराको छैन ।

उनले स्पष्ट पारे, हमीले "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाइसकेर पनि के गर्नु यता यो मुख्य कहिले बनाउन हो ठेगान छैन, उता "ट्रिटमेन्ट लान्ट"सम्म त्याउने ढल कहिले बनाइसकेहो दुगो लागेको छैन । छैज र टुप्पो के दुगो लागेको छैन बीचको भागमात्र बनाएर के गर्न ?

सेनाको हातमा ढल

गुहेश्वरीमा निर्माणाधीन "ट्रिटमेन्ट लान्ट"को अर्को भाग गोकणदेखिगुहेश्वरीसम्म ढल बनाउने हो । गोकणदेखिगुहेश्वरीसम्म कुल ५.७ किलोमीटर ढल बनाउनुपर्ने देखिन्छ । अहिले यो काम शाही नेपाली सेनालाई दिएको छ । २०५३ को असारदेखि २०५५ को असारसम्ममा सेनाले ३ हजार ६ सय ५० मिटर ढल बनाइसकेको छ भने बाँकी २ हजार ५० मिटर ढल अर्को वर्षसम्ममा बनाइसकिने योजना छ । अहिले सेनाले त्यहाँ जुन ढल बनाउदेखि त्यो गुहेश्वरीसम्म आउने मुख्य ढल हो । त्यस क्षेत्रका सम्पूर्ण बासिन्दाले आ-आप्सो इलाकावाट

जाने स-साना ढलहरूलाई सोही मुख्य ढलमा जोड्नुपर्ने योजना छ । तर त्यस क्षेत्रमा पनि धेरैजसो ढलहरू सीधा वागमतीमा जोडिसकेको देखिन्छ ।

"ट्रिटमेन्ट लान्ट"लाई जारा

गोकणदेखिगुहेश्वरीसम्मको जाति क्षेत्रको ढललाई गुहेश्वरीको "ट्रिटमेन्ट लान्ट"मा ल्याउने भएपाएको हो, यो क्षेत्रमा आहिले लगाभग १ सय ५० वटा गलैचा उद्योगहरू खोलिसकेका छन् । ती गलैचा उद्योगहरूले गलैचा धूदा प्रयोग गरिने रसायनहरू जीति नै विषालु खालका हुन्थन् । त्यो विषालु रसायनलाई सीधै नदीमा फाल्न नहुने विषयमा धेरै अधिदेखि आवाज उद्दै आइरहको खियो । तर पनि त्यसलाई नदीमा फाल्ने काम भने रोकएको छैन । अधिकार सम्पन्न वागमती ढल सुधारका सदस्य-सचिव ईश्वरमान तामाकारका अनुसार ती गलैचा उद्योगहरूले नदीमा छोइने रसायनलाई "ट्रिटमेन्ट लान्ट"ले प्रशोधन गर्दैन । गुहेश्वरीको "ट्रिटमेन्ट लान्ट" अत्यन्त सरल र योरेलु फोलोरलाई मात्रे प्रशोधन गर्ने किसिमको हो । औद्योगिक फोलोरलाई त्यसले प्रशोधन गर्दैन । गलैचा डाइड गर्दाको पनि गुहेश्वरीके ढलमा जस्ताको त्यसे छोड्ने हो भने यसले वागमतीलाई सरका नपार्ने कुरा त एकातिर छैदेख्य अर्कोतिर यसले "ट्रिटमेन्ट लान्ट"का फलामाका औजारहरूलाई चाहौ नोक्सान पुऱ्याइदिन्छ । जसले गर्दा लान्टको आयु पनि छोटिने सम्भावना छ ।

गलैचा कारखानहरूलाई या त ती रसायनहरू प्रयोग गर्न नदिने वा प्रयोग गर्दा त्यसको ट्रिटमेन्ट उनीहरू आफैले गरिसकेपछि मात्रे ढलमा मिसाउन दिनुपर्नेतर सीमितिले पाइला चालिसकेको कुरा सदस्य-सचिव तामाकारले बताउनुभयो । यसका लागि आफूले उद्योग मन्त्रालयलाई पत्र लेखी सजग गराएको कुरा पनि जहाँले भन्नुभयो । तर त्यसतर्फ पहल भने अझे भएको पाइदैन ।

नक्तिपूरको "ट्रिटमेन्ट लान्ट"

काठमाडौंको सुन्दरीघाटमा "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाइरहेकै बेला लिलतपुरका लागि स्थानीय बालकुमारी (कोट्टू) मा अर्को "ट्रिटमेन्ट लान्ट" बनाएको खियो । यो "ट्रिटमेन्ट लान्ट" त्यार भएर अहिले चालू पनि छ, तर त्यहाँ निर्धारित "ट्रिटमेन्ट" भने भइरहेको छैन । त्यहाँ अहिले खासगती "ट्रिटमेन्ट लान्ट"को पोखरीमा फोलोर जम्मा भएकाले त्यहाँ आउने पानी "ओभरस्नो" भएर बोरेर जान्छ । सो "ट्रिटमेन्ट लान्ट"लाई अझ "अपग्रेट" गर्नुपर्ने आवश्यकता खियो तर बजेटको आभाव देखाएर केही गारिएको छैन ।

उक्त लान्टमा काम गारिसकेका एक इन्जिनियरका अनुसार सरकारले

धेरे रकम खर्च गरी उत्क प्लान्ट त तथार पाच्यो तर शहरको बिभिन्न ठाँडबाट आउने ढललाई "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" को मूल ढलमा भने अझै जो डेको छैन। अहिले स्थानीय १०/१२ घर मिलेर नया ढल बनाइ त्यसको फोहोर सीधे नदीमा छोड्ने गर्नेका छन्। त्यसरी आफैले ढल बनाउनेहरूलाई उप-महानगरपालिकाले समेत प्रोत्साहन दिई रकमसमेत उपलब्ध गराइरहेको ती इन्जिनियरले बताए। यसले नोंतर आउने ढल एकातिर र "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" अर्को हुन गई त्यार भइसको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" को पनि कुनै अर्थहेन। घरको ढललाई "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" को मूल ढलमा मिसाउनपछि भन्ने बेतना र उचित व्यवस्थापनको कमीले गर्दा एकातिर नदी फोहोरको फोहोर नै भइरहेको छ भने अकोटिर नदी सफा राख्न आरोको करोड्को खर्च उपलब्धमूलक हुन सकिरहेको छैन।

तर ढल निकास महाशाखाका प्रवन्धक जानेशानद बाजाचापले भने लिलतपुरको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" राम्रो अवस्थामा चालू नै रहेको कुरा बताउनुभयो। भइले ढलमाई को खर्च उपलब्धमूलक हुन सकिरहेको छैन।

मृतपुरको "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट"

मी सबै "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" हरूभन्दा भइले ढलको काम गर्ने र हेतै निकाय कुन हो भन्ने कुरा नै चालू अवस्थामा रहेको पाइँच्छ। भइले ढलमाई को हुनुमानधाट, दुइबेल आदि ठाउँहरूमा स-साना खालका "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाइएका छन्। मी सबै "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" हरू जीटीजेङको युडीएलई पारियोजनाओन्तरांत बनाइएका हुन्। युडीएलई आफैले बनाइपछि संचालन पनि आफैले गरी ती "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" लाई प्रयोगमा ल्याएको थियो।

जहाँ ढल नै

"ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" को कुरा त्यहीमात्र गर्न मिल्दै, जहाँ ढलको व्यवस्था भइसकेको छ। तर काठमाडौं उपत्यकामा अझै पनि त्यस्ता ठारे धेरै छन् जहाँ ढल नै पुरान सकेको छैन।

श्री ५ को सरकार र आईयूसीएनले सन् १९९४ मा तयार पारेको काठमाडौं उपत्यकासम्बन्धी एजटा रिपोर्टमा उल्लेख गरिएनुसार काठमाडौंको मूलक्षेत्रमा करिब १ सय ४८ क्लिमेटरमात्रै ढल बनिसकेको छ। यो ढलको सुविधा काठमाडौंमा जम्मा १७ प्रतिशत र लिलतपुरमा ३४ प्रतिशत धरले मात्र पाइरहेका छन्। अर्थात् काठमाडौंको ८ हजार घर र लिलतपुरको ५ हजार घरमात्र अहिले व्यवस्थित ढलको सञ्चालसंग जोडिएको छ। वाकी सबै खुल्ला ठारे, नदी छोड्नाई चरीको लम्पमा प्रयोग गर्दछन्। अझ उपत्यकाबाहिरको कुरा गर्न हो भने कुनै पनि ठारेमा आजसम्म "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" बनाइएको छैन।

सम्बन्धनको अभाव

अहिलै पनि एकातिर "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" र त्यसका लागि मूल ढल निर्माणको काम भइरहेको छ भने अकोटिर स्थानीय जनताले सामूहिक रूपमा बनाएका ढललाई जहाँबाट सजिलो हुँच्य त्यहीबाट नदीमा मिसाउने काम भइरहेको छ। अहिले यहाँ ढलबाट नदीमा मलमूत फाल्नुलाई नै ढल व्यवस्थापन (Sewage system) भनेको पाइँच्छ। वास्तवमा "सिवेज सिस्टम" भनेपछि त्यसमा "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" पनि अनिवार्य स्थामा समावेश गरिनुपर्दछ्यो। तर तामीकहाँ त्यस्तो छैन। नेपालका लागि "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" आफै एउटा नयाँ विषय भइरहेको छ। त्यसैले यसप्रति सर्वसाक्षातरागको त कुरै छाडौं, स्वप्रम् जिम्मेवार निकायहरूसमेत गम्भीरतापूर्वक लागेको पाइँदैन। अहिले "ट्रिटमेन्ट प्लान्ट" एकातिर बनाउने र त्यसको उदाहरण यही हो।

अहिले उपत्यकामा ढलको काम गर्ने र हेतै निकाय कुन हो भन्ने कुरा नै स्पष्ट छैन। उपत्यकामा अहिले ढलसम्बन्धी काम ढल निकास महाशाखा र स्थानीय नगरपालिकाहरू दुई निकायले गारिरहेको पाइँच्छ। तर यी दुइर्भीच समन्वय भने कती पनि छैन। स्थानीय बासिन्दा ढल बनाउनुपर्यो भने सीधा नगरपालिकामा पुर्ख्यै र एजटा इस्टमेट त्यार गरी बजेटसमेत ल्याई आफ्नो इलाकामा ढल बनाउँदैन। यसको जानकारी ढल निकास महाशाखालाई हुँदैन। ढल निकास महाशाखाको मूल ढल कहाँनेर छ र त्यो कस्तो छ भन्ने कुरा नगरपालिकाहरूलाई याहा छैन। यसले गर्दा ढल निकास महाशाखाले बनाउदै गरेको ढलको नाप एकपरी, नगरपालिकाले बनाउने ढलको नाप अकोण्यारी र स्थानीय जनता आफैले मिलेर बनाउने ढलको नाप अकेयरी हुँच्छ।

कतीपर्य ठाउँमा त ढल निकासको मूल ढलभन्दा पनि स्थानीय जनताको सहायक ढलको नाप ठूलो छ। यसले समय-समयमा ढल जाम गाँनमात्र होइन सरकारले बनाइसकेको मूल ढललाई पनि क्षति पुऱ्याइरहेको छ। यही कारणले पनि ठारै-ठाउँमा मूल ढल फुट्ने र लिई खोलेर हेर्नुपर्ने अवस्था आइरहेको छ। यसले ढलसम्बन्धी व्यवस्थापनलाई चुस्त र व्यवस्थित पनि बनाइहेको छैन। एकापसको समन्वय नभएको कारणले ढलका लागि नोहोरो खर्च गर्नुपर्ने र अनावश्यक रुपमा प्रदूषण सहनुपर्ने समस्या पनि आइरहेको छ। यो कारणले गर्दा अहिले जति पनि ढलहरू बनाइसके त्यसलाई अब कोरि बिगारी व्यवस्थित रुप दिन मूल ढलमै जोड्न लाग्नु देहि भने त्यसका लागि केरि पुऱ्ये खर्च गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। नवैभन्दा पहिले त यस्ता ढलहरू कहाँ-कहाँबाट आएर कहाँ-

कहाँ खसालिएको छ भनी अध्ययन नै गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । त्यसपछि अव्यवसिति ढल भूतकाई नयाँ बनाउने हो भने सम्बन्धित जनताले फोरि दोहोरो खर्च गर्न नमान सम्बन्ध । यसका लागि श्री ५ को सरकारले नै खर्च जुटाइदिनुपर्ने हुन्छ । श्री ५ को सरकारलाई यसका लागि कहिले बजेट आउँछ, त्यसले फोरि आको भन्नफट निकालन सक्छ । यो हासा लागि समाय र खोत खेर फाल्ने एउटा विषय बन्न सक्छ ।

लालितपुर उपमहानगरपालिकाका प्रमुख बुद्धिराज बाहुचाराय भन्नहुन्छ, "ढलको काम भने नगरपालिकाले गर्दै तर ढलको शुल्क भने ढल निकास समितिले लिइरहेको छ, अब ढलको शुल्क पनि नगरपालिकालाई नै दिनुपर्ने । हास्त्रो नगरका लागि नगरपालिकाले ढल निकास महाशाखाले भन्ना बढी खर्च गारिरहेको छ ।

ढल निकास समितिको काम खालि शुल्कमात्रै उठाउने हो त ?"

त्यस्तै काठमाडौं महानगरपालिकाका प्रमुख केशव स्थापित पनि ढलका लागि महानगरपालिकाले बढी काम र खर्च गरिरहन परेको कारणले ढल निकास समितिले सम्पूर्ण जिम्मा महानगरपालिकालाई नै दिनुपर्ने भन्नहुन्छ ।

तर उता ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक बजाचार्य भन्नहुन्छ, "नगरपालिकाहरूले पनि ढलमा हात हाल्न थालेदेखि नै यस्तो समस्या उत्पन्न भएको हो । यदि नगरपालिकाले यसमा पनि हात हाल्ने हो भने ढल निकास महाशाखाको गुरुल्योजनाभन्नागत रहेर काम गर्नुपर्दछ । ढल निकाससञ्चारी काम हेँ अधिकार प्राप्त संस्था ढल निकास महाशाखामात्रै हो । महाशाखासंगमात्रै यससंग सम्बन्धित जातहरू रहेका छन् ।"

नगरपालिकाका प्रमुखहरू भने नगरमा ढल फुटप्यो वा नयाँ बनाउनुपर्यो भने सीधा नगरपालिकामै आउने भएकाले नगरपालिका यसमा लाग्नुपरेको हो भन्नहुन् भने ढल निकास महाशाखाका प्रबन्धक नगरपालिकामा यदि त्यसरी कोही आउँद्यै भने तिनीहरूलाई ढल निकासको कार्यालयमा पढाइदिनुपर्ने तर्क राख्न्छ ।

फोहोर नदी र बातबरण

कुनै पनि नदी फोहोर इुको अर्थ त्यही नदीसम्मान सीमित रहदैन । नदी फोहोर छ भने त्यसले फोहोरलाई पनि आफू जस्तै चलायामान बनाइदिन्छ । जसले बातावरण, स्वास्थ्य आदि विषयमा अत्यन्तै खतरनाक असर पाने सक्छ ।

काठमाडौंमा बग्ने बातमी नदीलाई खानेपानी प्रयोजनका लागि ठाउँ-ठाउँमा छोकेर बीचैमा पानी अकोतिर लान थालेपछि नदी सुक्न थालेको यियो । काठमाडौंमा जनसंख्याको चाप बढ्दै आएपछि पानी पनि बढी युनुपर्ने हुदै आयो र बानमती पनि भन्न बढी सुख्दै जान थाल्यो । पीहिला-पीहिला नदीमा बढी पानी

भएको बेला त्यसमा दुई-चारवटा ढलहरू मिसाए पनि त्यसको कुनै असर पैदैन यियो । तर पानी सुख्दै जान थालेपछि त्यहाँ मैसिने ढलको पनि असर देखिन थाल्यो । फलत्वरूप बागमतीमा पानी कम, मल्लमून बढी हुन थाल्यो । यस्तो नदीको पनीमा विषयक पदार्थहरू बढी हुन स्वभाविक हो । त्यसमायि पनि काठमाडौंमा अनियन्त्रित रूपमा खोलिएका गलैचा कारबानामा प्रयोग गरिने विषालु रसायनहरू, गामेन्ट कारबानाले फाल्ने कपडाका डंगुरहरूले चामतीलाई अफ विलम्प बनाएको छ । अफ यहाँसम्म कि तालका "ट्रिमेन्ट ल्लान्ट"हरू बनाउनुअधिसम्म काठमाडौंको फोहोरसमेत नदी किनारमे अस्थायी डिप्पिङ साइटका रूपमा फाल्ने गरिन्थ्यो । यसले बानमती नदीज्ञो वर्पिरिको बातावरणलाई अत्यन्ते प्रदूषित बनाइदिएको यियो ।

धेरै रिपोर्टहरूले काठमाडौंको पानी प्रदूषित भएको कुरा देखाएका छन् । काठमाडौंको पानी प्रदूषित हुनुको कारण बानमती नदीको प्रदूषण नै हो । बानमती नदी यही प्रदूषित पानी बोकेर आहिले ठार्ड-ठार्ड धुमिरहेको छ । यसमा मिसिएको विषालु रसायनले बानमती नदी मिसिने अर नदीहरूलाई समेत विषालु बनाइदिन्छ । नेपाल जस्तो कृषिप्रयान देशमा नदीको पानी विषालु हुनुको अत्यन्ते भयकर अर्थ हुन सक्छ । नेपालका सबै कृषकहरू (खासगरी तराईमा) नदीको पानीलाई लिंचाइद्वारा खेतमा लागाउने गर्दैन् । बाली जमान खेतमा लागाइने पानी विषालु भएमा त्यसले फसल विगाने लिईचत छ । त्यसमायि नदी प्रदूषित हुन गएपछि त्यसको छोड्देउको हरियाली आदि पनि हराउन थाल्य । त्यस्तो हरियाली प्राकृतिक र कृषिम दुवै रुपले हराउन सक्छ । छोड्देउको हराउन थाल्य । जसले गर्दा वर्षामा साने बढी आए पनि नदी कटान हुने, माटो फुकका हुन थाल्य । जसले गर्दा वर्षामा साने बढी आए पनि नदी कटान हुने, गाउँमा पानी पाल्ने, पाहिरो आउने जस्ता दैवीप्रकोपहरू हुन सक्छ ।

धर्म कसरी मान्ने ?

नेपालमा नदीलाई धार्मिकस्थल एवं अनेक पवित्र कार्यहरू सम्पन्न गर्ने ठाउँका रूपमा लिइन्छ । नेपालका करितप्य नदीहरू (तालआदि पनि) मा होरेक वर्ष घार्मिक मेलासमेत लाने गर्दछ । यदि त्यस्तो पवित्र नदी प्रदूषित हुन पुर्यो भने त्यसप्रति रहेको मान्छेको धार्मिक आस्थामा समेत ठूलो चोट पुरन जाने हुन्छ । असर पाने त छैद्वाल साथसाथै त्यस्ता नदीहरूमा मनाइने मेला पर्वलाई समेत प्रभावित पाने हुन्छ । नेपाल जस्तो विभिन्न संस्कृतिले सम्पन्न र संस्कृतिकै कारण परिचित देशमा कुनै एक संस्कृतिलाई अस्तित्वकै संकट हुने गरी प्रभावित गरे त्यसले देशको तिंगो परिचयलाई समेत आघात पृथ्याउन सक्छ ।

नदी प्रदूषित भएके कारणले हिन्दुमात्रका आराध्यदेव पशुपतिनाथलाई त्यही छेउको पवित्र वागमतीको पानी चढाउन नपाइएको स्मरणीय छ । यसले गर्दा नेपालको नदी प्रदृष्टिकारे भारतीय तीरथलमाफैत् भारतको सचार माध्यममा समेत रिपोर्ट बन्न गयो । नेपालको प्रदृष्टिकारे विदेशी सचार माध्यमहरूमा यसरी समाचार बन्नुले यहाँको पर्यटन उद्योगलाई समेत असर पार्न सक्छ ।

न्यास्थमा असर

नेपालमा अहिले देखा परिहरेका जीत पनि रोगहरू छन्, अधिकांश रोगको कारण फोहोर पानी हो । अहिले उपत्यकाका वासिन्यहरू कीटाणु मिश्रित फोहोर पानी पिउन बाल्य छन् । र, पानीकै कारणले अनाहकमा बिरामी हुन् वा मृत्युको मुखमा पुग्न बाल्य छन् । एउटा तथ्याङ्कअनुसार नेपालले वर्षी कीरिब २ अर्ब सौयाँ औषधि किनमा खर्च गरिरहेको छ । नेपालीहरूलाई जेजस्तो गोग लाग्ने तो त्यसको ७५ प्रतिशत रोग पानीकै कारण लाग्ने गर्दछ । पानीकै कारण लाग्ने तो रोगबाट गीडित भएर नेपालीले वर्षी १ अर्ब रुपैयाँभन्दा बढीको औषधिमुलो गरिरहेका छन् । यदि यसि पैसा एकपटक खर्च गरी जनतालाई शुद्ध पानी खुवाउन सकेको भए वर्षको आबौ रुपैयाँ बच्ने थियो वा विदेशमा जानबाट रोक्न सकिन्थ्यो ।

मेलम्ची न आए पनि के ?

मुलुकको शासनसत्तामा नयाँ आउनुभएका तत्कालीन प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टाराईले मेलम्ची खानेपानी परियोजनालाई आफ्नो 'ड्रिम प्रोजेक्ट' का रूपमा ओघ सार्वभूषणको थियो । यो परियोजनाको प्रमुख काम भेनेको मेलम्ची नदीको पानी काठमाडौं ल्याएर खानका लागि प्रयोग गर्ने र त्यसपछि वाँकी भएको पानीलाई वागमतीमा छोड्नें ताकि वागमती नदी पीहेलेकै बान सकोस् । तर काठमाडौं शहरी विकासबाट अनुसन्धानरत विज डा. गोविन्द शाहका अनुसार अहिले काठमाडौंको वागमती नदी यसि फोहोर बनिसक्यो कि अब त्यहाँ मेलम्चीको पानी ल्याएर छोडे पनि त्यो सफा हुने छैन । बरु मेलम्चीको पानी पनि फोहोर भई बानछ । उहाँ भन्नुहुन्छ, 'अब वागमती नदीलाई सफा तुल्याउने हो भने मेलम्ची त्यसको उपचार हुन सक्दैन । आउन लागोको मेलम्ची ल्याउने पानी अब ढललाई ट्रिटमेन्ट गरेरमात्र वागमतीमा छोड्नुपर्ने भएको छ ।'

एउटा पृष्ठ हुन वाँकी जानकरीअनुसार विश्व बैकले पनि मेलम्ची ल्याउने हो भने काठमाडौंको वागमतीलाई मिसिनबाट जोगाउनुपर्दछ र "ट्रिटमेन्ट ज्ञान"

संचालन गर्नुपर्दछ भनेर सरकारलाई दबाव दिइसकेबो छ । तसर्थ यदि वागमती

नदीको प्रदृष्टिकारे वागमतीलाई समयमै हटाई प्रदृष्टिमुक्त तुल्याउन सकेन भने अबौ

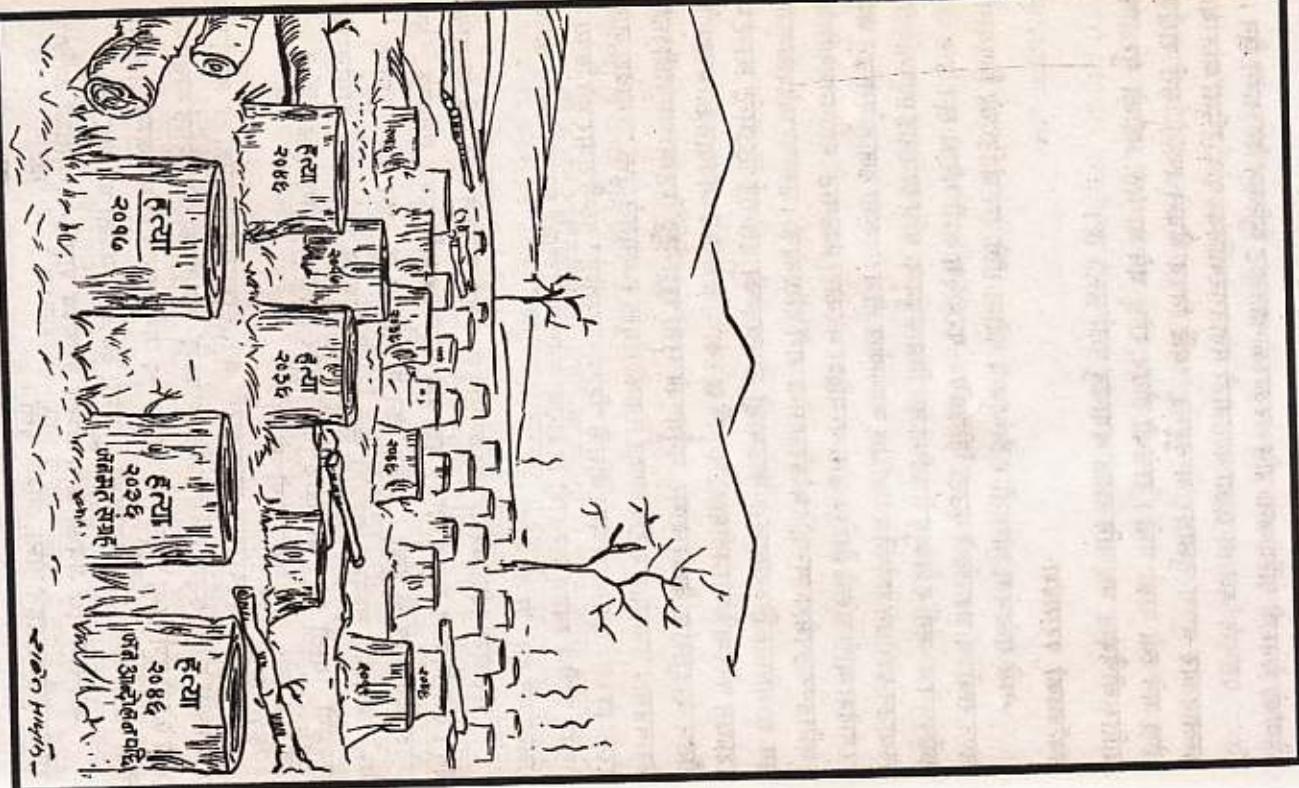
रुपैयाँको मेलम्ची परियोजना पनि सरकारको हातबाट फुटिक्न बेर लाग्ने छैन । यसबाटे जिजासा राष्ट्रका काठमाडौं महानगरपालिका फोहोरमैला व्यवस्थान गर्दा नेपालको नदी प्रदृष्टिकारे भारतीय तीरथलमाफैत् भारतको सचार माध्यममा समेत रिपोर्ट बन्न गयो । नेपालको प्रदृष्टिकारे विदेशी सचार माध्यमहरूमा यसरी समाचार बन्नुले यहाँको पर्यटन उद्योगलाई समेत असर पार्न सक्छ ।

सबैज्ञानको परमादेश

यसै सन्दर्भमा वागमती र विष्णुमती नदीमा सीधै ढल जोडिएको विषयलाई लिएर सर्वोच्च अदालतले एउटा ऐतिहासिक परमादेश जारी गरेको छ । उक्त दिन सर्वोच्चले वागमती र विष्णुमती नदीमा ढल मिसाउनभन्दा ओघ त्यसलाई प्रदृष्टिकारी तुल्याउन प्रशोधन गर्नुपर्ने र प्रशोधन नागर्जुनजेल ती नदीहरूमा ढल नीमिसाउनु भनी परमादेश जारी गरेको थियो । उक्त परमादेश सरकार, काठमाडौं महानगरपालिका र ललितपुर उपमहानगरपालिकाको नाममा जारी गरिएको हो । उक्त परमादेश जारी अब सम्बन्धित निकायहरूले काठमाडौं उपत्यकाको ढललाई ट्रिटमेन्ट लाईट्मा प्रशोधन गरेरमात्रै वागमतीमा छोड्नुपर्ने छ । वागमती बचाउन सकिन्थांगै गौतम र हुताराम वैद्यले दायर गर्नुभएको उक्त छुट्टा-छुट्टै रिट्रिमा त्यापाथीशिद्धय केवलप्रसाद उपाध्याय र टोपहाउट रिहिको संयुक्त इजलासले उक्त परमादेश जारी गरेको हो । तर अदालतले भल्नोवितकै "ट्रिटमेन्ट लाईट्म" तुरन्ते तथार हुने विषय त लेइन । त्यसले स्वयम् सरकारी निकायले समेत सर्वोच्चको परमादेशलाई कसरी पालना गर्ने हुन् त्यो हेतै बाँकी छ ।

सरकारी पदाधिकारीहरूले यसलाई लागू गर्न नसिकोने कुरा ठाडै बताएका छन् । ढल निकास महाशाखाका वज्राचार्य परमादेशमाथि प्रेषन गर्नुहुन्छ, "अब आदेश दिएरमान के हुन्छ ? आदेश दिन पो सोजिलो छ, काम कसरी गर्ने त ?" त्यसै अधिकार सम्पन्न वागमती धोन ढल निमाणका ईश्वरमान ताम्रकारले भन्नुभयो, "यस्तो गर्नुपर्न्यो गराउनुपर्न्यो भनेर तीकिएका नियमहरू हेने हो भने किति छन् कति गर्ने पो को हो ?"

अन्त्यमा, ईश्वरमान ताम्रकारले बताउनुभएर अनुसार उहाँको समितिले दुई वर्षअघि गरेको एउटा सर्वेक्षणले देखाएको छ- सम्पूर्ण काठमाडौलाई व्यवस्थित ढल्ने जोडी पूरूरपमा "ट्रिटमेन्ट ज्ञान"को व्यवस्था गर्ने हो भने जान्मा १० अर्ब सौयाँ (आज भन्दा दुइ वर्षअघियोको मूल्यमा) को आवश्यकता पर्न आजेय । जबसम्म १० अर्बको काम बन्दैन तबसम्म शायद वागमतीको आशिक प्रशोधनमात्रै भइरहने होला, अहिले जस्तै ।

५२

भ्रष्टाचारको जालोमा टिक्कर कपोरेशन

लक्ष्मण अधिकारी र भैरव रिसाल

५३

नरहने कियाकलापमा संलग्न हुने परम्परा बन्द आएको छ । यस वस्तुस्थितिमा बन्नाथीयको आकमण र आतिकमण रोकेकला र ?

४

४ न सम्पदाको व्यवस्थापन बन मन्त्रालयको हातमा सुभिधिने हो भने नेपाल अधिराज्यको वर्तमान बजेट बारावरको रकम बन सम्पदाबाटै सकलन गर्नुका माथै बन सम्पदाको हैसियतमा कमी आउन नदिई आजको भन्दा उच्च अवस्थामा उच्चाल्ने चुनौती एक जना बनविन्न तथा बन तथा मूँ-सरक्षण मन्त्रालयका उच्च बन अधिकृतले सार्वजनिक रपमा नै दिएका थिए । यस्ता चुनौतीलाई सरकारले बेवास्ता एवम् उपेक्षा गर्ने परम्परा रहै आएको छ । फलस्वरूप आज सबैको आंखा बनमा लागेको छ ।

२०११ सालको श्रीषण बढी आओस कि २०१७ सालको राजनीतिक दुर्घटना होस्, त्यसपछिका राष्ट्रिय पञ्चायतका निवार्चनहरू हुन् वा २०३७ सालको जनमतमा बहुलबादलाई जालभेल गरी परास्त गर्न होस्, त्यसपछिका राष्ट्रिय पञ्चायतका निवार्चन या सुकून्वासीहरूको पुनर्वास वा व्यवस्थित बसावासको नाममा होस् वा बन विकासमा आधुनिक प्रविधि प्रयोगको नाममा होस्, बन र बनपैदावार हर क्षेत्रका ठूलाबडाको कमाउने भाँडोका रपमा प्रयोग हुन्दै आएको छ ।

बनभाय यस्ता आतिकमण र आकमणको श्रुखला २०४६ सालको जनआन्दोलन सफल भएपछि पनि रोकिएन । हेरेक राजनीतिक घटना र दुर्घटनाका बेला आक्रमित एवम् आतिक्रमित हुने एउटा टड्कारो फोट बन जाल नै रहदै आएको छ । हुँदूहुँदै विश्वविद्यालयका नाममा ८ सप्त ५ विद्या जागल निताशा गर्न, भूतपूर्व तीनिहरूको पुनर्वास गर्न र बाढीपीडितहरूको पुनर्वासका साथै चितवन पदम्पुरको बहती सार्वजनिको नै केही वर्षर्जिति ज्ञान र अनुदानमा दृढरोपण र सरक्षण गरेको बनलाई पुनर्वासको क्षेत्र घोषित गर्न जस्ता अविवेकपूर्ण काम गर्न सरकार नै अगुवाई गर्दैछ । प्रधानमन्त्री भएकै साता "१० वर्षसम्म एउटा रुख पनि काटन नदिने" भन्ने जस्ता अव्यावहारिक नारा लगाउने प्रधानमन्त्रीहरू व्यवहारमा १० वर्षभित्र एउटा पनि ठूला रुख बाँकी

श्रुखला २०५५ फागुन २४ मा थिएयो । टीसीएनसंग रहेको काठको मूल्यमा ७५ प्रतिशतसम्म मूल्य घटाई बेन्ने अधिकार टीसीएनलाई तत्कालीन काम चलाउ सरकारले दिएको थिएयो । सो निर्णयले देशको राजस्वमा करोडौ घाटा पुग्ने र तातू सम्भासंगको समझदारी पनि तोडिने त्रिश्चित आयो । बन प्राविधिकहरू र तत्कालीन सरकार चुनावी सरकारमात्र भएकाले चुनावको तिथि घोषणा भइसकोंको अवस्थामा सरकारलाई यस्तो निर्णय गर्ने अधिकार थिएन । त्यसकारण सो निर्णय रोक्न नेपाल बातावरण पनकार समूहले निवार्चन आयोगलाई एउटा जापानपञ्च नै दिएको थिएyo ।

निवार्चन आयोगले नेपाल बातावरण पनकार समूहको उत्तर जापानपञ्चको अधारमा आपूर्ति मन्त्रालयलाई एउटा पन्त्रमाफैत १९ लाख १० हजार ४ सप्त ४९ क्यानिक फिट काठ आधारमा बढी राजस्व घटाएर बिक्री गर्ने गरिएको सरकारी निर्णय तत्कालका निमित्त कायांन्वयन गर्नवाट रोक्यो । उत्तर पनकार समूहले निवार्चनको मुख्यमा आएर त्यसरी राजस्व घटाएर काठ बिक्री गर्ने निर्णय निवार्चन आचारसंहिताविपरीत छ भन्ने दावी गरेको थिएयो । सरकारसंग, कोरिव ३७ लाख क्यानिक फिट काठ ठाउँठाउँका डिपोल्हमा मौज्जात छ । उत्तर काठमध्ये टीसीएनसंग मौज्जात रहेको ज्यातै हैसियत खराब भएका ५ लाख ७४ हजार ६५ क्यानिक फिट काठको हकमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने राजस्वमा २५ प्रतिशतमा नघट्ने गरी न्यूनतम मूल्य तोक्ने र हैसियत खराब भएको १३ लाख ३६ हजार ३ सप्त ५४ क्यानिक फिट काठको हकमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनुपर्ने राजस्वमा ५० प्रतिशतमा नघट्ने गरी न्यूनतम मूल्य कायम गर्नी आपूर्ति मन्त्रालयको स्वीकृति लिई टीसीएनले लिलाम बढावाढ गरी बिक्री गर्ने निर्णय मन्त्रमण्डलको २०५५११२४ गातेको बैठकले गरेको थिएyo । उपर्युक्त निर्णय सर्वदलीय सहमित्तमा तर्जुमा गरिएको निवार्चन आचारसंहिताविपरीत छ र निवार्चन आचारसंहिता कानुनसह भान्यताप्राप्त प्रतीबद्धता भएको दस्तावेज हुँदै उत्तर निर्णय कार्यान्वयन नगर्न/ नगराउन निवार्चन आयोगले हस्ताक्षेप गरेस् भनेको थिएyo । आयोगले तत्पश्चात् सरकारको सो निर्णय आचारसंहिता प्रतीकूल भएको ठहर गरी "प्रतिनिधिसभा सदस्य निवार्चन सम्पन्न नभएसम्म कायांन्वयन नार्ने व्यवस्था हुन्" भन्ने आदेश आपूर्ति मन्त्रालयलाई दिएyo ।

समकारले २०५५ फागुन २४ मा टिम्बर कपोरेसनलाई काठ बेच्न दिने गरी गरेको निर्णय बन ऐन २०४९, दफा २२ र बन नियमावली २०५१ को दफा ६६ बिलद्व पनि छ । यससी सरकार एवम् आफै ऐन र नियमका बुद्धाहरू ठाउँ उल्लंघन गर्न उच्चत हुन्थर र यसो गर्न नहुने भन्ने आवाज उठाउनेहरूमाथि किन अहंका एवम् दम्भ प्रदर्शन गर्न पछि पढौन ? राजस्वको बहुद राशि घटाएर काठ बिक्री गर्ने सरकारी पछिल्लो निर्णय तैरकानुग्री छ । यो निर्णय कार्यावधन भएमा बजार मूल्यञ्जुसार सरकारालाई ५० करोड ५८ लाख रुपैयाँको राजस्व नोक्सान हुने दाबी बन प्राविधिकहरू र बन अधिकारीहरू गाईदैन ।

द्वितीयास कालदोष ने नेपालको बन्ध सांत सम्पदामा नपाली जनताको अधिकार नभएको तथा स्पष्ट भारको छ । वन भ्रोत सम्पदमा जबसम्म राजनीति र प्रशासन हावी रहन्थ्ये तबसम्म वनमाथि जनताको हक, भोग र अधिकार कायम हुन असम्भव छ । देशमा राजनीतिक परिवर्तन तथा निवार्चन जे जे आए, पनि त्यसको प्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव वनसम्पदा र भ्रोतमा पर्ने परम्परा बन्तुले वन सम्पदामा जनताको पहुँच छैन भन्ने प्रमाणित गर्दछ । एउटै विषयमाथि पाँच-पाँचपल्ट निर्णय गर्नु पर्ही कुराको उपज हो ।

टीका एवं के हों ?

द टिन्कर कपेरिसन अफ नेपाल (टीसीएन) कम्पनी ऐन २०१६ बोजिम

२०१७ सालमा स्थापना भएको हो ।
२०११ सालमा आएको ठूलो बाटीले विस्थापित भएका परिवारलाई राती दुन क्षेत्रमा बसोबास गराउन जागल कटान गरी त्यसको सदृप्योगसमेत गराउने उद्देश्यले अमेरिकी सहायता नियोग (यूएसएआईडी)को सहयोगमा हेटोडामा एउटा प्रोजेक्ट स्थापना भएको थियो ।

माही प्रोजेक्टलाई श्री ५ को सरकारले पछि ईसीएनमा परिवर्तन गयो । ईसीएनलाई कम्पनीअन्तर्गत स्थापना गर्दा जगलहरू संस्थागत रूपमा व्यवस्थित हुने गरी कटान भएको रुखबाट गोलिया काठ, दाउरा, चिरान तारिकाले सरक्षण हुने गरी कटान भएको रुखबाट गोलिया काठ, दाउरा, चिरान गरी सर्वसाधारण जनतालाई कानुनबमोजिम संगठित संघ-संस्था आदिलाई सुप्रथ मूल्यमा बिक्री-वितरण गर्न उद्देश्यले श्री ५ को सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहनो गरी स्थापना गरिएको थिए ।

सुर्खा यो संस्था बन मन्त्रालयअन्तर्गत यियो । पछि २०४४ सालदेखिए आपूर्ति मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको छ । र त्यसबोला यसलाई किन आपूर्ति मन्त्रालयअन्तर्गत लोगियो भन्ने कुनै कारण खोलिएको छैन ।

六

<p>प्रारम्भमा कठ दाउराको काम टीसीएनवाट मात्र हुने गरेको थियो । पछि दाउरासम्बन्धी काम इन्धन सम्यानबाट र काठको काम वन पैदावार विकास समितिबाट पनि हुन थाल्यो । यसरी एउटै प्राकृतिक खोतको संकलन र बिक्री-वितरण कार्य विभिन्न निकापबाट हुन थालेपछि त्यसको सुधापयोग सम्बन्धमा पनि विभिन्न प्रश्नहरू उठे ।</p>	<p>त्यसपछि श्री ५ को सरकारले २०४५ चैत १ गते तत्काल छुटटाइटटै ओलिव्हको रूपमा कार्यरत हुन्थ्यन संस्थान (दाउराको बिक्रीमात्र गर्ने) र वन पैदावार विकास समिति (कठ दाउराको बिक्री वितरण गर्ने) को व्यापारिक कार्यसमेतलाई टीसीएनमा नै एकीकरण कार्य भयो ।</p>
<p>२०४५ सालमा यी तीनैवटा निकाय टीसीएनका रूपमा एकीकरण भएपछित तराईका भित्री मधेस र उपत्यका गरी ज़ जिल्लामा काठ-दाउराको बिक्री-वितरण कार्य यही संस्थानबाट मात्र भइरहेको छ । र, श्री ५ को सरकारले यसका कार्यहरूलाई बोलाबेलामा परिवर्तन पनि गर्दै आएको छ ।</p>	<p>२०४५ सालमा यी तीनैवटा निकाय टीसीएनले तराई क्षेत्रका २७ जिल्ला वन काम्यालयबाट काठ दाउरा प्राप्त गर्ने र प्राप्त गोलिया काठ चिरात गरी चिरात काठ र दाउरा अधिराज्यका १ सयवटार बिक्री डिपोहरूबाट खुदा बिक्री गर्ने गर्दै आएको थियो । यस व्यवस्थाबाटाट उपभोक्ताका लागि काठ दाउरा अत्यन्तै कम मूल्यमा (काठमाडौंमा चिरात काठाठ २०४८ साल माघ २७ ज्ञे राप्तको निर्णयमा भनिएको ८८- 'टीसीएनले बन तथा चातावरण मन्त्रालयबाट छुटपाइएको यन देखिबाट र द्वावानी गरी आफ्नो दिपासम्म ल्याउन्दै र बढावढ (साल काठको प्रचलित दर प्रतिक्षूविक फिट २ सयवटा रुपैयाँ) बुझाइ लिलाम बढावढ प्रथाबाट बिक्री गर्नें ।'</p>
<p>२०४८ साल माघ २७ ज्ञे भइरहेकोमा आपूर्तीमा कमी भएको कारण मात्राको तुलनामा आपूर्ति भने हुन सकेन जसले गर्दै श्री ५ को सरकार (म. प.) काठ दाउराको बिक्री नीतिमा सम्बन्धमा यस निर्णयहरू भए ।</p>	<p>२१ मा गरेको निर्णयमा बन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयले रुख छिपान कार्यसम्म गरी अर बौमी कटान, मुछन, ढलान, घाट, गड्डी गर्ने कार्य सबै टीसीएनले गरी घाट गाईजीको अवस्थामा भू-निधिरित मूल्य (राजत्व) बुझाइ टीसीएनले काठ बाजरा प्राप्त गर्ने ।</p>

प्रकाशने द्वारा

२१ मा गरेको निर्णय

मनालप्पे रुद्र छपात

कायसम्म गरी अरु बौद्धिं

धाट, गढ़ी गर्ने काल

गद्धीको अवस्थामा

निधारत मूल्य (राजस्व

वाज्रा प्राप्त गर्ने ।

ਪੰਜਾਬ ਏਕੀਕਰण ਮਾਲਿਆ

द्वाउराको बिक्री-विता

卷之二

गरका नण्यअनुस

अधिराज्यका १ संयक्त

या । यस व्यवस्था के

विकास के लिए

ग्रन्थालय

दाउराको विक्री नीं

੨੦੪੮ ਸਾਲ ਸਾਮ

तिथ्यविक फट २

द प्रथावाट बिकी

6

<p>श्री ५ को सरकारले २०९५ जेठ ८६ गते अन्ध्र जातको काठहल्को हकमा ४० गरेरको निर्णयमा भनिएको छ:- "काठ वाडराको रोपट्टी तथा सदुप्योगका लागि तीसीएन कार्यरत रहेका जिल्लाहल्मा बढावड प्रक्रियाद्वारा काठ वाडरा विक्री गर्दै विभिन्न जिल्लाहल्मा त्यस भेत्रको उत्पादन भौज्वत खिति, काठ वाडराको भैसियत, मात्र र आपरिअनुसार मूल्यमा विभिन्नता हुन जाने बाएकाले काठ वाडराको विक्रीका लागि न्यूनतम मूल्य कागम गर्नका निमित निम्नानुसारको समिति गठन गर्ने र उन्हाले काठ वाडराको मूल्य अन्याधिक बढाउन गयो। समितिले विधारित गरेको न्यूनतम मूल्यको आधारमा मात्र लिनाम प्रक्रियाद्वारा विक्री- वितरण गर्ने ।"</p> <p>समितिका संयोजक प. निः अ., सदस्यहल्का जिक्र पै.आ.स. का अध्यक्ष (एन.डी.ओ.), डी.एफ.ओ. अन्त शुल्क अधिकृत, जि.वि.स. ते तोको सदस्य, दीसिएप्टको काठलाल्य प्रभुव सदस्य-सचिव रहने व्यवस्था यस निर्णयले गरेको थिए । यस निर्णयले तरकात प्रचलित रोपट्टीलाई खारेज गरी प्रतिशतको हिसाबमा श्री ५ को सरकारले रोपट्टी लिने व्यवस्था गरेको वैबिन्च ।</p> <p>यस निर्णयले निम्न व्यवस्था गरेको छ :- १. साल, तिसी र ख्यात जातका काठको लिनाम बढावड प्रक्रियाद्वारा विक्रीबाट प्राप्त भएको रकमको ६५ प्रतिशत र यसबाटेक भएठ २६ गते अको निर्णय गरेको देखिन्थ्य ।</p> <p>तर सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा आरक्ष विस्तारका लागि जग्गा सट्टाभर्ना दिन कटान भएको ढूळो परिमाण काठ वाडरा कणाली पुल वन्नुअधिधेरे दिन मौज्जतमा रहन गएकाले काठको हैसियत खराख भई ज्यातै न्यून हैसियतमा पुगेको थियो । त्यसकारणले उक्त काठ दाउराले प्रचलित रोपट्टी थाम न तस्केन भयो । त्यसपछि उक्त काठ दाउराका साथै अन्यको काठ दाउरा पनि समाप्त प्रकाराबाट विक्री वितरण गराउने उद्देश्यले श्री ५ को सरकार (म.प.) ले २०४९</p>	<p>गते अन्ध्र जातको काठहल्को हकमा ४० गरिगत ।</p> <p>२. लिलाम बढावड प्रक्रियाद्वारा वाडरा चट्टा विक्री गर्दा प्राप्त हुन आएको रकमको २५ प्रतिशत श्री ५ को सरकारको निर्णयअनुसार यसदी टीसीएनले साविकमा गरि आएको वितरण काठको बुढा विक्री बढ्द गरी लिनाम बढावड प्रक्रियाद्वारा योन लम्बमा मात्र काठ बाएकाले काठ वाडराको विक्रीका लागि विक्री-वितरण गर्दा त्यसको प्रत्यक्ष मार्ग तराई उत्पादन भएपछि यो अन्याधिक विक्री वाडराको मूल्य अन्याधिक बढाउन गयो । शहर बजारमा काठ वाडराको मूल्य अन्याधिक विक्री वाडराको मूल्य प्रतिवर्षितक पिंट १२ सप्तसम्म पुग्यो ।</p> <p>अकोर्टिर गमीण लो चका सरकाराधारपले रीतिक उपभोगका लागि समेत काठ वाडरा पाउन सकेन्न । यसदी ग्रामीण भेत्रका जनताले काठ वाडरा सदस्यमा तराई उत्पादन भएपछि यो अन्याधिक निर्णयका सञ्चालनमा जनतारबाट दबावहल निर्णयको सञ्चालनमा ग्रामीण भएपछि काठ वाडरा भई तराईका हरेक जिल्लामा ग्रामीण भेत्रका जनताका लागि हलो, जुवा, हैंगा, हीरिस तिमाणलगायत घरकाज तथा बैतीप्रकोपमा परेका व्यक्तिहल्का लागि अन्याधिक परिमाण काठ वाडरा सहृदयित रोपट्टी (१०-५० प्रतिशतसम्म) तथा सामान्य सकलत बच्च लिई काठ वाडराको आपरित समितिहल्को गठन भयो ।</p>
--	---

<p>समितिको मदत्य-सचिव जिल्ला बन आपूर्ति समितिको बिक्री गर्ने काठ दाउराको गुणस्तर रामो र मूल्य अत्यन्तै गहुलियतपूर्ण हुने भएकाले धोरेजसो काठ दाउरा जिल्ला बन पैदावार आपूर्ति समितिहरूबाट बिक्री हुन जान थाल्यो। धरकाजका लागि भनी बिक्री भए तापनि सबै काठ दाउराहरू व्यापारी वर्गका हत्तमा पनि जानाले एकातिर ढुलो मात्रामा राजस्व घट्टन गयो भने अकोतिर काठ दाउराको बिक्री हुन नसक्ने स्थिति देखा पनि थाल्यो। साथै बजार मूल्य पनि अकासिदै जान थाल्यो। यो स्थिति सिर्जना भएपछि श्री ५ को सरकारले २०५२ साल फागुन २८ गते काठ दाउराको बिक्री सम्बन्धमा अर्को निर्णय गन्यो। यस निर्णयले :-</p> <p>१. श्री ५ को सरकार (म.प.) को ०४८१०१२७ को निर्णयअनुसार काठ दाउराको बोलकबोल प्रथावाट थोक बिक्री गर्ने कार्य कायमै राखी २०५१ असार मसान्तआगाडि संकलन गरेका काठ दाउरामध्ये ५० प्रतिशत चिरानसमेत गरी टीसीएनले काठमा डौलगायत विभिन्न शहरी भेज्ना चुन्ना बिक्री गर्ने, यसरी बिक्री गर्दा उपयुक्तअनुसार विक्रीसम्बन्धी अन्य प्रक्रिया टीसीएन सञ्चालक समितिले मिलाउनेसमेत व्यवस्थाले भयो।</p> <p>२. २०५१ साल असार मसान्तपछि पनि उत्पादनको ५० प्रतिशत काठ चिरानसमेत गरी बुद्धा बिक्री पनि कायमै राख्ने व्यवस्था भयो।</p> <p>श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णयानुसार टीसीएनले कुल उत्पादनको केही प्रतिशत गोलिया चिरान गरी बुद्धा बिक्री प्रारम्भ गरेपछि चिरान काठको बजारमा मूल्यमा प्रतिक्षमविक फिट २०० देखि ३०० रुपैयासम्म कमी आउन थाल्यो। चुन्ना तथा योक दुवै किसिमको बिक्री प्रक्रियाको व्यवस्थाले गर्दा सानातिन</p>	<p>फागुन २७ गते गरेको निर्णय</p> <ol style="list-style-type: none"> १. काठ दाउराको बिक्री-वितरणको कार्य टीसीएनले आपन्तो खेत्रमा गर्ने, अन्य कुनै पनि निकायले उक्त खेत्रमा काठ दाउराको संकलन र बिक्री-वितरणको कार्य टीसीएनले काठ दाउराको प्रचलित राजस्व दर श्री ५ को सरकारलाई बुझाउने। २. टीसीएनले काठ दाउराको प्रचलित वितरणको कार्य नगर्ने। ३. हस्तियत बिधिएका पुराना काठ दाउराका लागि टीसीएनले दिवृपत्ते राजस्व सम्बन्धमा समस्या उत्पन्न भएप्या सुझावसहित आपूर्ति सम्बन्धमाफतै श्री ५ को सरकारमा पेस गर्ने। ४. काठ दाउरा संकलन तथा बिक्री-वितरणमा अन्य कुनै समस्या आइपरेमा बन तथा प्र-संरक्षण मन्त्रालय आपूर्ति सम्बन्धमें आपसी छलफल गरी दुग्गे लाग्ने निर्णय भए।
--	---

तर सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास मंत्रमा आरक्ष विस्तार का लागि जनगण मपट्टाभर्ना दिन कट्टन भएको ठूलो परिमाण काठ दाउरा कणाली पुल बन्नुअघि धेरै दिन मौजदतमा रहन गएकाले काठको हैसियत खारब भई ज्यादै न्यून हैसियतमा भयुगेको थियो । त्यसकारणले उक्त काठ दाउराले प्रचलित रोपलटी थाप्न नसक्ने भयो । त्यसपछि उक्त काठ दाउराका साथै अन्यत्रका काठ दाउरा पनि समान भयो । त्यसकारण उक्त काठ दाउराले उद्देश्यले श्री ५ को सरकार (म.प.) ले २०४९ अगस्त २६ गते अको निर्णय गरेको देखिए ।

यो निर्णय अनुसार गठित समितिहरूको आवश्यकता शहरी क्षेत्रमा पनि महसुस भएपछि शहरी क्षेत्रमा पनि विस्तार गरियो । जिल्ला चन पैदावर आपूर्ति

तर सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास मंत्रमा आरक्ष विस्तार का लागि जनगण मपट्टाभर्ना दिन कट्टन भएको ठूलो परिमाण काठ दाउरा कणाली पुल बन्नुअघि धेरै दिन मौजदतमा रहन गएकाले काठको हैसियत खारब भई ज्यादै न्यून हैसियतमा भयुगेको थियो । त्यसकारणले उक्त काठ दाउराले प्रचलित रोपलटी थाप्न नसक्ने भयो । त्यसपछि उक्त काठ दाउराका साथै अन्यत्रका काठ दाउरा पनि समान भयो । त्यसकारण उक्त काठ दाउराले उद्देश्यले श्री ५ को सरकार (म.प.) ले २०४९ अगस्त २६ गते अको निर्णय गरेको देखिए ।

यो निर्णय अनुसार गठित समितिहरूको आवश्यकता शहरी क्षेत्रमा पनि महसुस भएपछि शहरी क्षेत्रमा पनि विस्तार गरियो । जिल्ला चन पैदावर आपूर्ति

उपभोक्तालगायत काठ दाउरामा आधारित उचोगसमेतलाई काठ दाउरा उपलब्ध हुनका साथै उत्पादित सम्पूर्ण काठ दाउराको बिकी सहजसप्तमा हुन सकिरहेको थियो । जिल्लाको माग, आपूर्ति र काठ दाउराको गुणतरको आधारमा न्यूनतम मूल्य तोक्ने र सो मूल्यको आधारमा लिलास बढावह प्रक्रियाबाट थोक बिकी तथा टीसीएनले चिरान गराउने उद्देश्यले राजस्व तिने व्यवस्थाले गुणस्तर र हैमियतअनुसारको मूल्यमा सम्पूर्ण काठ दाउरा बिकी भई राजस्वसमेत संकलन भइरहेकोमा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट न्यूनतम राजस्व साल काठको प्र. क्यू.फिट २०० रुपैयाँ समेत नउठिरहेको र काठ दाउराको बिकी-वितरण कार्य विभिन्न निकायहरूबाट गराउन उपयुक्त नहुने कुरा उठाई निश्चित राजस्व लिने प्रथा हटाई श्री ५ को सरकारले २०५४ फागुन २७ गते अको निर्णय गयो । तत्कालीन वनमन्त्री हृदयेश त्रिपाठीको कार्यकालमा भएको उक्त निर्णयका सम्बन्धमा टीसीएनका एक अधिकृत यसरी व्याख्या गर्दैन् । श्री ५ को सरकार (म.प.) बाट टीसीएनले मात्र काठ दाउराको बिकी-वितरण गर्ने भन्ने निर्णय यथावत रहदाहरै पनि जिल्ला वन कार्यालयहरू, जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिहरूबाट समेत बिकी-वितरण भएको र राजस्व दर किंति भन्ने निश्चित नभएकाले नियमावलीमा तोकिएवमोजिम निश्चित राजस्व सालका लागि २ सय रुपैयाँ प्रतिक्रियाक फिट टीसीएनले तिरेर किन्नपर्ने र काठ तरुतराको बिकी-वितरण टीसीएनले भात गर्नुपर्ने उद्देश्यले यो निर्णय भयो । यो निर्णय हुँदा टीसीएनले नियमावलीमा तोकिएको राजस्व तिरेर काठ बीमिसकेपछि बिकी मूल्य आफैले तोक्न पाउनेसमेत व्यवस्था भयो । तर यो निर्णयको अधारसः पल्ला टीसीएन तथा वन मन्त्रालय दुवैबाट भएको देखिदैन । टीसीएनले २ सय रुपैयाँ प्रतिक्रियाक फिट राजस्व तिरेर काठ लायाइसकेपछि किंति मूल्य राख्ना सम्पर्ण काठ बिकी गर्न सकिन्दै, सोहीबमोजिम मूल्य तोक्नुपर्नेमा सोही मूल्यमा बिकी हुन नसकी करोडौ राजस्व घटाएर बिकी गर्नुपर्ने अवस्था सूजना भएकाले यस सम्बन्धमा २०५५ फागुन २४ मा अको निर्णय भएको छ । ०५४ माघ २७ को निर्णय विवादास्पद हुनको कारणलाई टीसीएनका अधिकारीहरू पसरी लिन्दून १. यो निर्णय पूर्व वन मन्त्रालयअन्तर्गतका जिल्ला वन कार्यालयहरू, जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समितिहरूले काठ दाउरा बेच्न पाइरहेकोमा बेच्नमा प्रतिवन्ध लाग्नु नै मूल्य रुपमा लिन सीकिन्दै । २. टीसीएनले यो निर्णय हुनुअघि जिल्ला वन पैदावार आपूर्ति समिति, जिल्ला वन कार्यालयहरूबाट काठ दाउरा बिकी-वितरणको सेवा पुऱ्याइआएका ठाउँहरूमा सेवा तारकालै विस्तार गर्न नसक्नु ।

३. टीसीएनले मूल्य बुझाइसकेपछि वन मन्त्रालयले ७ दिनभित्र टीसीएनलाई काठ दाउरा उपलब्ध गराउनुपर्नेमा सो अवधिभित्र उपलब्ध गराउन नसक्नु । ४. टीसीएनले निश्चित रोपल्टी तिने सक्ने गरी आफ्नो मूल्य तोक्न नसक्नु । ५. वन मन्त्रालयले टीसीएनलाई काठ दाउरा उपलब्ध गराउनुको सट्टा आफै बेच्न थालु मुल्य हुन् । नेपालको वन चोत सम्पदमा प्रतिवर्ष अत्यन्तै छास आउदै पावारणीय सन्तुलनमा नकारात्मक प्रभाव परेको र पारिस्थितिक विषमता देखा पर्न लागेपछि निरक्षु पञ्चायती शासन प्रणालीमा तै पनि काठ बिदेश निकासी गर्न नपाउने जस्तो कठोर निर्णय गरिएकोमा २०५४ माघ २७ को निर्णयले "वन संरक्षण र उपयोगमा एकद्वार प्रणाली" को नामबाट नेपाल टिम्बर कपोरेसनलाई काठ बिकीको एकाधिकार दिएर ब्यासो पसेजस्तो गच्यो । यसबाट पूर्व मान्यताहरूमायि आकमण भयो । वास्तवमा यो निर्णय पूर्ण खिएन । यो एटटा विटिस उपनिवेशवाद सुरक्षा कलकातामा प्रवेश गरेर सहरमात्र थियो । एउटा सबल र सशात किल्ला काठ बिदेश निर्णय गर्न नदिने निर्णयको किल्ला- तोडनेमात्र यसको मनसाध थियो ।

उक्त २०५४ माघ २७ को निर्णयमन्त्र नेपाली वन चोत सम्पद बिदेश निर्णय गर्न दिई करोडौ रकमको काठ दाउरा देशबाहिर पनि बिकी-वितरण गर्ने एकाधिकार टीसीएनलाई दिने निर्णय गरेको छ । "जिल्ला वन पैदावार, आपूर्ति समितिबाहेक अन्य व्यक्ति वा सम्झालाई काठ दाउरा बिकी-वितरण गदा मूल्य लिइसकेपछि मात्र वन पैदावार उपलब्ध गराउनुपर्ने" प्रावधानलाई पनि काठ बेचेर आएको रकम १५१५ दिनमा सरकारलाई बुझाउन पाउने कानुनिकारी निर्णय गरेपछि हृदयेश त्रिपाठी निर्णयको नाटकको पद्दा खुल्दै ।

बिदेशी दबाव

श्री ५ को सरकारको असार १५ गतेको उक्त निर्णयमध्ये नेपालको विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने विश्व बैकलगायतका दातसंस्थाहरूले सहयोग बन्द गर्ने धम्कीसमेत दिएका थिए । आर्थिक विकास, विकेन्द्रीकरण र निजीकरण तत्कालीन प्रजातान्त्रिक सरकारका नीति भनेर धोषणा गरे तापनि नेपाल अधिराज्यको काठ दाउरा संकलन र बिकी वितरणको एकाधिकार दी टिम्बर कपोरेसन अफ नेपाललाई एकलौटी रुपमा दिन श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णय सरकारको धोषित नीतिको प्रतिफल भएकाले विश्व बैक, अमेरिका, डेनमार्क, अस्ट्रेलिया आदि देशका राजदूतलगायतका प्रतिनिधिहरूले अमार २५ गते तत्कालीन

प्रधानमन्त्री निरिजप्रसाद कोइरालालाई भेटमा मन्त्रिपरिषद्को असार १५ को टीसीएनसम्बन्धी निर्णय परिवतन गर्ने तसक्कने जानकारी दिएको बताइएको थिए। यसपछि राजदूतहरूको आकोशलाई शान्त पार्ने प्रयास गर्दै प्रधानमन्त्रीले छलफलको आयोजना गरी सोही समयमा आफ्ना कुरा राख्न अनुराध गर्नुभएको थियो। तर विवादले चाहों रुप लिएपछि वनस्पति सम्बन्ध सीमितको बैठक हुन सकेको थिएन। तत्कालीन वन राज्यमन्त्री भ्रष्टवहारुर रोकापले विदेशी दातु सम्पादकहरूको विरोधका कराण बैठक हुन नसकेको बताउनुभएको थिए। उहाका अनुसार दातुसंस्थाका प्रतिनिधिहरू, 'जब हामीले आफ्ना कुरा प्रधानमन्त्रीसम्म राखिसकेका छौं भने अब गोर्झी गर्नुको कृते औचित्य नभएकाले हामी छलफलमा भए लिदैनो' भनेर अडान लिएका थिए।

गी विदेशी दातुसंस्थाहरूले टीसीएनलाई असक्षम घोषित गरी वन्न गर्ने सुभाव दिइसकेको परियोजना श्री ५ को सरकारले काठ दाउरा बिक्री-वितरणको एकलौटी अधिकार दिने विलूक्लै अमिल्नो निर्णय गरेका कारण पनि दातुसंस्थाका प्रतिनिधिहरू श्री ५ को सरकारसँग यसरी रिसाएका थिए। यसे सन्दर्भमा दातुसंस्थाहरूले नेपालको वन व्यवस्थापनका निर्मित दिन लागेको साडे २ अब रूपैयाको क्रम सहयोगसमेत नदिने धम्की दिएका थिए।

सरकारले विगत १३ महिनाको अवधिमा गरेका ५ बटा पटके निर्णय आफैमा विरोधाभापूर्णमात्र भएका होइनन् प्रचलित वन ऐनियम, वनसम्बन्धी गुरुयोजना र नेपाल अधिराज्यको सीबिधान २०४७ को समेत बोर्खेलापमा छैन। जनहित तरस्कण मञ्चका अधिवक्ता धुवेशचन्द्र रेखी भनुहुन्छ— "कानुनको दृष्टिमा सबै नागरिक समान हुन्छन् र कुनै आधारमा पनि उनीहुल्लाथि भेदभाव गरिने छैन भन्ने कुराको प्रत्याभूति नेपाल अधिराज्यको सीबिधान २०४७को धारा ११ ले गरेको छ। २०५५ असार १५ गतेको श्री ५ को सरकारको निर्णयले काठ बिक्री वितरण गरेको १५ दिनपछि टीसीएनले राजस्व बुझाउन सक्ने विशेष अधिकार दिएको छ भने अर्कोतप अन्य व्याकुल वा संस्थाले वनमा प्रवेश गर्नुअघि नै राजस्व राखिला गर्नुपर्ने व्यवस्था हटाएको छैन। यस प्रकार उक्त कानुनी हैसियत भएका टीसीएन र अन्य व्यक्ति वा संस्थाका वीच श्री ५ को सरकारको जक्त निर्णयले भेदभाव गरेको छ।"

अधिवक्ता रेमीका अनुसार सिविधानकै भए ४ मा उल्लेखित राज्यका नीति तथा निर्देशक सिद्धान्तअन्तर्गत धारा २५ (२) मा "देशको उपलब्ध आर्थिक स्रोत र साधनलाई सीमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रित हुन नदिई सामाजिक न्यायको आधारमा आर्थिक उपलब्धिको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउने, आर्थिक

शोषण हुन नपाउने व्यवस्था गर्ने, निजी एवम् सार्वजनिक उद्यमलाई प्राथमिकता र प्रश्न्य दिने" कुरा उल्लेख गरेको छ। त्यसै धारा २६ (३) ले "राष्ट्रिय हितावनुकूल उपयोगी एवम् लाभदायक रुपमा देशको प्राकृति स्रोत सम्पदाको परिचालन गर्ने नीति राख्न ले अवलम्बन गर्नेछ," भौमिको छ। तर सिविधानको भवनाविपरित श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णयबाट न्यायोचित वितरण हुन नसक्नुका साथै यसवाट आर्थिक शोषण बढ्ने तथा निजी एवम् सावजिनिक उद्यमलाई प्राथमिकता र प्रश्न्य दिने नीतिको ठीक विपरीत भएको देखिन्छ। त्यसै श्री ५ को सरकारको सो निर्णयले स्थानीय व्यक्ति र निकाय दुवैको हित प्रतिकूल हुनुका साथै स्थापत शासन सिद्धान्तविपरीत छ।"

उहाका अनुसार यसैगारी वन विकास गुरुयोजना मन् १९८९ कै सुभावअनुरूप नै वन ऐन २०४९ तथा नियमावली २०५१ ल्याइएको हो। यो ऐनको प्रस्तावनामा सर्वसाधारण जनताको आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने सामाजिक तथा आर्थिक विकास गर्ने तथा स्वास्थ्य वातावरणको प्रवर्द्धन गर्नुका साथै वनहरूको संरक्षण, विकास र वन पौदावारको सुदूरप्रयोग गर्ने आवश्यक भएकाले ऐन ल्याइएको कुरा उल्लेख छ। ऐनको उद्देश्य वनको संरक्षण, विकास र सुदूरप्रयोग गर्ने हो भन्ने कुरा ऐनको विभिन्न दफाहरूको व्यवस्था एवम् प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशबाट सम्पूर्ण हुन्छ। तर टीसीएनले श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनपर्ने करोडौ राजस्व नुभाएको, हिनामिना गरेको, आर्थिक अनियमितता एवम् लेखा गलत तरिकाले गरेको लाखौं क्यू.फूट काठ सडाएर वन सम्पद नोक्सान एवम् दुरुप्रयोग गरेको प्रमाणित भइसकेको अवस्थामा (महालेख प्रतिवेदन २०५४) ऐनको उद्देश्यविपरीत यस्तो रुण कम्पनीलाई वन जिम्मा लगाउनु सरासर त्रुटिपूर्ण एवम् दूषित नेपाल यापनाट प्रेरित भएको देखिन्छ।

नेपाल अधिराज्यको काठ दाउरा सक्कलन बिक्री-वितरण र विदेशमा समेत निकासी गर्ने अधिकार टीसीएनलाई एकलौटी रुपमा दिने निर्णय भएपछि उक्त निर्णयको चारौतिरवाट विरोध भयो। आपूर्ति मन्त्रीले एकलौटी रुपमा मन्त्रिपरिषद्मा पेस गरिएको उक्त निर्णयको वन मन्त्रालय, उपभोक्ता महासंघ, वन प्राविधिक संघ आदिवाट व्यापक विरोध भयो।

यही सन्दर्भमा श्री ५ को सरकारको उक्त निर्णय सम्बन्धमा नेपाल चातावरण प्रकार सम्हले एकदिने छलफलको आयोजना पनि गच्छो। उक्त छलफल कार्यक्रममा टीसीएनका केही अधिकारीहरूले केही ढाक्खोप गर्नुवाहोक सबैतिरवाट विरोध भयो।

यसरी निरन्तर विरोध भएपछि तत्कालीन प्रधानमन्त्री निरिजप्रसाद

को इराला ले टीनीएन, आपूर्ति मन्त्रालय तथा चन मन्त्रालय का प्रमुख पदाधिकारी हल्ला ई प्रधानमन्त्री निवासमा बोला ई समस्याको समाधान गर्न निर्देशन दिएको कुरा बाहिर आयो ।

त्यसपाइछि टीसीएन सम्बन्धमा थी ५ को सरकारबाट अको निर्णय २०५५ घट्टै - पा गो चाहे रिपोर्टमा त्यसपाइछि अनुचित भएको जानकारी छ।

नेपाल भा नेपा जसल टासारेका एकाधिकारीहरूका रुपाई कहा बुकुली परका दाख्ला । यस निर्णयबाट वन पैदावार विकास समितिलाई आपनो काम आफै गर्न पाउने चाहिए ।

व्यवस्था दिया त्यस व्यक्ति टक्के लेन्स का माज़बूत कारब भी जाहू ब्यूटक फिटमध्ये १६ लाख विदेश निकासी गर्न पार्नने, ५ लाख भने आन्तरिक प्रयोजनका निमित्त

टीसीएनका सम्बन्धमा २५५ फारां
२५ गते भारतीयों निपायंका मत्त्वा देखा

काठमा लाने २ सय प्रतिशत भन्सार
दस्तुर घटाई ३० प्रतिशतमा मात्र
१) टीरीएन कार्यरत जिल्लामा काठ दाउराको

न्याइयो । साथै वन विभागअन्तर्गत रहेका करिब १६ लाख क्यूविक फिट अप्रतिका काम टासिएनल गर्न, रे लिल्ला वन कापातियहस्ते काटेर घाटगीमा चाल्नो ७ दिनमित्र काठ बाजरा दीसिनलताहु

बुकावृत्तमें र दीपिएनसे लिताम बढ़ावह गरि
विक्षी गते,
१ आदिं ग आं न याहामार अदिमि

पाउने पनि भयो । किन्तु संसदको सार्वजनिक लेखा समितिले विरोध

गरेको कारण सो निर्णय कार्यात्वपन
भने हन पाएन् विदेश निकासी गर्ने
मन्त्रालय तुँहे । साथै यसै सामिति टीक्किएपन्सो
रोको कारब १९ लाख कर्पोरेक फिट काठमाडौं
निम्नलिखित मत्यांतर एरी रीमिक्सिङ तै विलाप

बढ़ावड गरी बिकी गर्ने,
क) २०४५।१।०।२७ को निरायमिति वा

टीसप्रेसग मध्ये ५ नात्य ७५ लोहार ४५ चांदावल
महेन्द्रनगर ३० लाला रह रुताई पिट काठाचो हक्कमा थी ५ को सरकारलाई बघाडेने राजस्वमा ३५ प्रतिशत नव्हटने गरी

“—प्रिया—मेरी—माता—पता—काठ—माला—गां—समय—पनि—बिहान—द—बजेदेखि—बेलुकी—मानि—तिचामहारा—हिकी—गर्ने—प्राप्त—रकमको—५०—लिङ्गी—मी—दे—पार्न——

प्रेरणामात्र नियोग नहीं का योग्य है। तर उक्त निर्णयवाट पनि वृक्षार्जने । यह सोबहक दीतीपतंसा रहेको बाँकी १३ लाख

नसकेपछि यसलाई प्रष्ट पार्ने २०५५
नम्बोदित सबै पक्ष मनुष्ट हुन
उहार क्याविक निट काठ राजस्वा ५० प्रतिशत
र टीप्पीएनो औपचारिक उच्चस्वा ५० प्रतिशत नपढ्दै
परी लिखायात लिखी लिखाया गर्ने ।

माघ १९ मा प्रधानमंत्रीवाटे वन विभागमा रहेको काठको हक्कमा वन ऐन २०४९ र वन नियमाबलीबमोजिम बनाउँदैन अस्य कुरामा सामुदायिक तथा कम्तुलियती र राजप्राप्ति २०४९ द्वारा रेखा, रेखाप्राप्ति र रेखाप्राप्ति को निर्णयापनी लिएर गए ।

नै जिल्ला बन कायांस्थहरूले काठ दाउरा बिक्री-वितरण गर्न भन्ने निर्णय भयो । सो

यसपछि वन मन्त्रालयका तत्कालीन विशेष सचिव रवीवहादुर निप्पले भानएको छ।

डेनिस, बिट्टस र अमेरिकी दूतावासका साथे अर्ध र पराष्ट्र मन्त्रालयमा २०५५
मार्ग ३० गते पठाएको पत्रमा लिखिएको—

रद गरेको उल्लेख गारिएको थिए । उक पन्ना टीसीएनमा २१ लाख क्यांविक फिट काठ मौजूदा रहेको र गो-गो-गो

पार्णव भएको उल्लेख थिए ।

त्यसआधिके निर्णयलाई उल्टाइ पुनः दीमीएलाई कठको मल्लसमेत घटाएँ बिकी गर्ने आकर्षितता पाएँ ।

उच्च अधिकारी, प्रदेश गवर्नर। यो निषणले टीसीएनलाई ज्ञाने बढी टीसीएनका कमाई बाटे झाँगे ।

“... बाल नाड़का स्त्रीमा पारचतन गरिदयो ।

भृत्याना भरेकाल निवाचन सम्पन्न नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्तु भी निवाचन आयोगले आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्नि तत्काललाई त रेख्यो । तर अद्यते चिरं

नान्यम् भई नेया सरकार बनिसकोले सो निण्यलाई पुनः कायाच्चयन गराउने म्वन्ध्यमा करावाही भइहरेको कुरा टीसीएनसीयू सम्बन्ध राख्ने ।

त. निषय कायान्वयन भएमा सरकारलाई करिब ५० कोरोड ५८ लाख रुपैयां जस्त धाटा हुने कुरा बन प्राविधिकहरूले बताउँन चल्दै।

तलाई दुरुपयोग गरी सत्तामा बस्ने मीमत अतिकरणको स्वार्थमात्र पूर्ण गरी

युपने जरी देखिएको छ ।

बन मन्त्रालयसँग कसरी टीसीएनले काम गर्छ ?

टीसीएनको स्थापनाकालदेखि बन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयअन्तर्गत तराईका २७ जिल्लाका जंगल क्षेत्रमा ढुलेपडेका, तुकेका नहर, सडक र हाइट्सन लाइनमा परेका रुखहरू जिल्ला बन कार्यालयहरूले रुख गन्ती हिसाबले छापान तथा मूल्यांकन गरी टीसीएनलाई कटान गरी एउटा कुनै चौहडी तोकी घाटागदी गर्न बन प्रवेशको पत्रसाहितको आदेश दिने र टीसीएनका कार्यालयहरूले तोकिएको जगलक्षेत्रमा गर्ई तोकिएका रुखहरू कटान मुख्यान गरी घाटागदी गर्ने गरी आएकोमा श्री ५ को सरकार (म.प.) को ०५५४५८ को निर्णयले सो काम बन तथा मू-संरक्षण मन्त्रालयले गर्ने भन्ने भएको छ । टीसीएनले उक्त कटान मुख्यानका काम गर्दा पनि बन कार्यालयहरूको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा रही गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको र काठ दाउराको चोत जिल्ला बन कार्यालयहरूसँग रहने भएकाले बन कार्यालयहरूसँग टीसीएनले आफ्नो सम्बन्ध अत्यन्त रामो राख्नुपर्ने हुन्छ । बन

चिपत पाचं चाषद्वारो वास्तवात्

आ.व. ०४६/४७,	५२,७७,७४८.००	नोक्सान (महालेखा परीक्षण भइसको)
आ.व. ०४७/४८,	३,७५,१७८.००	नोक्सान (महालेखा परीक्षण भइसको)
आ.व. ०८/४९,	७,०३,०६,०६५.१५	नोक्सान (महालेखा परीक्षण भइसको)
आ.व. ०४९/५०,	१,६५,११,२५५.३८	नोक्सान (महालेखा परीक्षण भइसको)
आ.व. ०५०/५१,	४,१२,६३,७२२.००	नाका

कार्यालयहरूले टीसीएनको मागवमोजिमभन्ना त्यस क्षेत्रको बन जंगलको क्षमताको

आधारमा प्राप्त हुने ढलेपडेका तथा सुकेका रुख उपलब्ध गराउँछन् ।

श्री ५ को सरकारको ०५५४५८ को निर्णयभन्ना अधि टीसीएनले वार्षिक १२-१५ लाख क्यानीक फिट काठ प्राप्त गर्दै आएकोमा उक्त निर्णयपश्चात् १ लाख

क्यानीक फिट पनि प्राप्त नगरेको बताइएको छ ।

कामकारवाहीको सिलसिलामा अत्यन्त रामो सम्बन्ध भए तापनि बन कार्यालयहरूले आफैले बेज्ञ पाए हुन्यो भन्ने कराले गर्दा समयमा टीसीएनले काम नपाउने, कामकारवाहीमा ढिलासुस्ती हुने परिपाटीकै रूपमा विद्यमान छ । खास गरी यसो हुन थालेको टीसीएन बन मन्त्रालयबाट सरेर आपूर्ति मन्त्रालयमा गएपछ चात् हो भन्ने राबी टीसीएनसँग सम्बन्ध व्यक्तिहरूको छ ।